

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Praha, 2015

Michal Ctibor

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Filozofická fakulta
Ústav řeckých a latinských studií

Diplomová práce

Michal Ctibor

Pragmatická analýza latinského vokativu
Pragmatic Analysis of Vocative in Latin

Praha, 2015

doc. Mgr. Lucie Pultrová, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracoval samostatně, citoval všechny použité zdroje a text práce nepoužil pro získání žádného jiného titulu.

V Praze 15. 12. 2014

.....

Michal Ctibor

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucí své práce doc. Lucii Pultrové. Nejen za to, že mi pomáhala při psaní této práce radami a kritickými připomínkami, díky kterým jsem odstranil mnohé věcné chyby a formulační nepřesnosti, ale také za pedagogickou i přátelskou podporu a povzbuzování během celého mého studia na Ústavu řeckých a latinských studií FFUK.

Abstrakt:

Tato diplomová práce popisuje několik dosud nepovšimnutých komunikačních funkcí (nejen) latinského vokativu. Polemizuje s dosavadními představami, že vokativem se buď oslovuje, volá, kvalifikuje a zdůrazňuje, nebo je daný vokativ pouze konvenční, zdvořilostní, a tedy nefunkční. Autor nejprve popisuje vokativ z hlediska teorie mluvních aktů a podává definice mluvních aktů *volání* a *oslovení*. V kapitole 3 a 4 se pak věnuje vokativům, jež byly dosud pokládány za nefunkční, a na základě analýzy zejména Ciceronových řečí a starých římských komedií dospívá ke dvěma zásadním funkcím vokativu v neinicíálním postavení v promluvě: 1) vokativ jako kohezní prostředek, který přispívá k přehlednosti promluvy a tematizuje její strukturu; 2) tzv. garanční vokativ. V kapitole 5 jsou uvedeny další, méně důležité pragmatické funkce vokativu: vokativ triumfální, zostuzující a parodický.

Abstract:

The thesis presents several so far unnoticed functions of (not only) Latin vocative. It argues against previous beliefs that vocative is used either for addresses, calls and summons, evaluation of addressee and emphasis, or is otherwise only conventional, polite, and thus lacking any real function. Firstly, the author describes vocative from the Speech Act Theory view-point and offers definitions of speech acts *call* and *address*. In chapters 3 and 4, he pays attention to vocatives so far considered as lacking function. Relying on the analysis mostly of Cicero's speeches and old Roman comedies, he presents two crucial functions of vocative in non-initial position in a text: 1) vocative as a mean of cohesion which helps to make the organization of the text more transparent and which emphasizes the structure of the text; 2) vocative of assurance/guarantee. In chapter 5, several minor functions of vocative are mentioned (mostly of pragmatic character): triumphal vocative, vocative as a disgrace and vocative as a parody.

Klíčová slova:

Vokativ, mluvní akt, komunikační funkce, koheze, vokativ jako kohezní prostředek, garanční vokativ,

Key words:

Vocative, speech act, illocutionary force, cohesion, vocative as a mean of cohesion, vocative of assurance/guarantee.

Obsah:

1. Úvod: Je relevantní přemýšlet o pragmatických aspektech vokativu?

- 1.1 Školní poučka „pátým pádem oslovujeme, voláme“ a pojmenování „vokativ“
- 1.2 Morfologický vs. syntaktický vokativ (vokativní výpověď)
- 1.3 Problém (promluvově) neiniciálního oslovení. Jaké aspekty vokativu zkoumat?
- 1.4 Sekundární literatura vyjadřující se k funkcím vokativu
- 1.5 Korpus zkoumaných textů. Volba příkladů a jejich překlad
- 1.6 Předběžné definování pojmů: Pojmy textové syntaxe. Jak segmentovat komunikaci?

2. Vokativ a teorie mluvních aktů

- 2.1 Vokativ a syntax: Představuje vokativ samostatnou výpověď?
- 2.2 Poměr výpovědi a mluvního aktu. Je vokativ mluvní akt?
- 2.3 Je mluvním aktem každý vokativ?
- 2.4 Pojem makroakt. Vokativní makroakt. Poměr vokativu k vokativnímu makroaktu
- 2.5 Typologie latinských vokativních mluvních aktů: Oslovujeme, voláme – a co dál?
  - 2.5.1 Obecné klasifikace mluvních aktů
  - 2.5.2 Podat či objevit definice mluvních aktů?
  - 2.5.3 Co děláme, když někoho voláme? Definice mluvního aktu *volání*. Mluvní akt *buzení*
  - 2.5.4 Co děláme, když někoho oslovujeme? Mluvní akt *oslovení*
  - 2.5.5 Vokativem oslovujeme, voláme, zdůrazňujeme?
  - 2.5.6 Shrnutí primárních vokativních makroaktů: *volání, oslovení, zdůraznění*
  - 2.5.7 Na cestě k sekundárním samostatným vokativním mluvním aktům: *zbarvené oslovení, zbarvené volání*
  - 2.5.8 Sekundární samostatné vokativní mluvní akty
- 2.6 Shrnutí kapitoly

3. Kohezní vokativ: Vokativ jako kohezní a diskurzivní prostředek

- 3.1 První odpověď na tzv. problém neiniciálního vokativu: Vokativ jako kohezní prostředek
- 3.2 Kohezní prostředek a funkce zdůrazňovací: Detailní rozvedení již známého, nebo nový pohled?
- 3.3 Hloubková koherence a povrchová koheze

3.4 Fakultativnost vokativu?

3.5 Kohezní vokativ jako funkce (význam) abstraktní konstrukce S5. Metoda

3.6 Hlavní typy užívání vokativu jako kohezního prostředku:

A. Vokativ zdůrazňující první člen dvojčlenného úseku: „X + vokativ..., Y“

B. Korelativní vokativy

C. Vokativ jako signál členění textu.

C.1 Vokativ zvýrazňující kohezní prostředek

C.2 Vokativ zvýrazňující metatextové komentáře

C.3 Vokativ samostatně zvýrazňující textový předěl

D. Vokativ jako „souhlasu se dovolávající částice“ (consensus particle)

3.7 K postavení vokativu ve výpovědi: vokativ a aktuální členění výpovědi

3.8 Shrnutí a závěrečné poznámky

4. Garanční vokativ

4.1 Garanční vokativ – zdůraznění mluvního aktu a modality

4.2 GV spolu s explicitním vyjádřením garance

4.3 GV + mluvní akt asertivní (*tvrzení, interpretace...*) o přítomnosti

4.4 GV + mluvní akt asertivní o minulosti

4.5 GV + *Sliby* a obecně komisivní mluvní akty

4.6 GV + mluvní akty *prosba* a *rada*

4.7 GV + expresivní mluvní akt

4.8 Garance modality

4.9 Míšení funkcí garanční a kohezní

4.10 Závěr kapitoly

5. Nástin dalších funkcí vokativu – prostor pro další bádání

5.1 Vokativ a útok: vychutnávací (triumfální) a zostuzující vokativ

5.2 Vokativ a parodie

5.3 Vokativ a odstup

5.4 Vokativ v sugestivních otázkách

5.5 Vokativ a divadelnost

5.6 Shrnutí kapitoly

6. Závěry diplomové práce

7. Bibliografie

Seznam speciálních zkratk:

FTA – face threatening act;

GV – garanční vokativ (jen v kap. 4);

MA – mluvní akt (zkracujeme většinou jen v nominativu singuláru, někdy i plurálu);

VF – verbum finitum.

ESČ (2002) – *Encyklopedický slovník češtiny*;

MČ 2 (1986) – *Mluvnice češtiny 2*;

MČ 3 (1987) – *Mluvnice češtiny 3*;

PMČ (2008) – *Příruční mluvnice češtiny*.

(Kompletní bibliografický údaj je v závěrečné bibliografii.)

„Bráňo! Vočaut! Zase ses pokecal!“ zvolá Blběnka. „Ty se nikdy nenaučíš jíst proprly, jů čuně!“

Josef Škvorecký, Příběh inženýra lidských duší

Vedoucí obchodu se zeleninou umístil do výkladu mezi cibuli a mrkev heslo „Proletáři všech zemí, spojte se!“. [...] To heslo přivezli našemu zelináři z podniku spolu s cibulí a mrkví a on je dal do výkladu prostě proto, že se to tak už léta dělá, že to dělají všichni, že to tak musí být. [...] To heslo má funkci znaku a jako takové obsahuje sice skryté, ale zcela určité sdělení. Verbálně by je bylo možné vyjádřit takto: já, zelinář XY, jsem zde a vím, co mám dělat; chovám se tak, jak je ode mne očekáváno; je na mne spolehnutí a nelze mi nic vytknout; jsem poslušný, a mám proto právo na klidný život. Toto sdělení má přirozeně svého adresáta: je namířeno „nahoru“, k zelinářovým nadřízeným [...]

Václav Havel, Moc bezmocných

I smiled back, the importance of manners, my mother always said, is inversely related to how inclined one is to use them, or, in other words, sometimes politeness is all that stands between oneself and madness.

Nicole Krauss, Great House

1. Úvod: Je relevantní přemýšlet o pragmatických aspektech vokativu?

1.1 Školní poučka „pátým pádem oslovujeme, voláme“¹ a pojmenování „vokativ“

Když se na základní škole při hodinách českého jazyka probírají jmenné pády, žáci se učí nazpaměť tzv. pádové otázky. První pád: *Kdo? Co?* atd. Na pátý pád (vokativ) se však otázková metoda nehodí (jednak proto, že nejde o pád syntaktický, jednak proto, že – když už bychom se chtěli ptát – otázky by byly zřejmě stejné jako pro nominativ), a tak tento pád bývá charakterizován úplně jinak než pády ostatní: *pátým pádem oslovujeme, voláme*.

Jaká je to ale vlastně charakterizace? Vzhledem k domácí lingvistické tradici ji zřejmě nazveme **charakterizací funkční**, přesněji **komunikačně funkční**: říká nám totiž, jakou funkci vokativ plní v komunikaci. Anglosaská jazykovědná a filozofická tradice by ji pravděpodobně označila za **charakterizaci pragmatickou** a ptala by se: Co vokativem děláme? Oslovujeme jím a voláme, tj. samotným užitím vokativu provádíme (performujeme) mluvní akt *volání*.² Ačkoli oba přístupy, funkční a pragmatický, vyrůstají z odlišného podhoubí, v tomto bodě jsou slučitelné.³ Tvrdíme proto, že uvedená charakterizace vokativu je komunikačně funkční, tj. zároveň i pragmatická.

Také pokud se podíváme na latinské pojmenování pádu (vokativ, tj. *casus vocativus*),⁴ zjistíme, že i zde pojmenování *vocativus* reflektuje typický mluvní akt (od *voco* – volám).

Je tedy zřejmé, že už samo pojmenování vokativ a školní poučka charakterizující tento pád na některé pragmatické aspekty poukazují: konkrétně na teorii mluvních aktů. Nyní musíme zodpovědět otázky jako: Může mít morfologická jednotka nějakou komunikační funkci? Proč vokativ nějaké pragmatické vlastnosti má, a ostatní pády nikoli?

1.2 Morfologický vs. syntaktický vokativ (vokativní výpověď)

Termín *vokativ* se v lingvistice nejčastěji používá při popisu morfologické roviny jazyka. Je to jeden z pádů: pád je pojem nadřazený k pojmu vokativ, souřadné pojmy tohoto **morfologického vokativu** jsou nominativ, genitiv atd.

O vokativu ovšem můžeme uvažovat také na rovině syntaktické, protože „morfologický vokativ“ se nemůže vyskytnout v žádné jiné syntaktické konstrukci než v „syntaktickém vokativu“. Tvar *Jaroslave* – necháme-li stranou meta-jazykové užití (např.: „*Jaroslave*“ je vokativ.) – se nemůže uplatnit jinde než v syntaktické jednotce S₅,⁵ kterou nazývejme **syntaktický vokativ**.

¹ Nejen v českém prostředí, ale i v anglofonním je běžné pojímat vokativ buď jako *volání*, nebo jako oslovení; srov. HUANG, Y. (2008: 143): „Vocatives in general are grouped into two types, **calls** or **summonses** [...] and **addresses**.“

² Terminologicky chápané názvy mluvních aktů (*volání, slib, varování* atd.) v této práci vyznačujeme kurzívou.

³ Miroslav Grepl označuje *komunikační funkci* a *ilokuční sílu/platnost* výpovědi (tj. výsledek ilokučního mluvního aktu) za jedno a totéž, preferuje přitom první termín, srov. GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998: 421): „Komunikační (ilokuční) funkce výpovědi [...]“ V zahraničních pragmatických kompendiích zase najdeme ilokuční mluvní akt definovaný jako „[the] function the speaker intends to fulfil“ (HUANG, Y. 2008: 102; podtrhl MC.)

⁴ Jde o překlad řeckého pojmu πῶσις κλητική. Srov. NIEDERLE, J. – NIEDERLE, V. – VARCL, L. (1974: 193).

⁵ Symbol „S“ konvenčně označuje skupinu *substantiválií*, tj. těch slov, která se mohou chovat jako substantiva (samotná substantiva, substantivizovaná adjektiva, některá zájmena, substantivní číslovky atd.); dolní index označuje konvenční pořadí pádu: vokativ – 5. pád.

Morfologický a syntaktický vokativ jsou tedy **jednotky různého řádu**, každá patří do jiného jazykového plánu. Nutnost chápat vokativ takto dvojice ukážeme ještě i na srovnání latiny/češtiny s jiným, nejlépe neflektivním jazykem, srov. následující vymyšlené příklady:

- 1) angl.: *Marc, is it you?*
- 2) čes.: *Marku, jsi to ty?*
- 3) lat.: *Marce, tune es?*

Pouze čeština a latina mají speciální morfologický vokativní tvar, který je použitý v syntaktické jednotce S_5 (syntaktický vokativ). Naproti tomu angličtina speciální vokativní tvar nemá, ale má tutěž syntaktickou jednotku s toutěž komunikační funkcí. Z toho plyne, že syntaktický vokativ je zaprvé univerzálnější než morfologický vokativ (je přítomen i v jazycích, které morfologický vokativ nemají) a zadruhé že pojmenování „syntaktický vokativ“ stejně jako symbol S_5 se hodí zejména pro popisování flektivních jazyků (s pádovým systémem, ve kterém se nachází vokativ). Z nedostatku lepšího pojmenování se používá termín „vocative“ i v angličtině: tam se jím myslí zejména syntaktická jednotka.

Právě v existenci morfologického a syntaktického vokativu se skrývá odpověď na otázku, jak by se u vokativu mohly objevovat pragmatické aspekty. Morfologický vokativ (tj. vokativní tvar konkrétního lexému nebo abstraktní morfologická kategorie) sám o sobě žádné pragmatické vlastnosti nemá, právě tak, jako je nemá ani nominativ, genitiv atd. **Pragmatické/komunikační významy nese až syntaktický vokativ, resp. vokativní výpověď**;⁶ a vzhledem k tomu, že existuje tak těsné sepětí mezi vokativem morfologickým a vokativem syntaktickým (nejenže morfologický vokativ se nemůže realizovat jinak než v syntaktickém vokativu, ale zároveň také platí, že jádrem syntaktického vokativu v češtině a v latině bývá většinou vokativní tvar),⁷ na základě metonymie se pragmatické aspekty vyšší, syntaktické jednotky promítly do pojmenování jednotky morfologické, tj. do jednotky nižšího jazykového plánu, která je s ní tak úzce svázána.

Těsné sepětí morfologického vokativu s určitou syntaktickou jednotkou (syntaktickým vokativem) odlišuje morfologický vokativ od všech ostatních pádů: např. morfologický genitiv se může vyskytnout v nepřeborných syntaktických konstrukcích. Jen namátkou:

výpověď (S_1) - VF - S_4 - S_2	<i>Alkohol ho bolesti nezbavil.</i>
výpověď (S_1) - VF - S_2	<i>Karel se bál strašidel.</i>
výpověď VF - S_2	<i>Není pochyb.</i>
výpověď S_2	<i>Toho nepořádku!</i>
adv. temp. S_2	<i>loňského roku</i>
nominální syntagma S - S_2	<i>předseda senátu, předsedovi senátu;</i>

⁶ V kapitole 2 se pokusíme dokázat, že „syntaktický vokativ“ se realizuje jako výpověď, budeme proto abstraktní systémovou jednotku S_5 označovat jako „syntaktický vokativ“ a její konkrétní realizace v komunikaci jako „vokativní výpověď“. Mnohdy místo těchto označení používáme jednoslovný termín *vokativ*: jednak pro úsporu místa, jednak protože od něj lze tvořit např. adjektivum *vokativní*.

⁷ Samozřejmě existují případy jako „*Pane Novák!*“ a „*Hej, Novák, pojed sem!*“, ve kterých se na místo vokativu prosazuje nominativ. Srov. také TROST, P. (1995).

Vidíme, že morfologický genitiv se vyskytuje v mnoha syntaktických konstrukcích a neexistuje jedna jediná syntaktická jednotka, v níž by se realizoval: neexistuje proto žádný jeden „syntaktický genitiv“, existuje množství obecnějších syntaktických jednotek, v nichž morfologický genitiv figuruje. Kdyby se – čistě hypoteticky – morfologický genitiv uplatňoval jen ve výpovědi S_2 (*Takového povyku!*), pak bychom tuto výpověď mohli označit za „syntaktický genitiv“, jímž se provádí *zvolání / expresivní mluvní akt*, a tato charakteristika syntaktického genitivu by se metonymicky mohla přenášet i na morfologický genitiv. Tak tomu ovšem není. Genitiv totiž může být valenčním doplněním slovesa, větným ekvivalentem, příslovečným určením, přívlastkem neshodným, může jít o genitiv záporový, partitivní aj.

Také zdánlivě monofunkční nominativ může sám představovat výpověď, tzv. větný ekvivalent (např. nápis nad prodejnou *Potravinu*), ale také může být součástí komplexních syntaktických jednotek (a to jako podmět, jmenná část přísudku či doplněk).⁸

1.3 Problém (promluvově) neiniciálního oslovení. Jaké aspekty vokativu zkoumat?

Hlavní důvod pro zkoumání pragmatických odstínů a komunikačních funkcí vokativu formulujeme jako tzv. **problém (promluvově) neiniciálního vokativu**. Ze sekundární literatury (srov. oddíl 1.4) totiž nabýváme dojmu, že vokativ je často používán z pouhé konvence nebo ze zdvořilosti. Na začátku promluvy (v iniciální pozici v promluvě) je jeho úloha většinou jasná (tam jím oslovujeme nebo voláme apod.): ale proč je tolik vokativů uprostřed Ciceronových řečí a Senekových dopisů? Běžně se tvrdí, že se jimi signalizuje změna adresáta (Cicero mluví k žalobci a pak se obrátí k soudcům), někdy se jím zdůrazňuje nějaká skutečnost; nicméně mnoho doložených vokativů přesto nemá žádnou z těchto funkcí: nevolá se jimi ani neoslovuje, nezdůrazňuje se jimi žádná skutečnost ani nepřepínají adresáta. Pak nezbyvá než se uchýlit ke konstatování pouhé konvenčnosti a zdvořilosti, aniž by se vysvětlilo, který dříve smysluplný akt se zde konvencionalizoval nebo v čem přesně spočívá zdvořilost dvacaterého oslovení soudců v jedné řeči.

Jazyk nepodléhá tak dramatickému přírodnímu výběru, aby se v něm tu a tam nekonzervovaly zbytečnosti: nicméně jsou vždy podezřelé. Jako se evoluční biolog snaží popsat funkce a komparativní výhody toho kterého biologického jevu, jež vedly k jeho evoluci a uchování, tak i jazykovědec musí předpokládat spíše funkčnost a účelnost jazykových jevů: když paví ocas není dobrou zbraní ani dobrým maskováním, má zřejmě jiný účel; pokud v Senekových dopisech nalézáme často zbytečnou identifikaci adresáta vokativem *Lucili*, která není ani konvenční⁹ ani nezdůrazňuje skutečnosti a nezdá se být ani nijak mimořádně zdvořilá či nezdvořilá, možná by mohla mít jiný účel.

Přistoupili jsme proto ke zkoumání vokativu trochu jinak: naším apriorním předpokladem bylo a zůstává, že většina vokativních výpovědí není zbytečná a je na svém místě z nějakého důvodu. Tyto důvody mohou být přehlednuty u jednotlivých výskytů (zvláště když se k nim při četbě přistupuje tak, že jde „pouze“ o vokativ, který přece může být čistě konvenčně přilepen kamkoli a většinou i odkudkoli beze ztráty odlepen), ale pokud se zaměříme na jisté pravidelnosti užívání vokativu v širším korpusu, funkce vokativu se celkem zřetelně vyjeví.

Problém neiniciálního vokativu není možné vyřešit uvedením jedné funkce: ukázalo se, že vokativ někdy vystupuje:

⁸ Navíc syntaktických jednotek, v nichž nominativ vystupuje jako podmět, je více ($S_1 - VF$; $S_1 - VF - S_4$ atd.) a všechny jsou příliš obecné, než aby byly spjaty s nějakým pragmatickým významem (věta $S_1 - VF - S_4$ může být *oznámením, otázkou, výhrůžkou, slibem* – prakticky čímkoli).

⁹ Např. Cicero Attika v první knize dopisů neoslovuje ani jednou; takže o jakou by zde šlo konvenci?

- a) jako prostředek textové koheze (kap. 3);
- b) jako subsidiární výpověď s komunikační funkcí ubezpečovací: garanční vokativ (kap. 4);
- c) jako prostředek vyjádření převahy a zostuzení (triumfální vokativ);
- d) jako signál parodie a odstupu;
- e) jako prostředek zobrazování adresáta, který je odlišný od implikovaného adresáta; vokativ zde chápeme jako prostředek posilující a umožňující *hravost a divadelnost komunikace* (vše v kap. 5).

Jelikož jsme však nikde v sekundární literatuře nenašli přímé předchůdce, na které bychom mohli nepolemicky navázat, musíme problematiku vokativu uchopit jakoby od nuly. Proto se nejprve (kap. 2) budeme zabývat vokativem ve vztahu k teorii mluvních aktů, kde se pokusíme definovat *oslovení, volání* a další vokativní mluvní akty a ukázat jejich pragmatické aspekty: budeme tak činit i proto, abychom tyto případy v první fázi vyloučili jako jasné. V další části (kap. 3) nabídneme první odpověď, k čemu jsou dobré ony „zbylé“ vokativy. Pokusíme se dokázat, že vokativy fungují (aspoň v Ciceronových řečech) jako kohezí prostředky. Ve 4. kap. ukážeme, že vokativní výpověď se pojí s výpověďmi, které mluvčí má potřebu garantovat.

Rozsah diplomové práce nicméně nestačí, abychom o bodech c-e pojednali detailně. Proto je v kap. 5 jen letmo nastíníme. Podrobněji se jimi snad budeme zabývat jinde.

1.4 Sekundární literatura vyjadřující se k funkcím vokativu

Existuje značné množství článků nebo odstavců v mluvnících, které se zabývají morfologickými aspekty vokativu (synchronně i diachronně), příp. také jeho syntaktickými vlastnostmi (zejm. ale jen nezačleněností do věty). Zde je nebudeme vypočítávat, protože s touto prací prakticky nijak nesouvisí.¹⁰ Zajímají nás práce, v nichž se nějak řeší otázky jako: K čemu slouží vokativ v komunikaci? Jaké jsou jeho funkce?

Na poli latinské lingvistiky existuje podrobná, sociolingvisticky orientovaná práce anglické prof. E. DICKEY: *Latin forms of address. From Plautus to Apuleius* (2002). Dickeyová se snaží rekonstruovat komplexní systém společenských oslovovacích norem (např. jak se oslovovali členové rodiny, jak oslovit císaře atd.). Kromě sociolingvistiky tato zkoumání okrajově spadají i do pragmatiky, a to z pohledu tzv. společenské deixy (*social deixis*).¹¹ Dickeyová také občas zmiňuje další pragmatické aspekty určitých oslovení, např. na s. 65 je to pochlebující použití (*flattering usage*) latinského praenomen. Nicméně kniha dává spíše odpověď na to, jak mluvčí X v situaci Y pojmenovává adresáta Z a jaké vokativní pojmenování tu je bezpříznakové: rozhodně však neposkytuje komplexní odpověď na otázku, jaké jsou funkce vokativu.

Z jednotlivých kapitol v její práci lze vyvodit, že se vokativ (zejm. u určitých expresivních lexémů) používá pro urážení (*Insults*) nebo pro vyjádření citu (*Terms of Endearment, Affection, and Esteem*), nejdůležitější je však pro ni u vokativu reference ke 2. osobě (specifikace adresáta), která je označena pojmem „address“: vokativem mluvčí signalizuje, ke komu mluví. Pokud není třeba této signalizace – např. v dopisech, které jsou jasně adresovány paratextem (nebo třeba i pokynem otrokovi, komu má tabulku donést) a úvodní pozdravovou formulí – desítky oslovení, která máme v korpusu dopisů doložená, jsou podle ní „z čistě praktického pohledu zbytečná“ (*from merely practical point of view superfluous*) a jsou zde „jen“ (*only*) kvůli „konvencím o potřebě oslovení“ (*because of conventions about the need for addresses*); v řečech, jejichž adresát je jasný z kontextu (v senátu jsou adresátem

¹⁰ Viz bibliografie necitovaných přečtených prací.

¹¹ Srov. HUANG, Y. (2008: 163-171).

senátoři atd.), se podle ní zase vokativy používají ke zdůraznění (*emphasis*) nebo jako projev zdvořilosti (*as a mark of courtesy towards the audience*; všechny citace na s. 250).

Podle D. PANHUISE (2014: 101-2 a zejm. 228) se vokativ používá buď ve zvoláních (pak má funkci expresivní), ale především jako oslovení, které má přitáhnout adresátovu pozornost na text – vokativ má podle něj především funkci apelativní. Panhuisův přístup vychází u všech vokativů-oslovení z jediné funkce (přitahovat pozornost): to je dobré komplexní pojetí, ale stírá zase veškeré rozdíly, protože se soustředí na společný jmenovatel všech vokativů-oslovení a přehlídá jevy subtilnější povahy. Navíc toto pojetí ignoruje důležitou úlohu vokativu specifikovat adresáta (které pod přitahování pozornosti podle nás vřadit nelze).

Z formálního hlediska komentuje textovou funkci vokativu u imperativu R. ONIGA (2014: 238): říká, že vokativ u imperativu vyjadřuje logický podmět, který nemůže být vyjádřen nominativem. Domníváme se, že to je nutné vzít v úvahu; nevysvětluje to však existenci vokativních výpovědí doprovázejících jiné slovesné způsoby; navíc formální úloha (není-li obligatorní, a to není) nevylučuje navrstvené pragmatické aspekty.

V pragmatické literatuře se k vokativu stručně vyjadřuje S. LEVINSON (1983: 70-71): vokativ se podle něj používá buď pro oslovení (*address*), nebo pro volání (*calls and summons*), přičemž k volání dodává, že se jedná o samostatný, plnohodnotný mluvní akt. Sám ovšem přiznává, že pragmatická literatura o vokativu v té době byla (a bohužel zůstává) ještě silně poddimenzována.

V teorii zdvořilosti P. BROWN & S. LEVINSON (1987: 183-4) vokativ vztahují ke svému pojetí **tváře** a **mluvních aktů ohrožujících tvář** (*face threatening acts, FTA*). **Negativní tvář** adresáta (tj. prostor jeho osobní svobody) je „ohrožován“ takovými mluvními akty jako *rozkaz, žádost* apod. Použití vokativu je podle autorů jednou ze strategií, jak učinit takové tvář ohrožující akty přijatelnějšími a zdvořilejšími.

Kromě toho titíž tamtéž stručně zmiňují ještě jeden případ, kdy na nahrávkách z aféry Watergate Peterson oslovuje prezidenta Nixona tam, kde chce vyjádřit upřímné ujištění („where Peterson wishes to convey to Nixon a sincere assurance“). Tento poznatek s důrazem na slovo *upřímný* (*sincere*) budeme rozvíjet v kap. 4 (garanční vokativ).

V bohemistické literatuře se říká, že „vokativem oslovujeme, voláme“, což – jak jsme ukázali – považujeme za charakteristiku komunikačně funkční a zároveň pragmatickou. Mimoto se uvádí také tzv. *vokativ kvalifikační*, jímž mluvčí adresáta nějak hodnotí (GREPL, M. – KARLÍK, P. 1988, ESČ 2002, ŠTÍCHA, F. a kol. 2014). Kvalifikační vokativ *Čuně!* je brán jako konkurenční prostředek k větčné predikaci *Ty jsi čuně!*

1.5 Korpis zkoumaných textů. Volba příkladů a jejich překlad

Chceme-li zkoumat pragmatické aspekty určitého jevu, často potřebujeme znát nejen bezprostřední, ale i vzdálený kontext. Materiály jsme proto shromažďovali na základě četby celých textů.

Z předklasických a klasických textů jsme se rozhodli zkoumat:

- 1) ty, které aspoň s určitou mírou věrnosti zobrazují běžnou konverzaci, tedy divadelní hry a dialogy; jedná se o 9 her Plautových (*Amphitruo, Asinaria, Casina, Epidicus, Menaechmi, Mercator, Miles gloriosus, Mostellaria, Persa*), 3 hry Terentiovy (*Andria, Heauton timoroumenos, Eunuchus*), 3 dialogy Ciceronovy (*Laelius de amicitia, Cato de Senectute, De oratore 1*) a 1 dialog Tacitův (*Dialogus de oratoribus*);
- 2) ty, ve kterých se – jak konstatuje E. Dickeyová – poněkud překvapivě vyskytuje velké množství jakoby zbytečných vokativů: 16 řečí Ciceronových (*Pro S. Roscio, In Verrem 2.1,*

De imperio Cn. Pompei, In Catilinam 1-4, Pro Murena, Pro Sulla, Pro Archia, Post reditum in senatu, Post reditum ad Quirites, Pro Sestio, De provinciis consularibus, Pro Milone, Pro Ligario), dopisy Ciceronovy (*Ad Atticum 1*), Pliniovy a Senekovy (nesoustavný výbor cca 20 dopisů od každého);

- 3) básnické texty, zejména Vergiliův epos *Aeneis* a Lucretiův *De rerum natura*;
- 4) prozaické texty, v nichž ovšem vokativy nebývají často, někdy prakticky vůbec: Cicero (*De officiis, Tusculanae disputationes*), Livius (*Ab urbe condita 1*), Tacitus (*Agricola, Germania, Annales 11-16*).

Příležitostně se mohou objevit i doklady z jiných děl získané z mluvníc, četby v překladu apod. Pro mezijazykové srovnání uvádíme také řecké příklady excerpované z Platónovy *Apologie* a české příklady z *Listů Anielce* Karla Čapka.¹²

Příklady volíme tak, aby byly co nejilustrativnější: texty z kategorie 3) a 4) se proto v příkladech příliš neuplatní. Nesamozřejmá tvrzení se snažíme ilustrovat mnoha příklady (abychom snížili pravděpodobnost pouhé náhody), naopak neproblematické věci ilustrujeme třeba jen jedním příkladem. Pro zpřehlednění teoretického výkladu mnohdy používáme také příklady české, a to i vymyšlené.

Překlady latinských příkladů uvádíme nesoustavně, a to pouze tam, kde jde o to, aby čtenář pochopil celý kontext výskytu vokativu. Pokud nám jde pouze o to, aby si čtenář všiml určitého vokativu nebo např. toho, že daný vokativ není syntakticky s ničím spojen, překlady pro úsporu místa nedoplňujeme. Překlady používáme vlastní (není-li uvedeno jinak).

Citační zkratky jsou uváděny podle konvencí Thesauri linguae Latinae. Citované úryvky textů pocházejí z databáze Bibliotheca Teubneriana Latina (editio 3).

1.6 Předběžné definování pojmů: Pojmy textové syntaxe. Jak segmentovat komunikaci?

Než přistoupíme k samotné práci, pokusíme se definovat termíny textové syntaxe, s nimiž budeme pracovat, neboť k textové syntaxi existuje řada přístupů, které se velmi liší tím, co rozumí např. pojmem *text* nebo *promluva*. Při definování pojmů textové syntaxe budeme vycházet nejvíc z pojetí J. HRBÁČKA (1994).

Začněme příkladem:

Cleostrata: Pessumis me modis despiciatur domi.

Myrrhina: Hem.

Cleostrata: Quid est?

Myrrhina: Dic idem — nam pol hau satis meo corde accepi querellas tuas — opsecro.

Cleostrata: Vir me habet pessumis despiciatam modis nec mihi ius meum optinendi optiost.

Myrrhina: Mira sunt, uera si praedicas: nam uiri ius suum ad mulieres optinere haud queunt.

Cleostrata: Muž mnou doma strašným způsobem pohrdá.

Myrrhina: Pane jo!

Cleostrata: Co je?

Myrrhina: Vysvětli mi to znovu – neboť jsem věru ne úplně pochopila tvoji stížnost – prosím.

Cleostrata: Muž mnou doma strašným způsobem pohrdá a já se nemohu domoci svého práva.

¹² ČAPEK, Karel: *Listy Anielce*. Praha, Lyra Pragensis 1978.

Myrrhina: To je divné, říkáš-li pravdu: neboť to muži se obyčejně sotva mohou u žen domoci svého práva.

Jde o úryvek z Plautovy hry *Casina* (PLAVT. Cas. 189nn). Celá tato hra představuje **promluvu** skutečného autora T. Maccia Plauta ke skutečným recipientům (divákům/čtenářům). Promluva je souvislý, koherentní projev (mluvený či psaný) **s určitou promluvovou komunikační funkcí**. Promluvou může být např. přednáška (s funkcí odborně sdělovací), báseň (s funkcí estetickou), návod k použití (s funkcí instruktivní), replika v dialogu (se značným potenciálem funkcí). Promluvu považujeme za základní jednotku komunikace. Můžeme ji členit na jednotlivé **výpovědi** (viz níže). Promluvy se také mohou dále seskupovat a vytvářet jednotky vyšší: **promluvový komplex** (např. dialog, román na pokračování; román a jeho kritika; promluvy jsou zde řazeny vedle sebe syntagmaticky) nebo **promluvový soubor** (sbírka pranostik; zpěvník; promluvy jsou zde řazeny vedle sebe paradigmaticky).

Plautova hra, kterou jsme označili za jednu jedinou promluvu Plauta k recipientovi, se vyznačuje tím, že nejenom je prostředkem komunikace (komunikátem), ale komunikaci také zobrazuje: tak se může stát, že promluvový komplex je obsažen v promluvě.¹³

Textem rozumíme abstraktní strukturu promluvy: funkční a obsahovou jednotu a „organizační pravidla promluvy“ (např. tematicko-rematické posloupnosti), jimiž se promluva liší od pouhého nakupení nestruturovaných, nesouvislých výpovědí (Text tak představuje rozdíl mezi promluvou „*Byl jeden král, ten měl tři syny. Nejstarší se vydal do světa...*“ a změtí „*Byl jeden král. Pes, který štěká, nekouše. Kolik je hodin?*“). Budeme proto slovo *text* dále v této práci – na rozdíl od běžného úzu – používat terminologicky jen pro strukturu promluvy, kdežto i takovým konkrétním komunikátům, jako je román, budeme důsledně říkat promluva, nikoli text.

Konstitutivní, imanentní vlastností textu je jeho **koherence**. Tato textová koherence bývá v promluvě v různé míře viditelně manifestována pomocí kohezních prostředků.¹⁴ **Koheze** je (do určité míry) fakultativní záležitostí povrchu promluvy, zatímco koherence je hloubkovou vlastností textové struktury: abychom tento rozdíl naznačili již pojmenováním, budeme používat subsumpční pojmy **hloubková koherence** a **povrchová koheze**. Srov. také 3.3.

Základní jednotku komunikace, promluvu, můžeme členit na jednotky nižší, jimž říkáme **výpovědi**. Výpověď považujeme za **nejmenší komunikační jednotku**; výpověď je (1) **výsledkem mluvního aktu**,¹⁵ (2) má strukturu **věty** (pokud obsahuje verbum finitum) **nebo větného ekvivalentu** (pokud neobsahuje verbum finitum);¹⁶ věta i větný ekvivalent jsou abstraktní systémové vzorce, jejichž konkrétní realizací je výpověď; (3) má **ilokuční platnost** neboli **výpovědní komunikační funkci** (to znamená, že u každé výpovědi se můžeme a musíme ptát, s jakým komunikačním záměrem byla pronesena). Někdy sama výpověď může tvořit minimální promluvu.

¹³ To, že jednotka nižšího řádu obsahuje v sobě jednotku řádu vyššího, vysvětlíme tak, že zde existuje ještě další hierarchie: „skutečné“ vs. „zobrazené“. Skutečná promluva může obsahovat zobrazený promluvový komplex, nikdy však skutečná promluva neobsahuje skutečný promluvový komplex.

¹⁴ Zde se držíme pojetí Marka Nekuly (srov. PMC s. 681-2; ESČ s. 217, hesla: koherence, koheze).

¹⁵ K mluvnímu aktu viz pozn. 19 a oddíl 2.2 Poměr výpovědi a mluvního aktu.

¹⁶ Větné ekvivalenty jsou dvojího typu: **nepravé větné ekvivalenty** vznikají gramatikalizováním elipsy nějaké výpovědi s větnou strukturou ([~~přejí~~] *šťastnou cestu*; [~~věnováno~~] *Patriae et Musis*), **pravé větné ekvivalenty** nemají povahu elipsy, tvoří je lexém či syntagma, jimž je vlastní tvořit samostatnou výpověď: např. odpověďové částice (*ano, ne*), citoslovce atd. Takovéto pravé větné ekvivalenty vyjadřují buď jednoduché obsahy (jako např. odpověďové částice), nebo i obsahy složitější, nicméně uchopené neartikulovaně, rudimentárně (zejm. citoslovce). Mezi pravé větné ekvivalenty řadíme i vokativ, viz kapitola 2. Pro detaily o větných ekvivalentech srov. zejm. ESČ (2002: 121) a MČ 3 (1987: 436-442).

Je také potřeba vyjasnit vztah výpovědi a syntaktických pojmů **souvětí podřadné** (někdy též věta složená) a **souvětí souřadné** (někdy též prostě souvětí): souvětí podřadné představuje jednu výpověď, neboť vedlejší věty nemají svou ilokuční platnost. Naopak každá hlavní věta v souvětí souřadném vlastní ilokuční platnost má, a proto je každá z nich samostatnou výpovědí. Srov. násl. souvětí o dvou výpovědích: *V lednici je spousta jídla, ale nic jim nedávej*. První věta v daném souvětí má ilokuční platnost *oznámení/sdělení*, zatímco druhá platnost *zákazu*.

Podíváme-li se na výše uvedený úryvek zobrazeného promluvového komplexu (pocházející z Plautovy promluvy-dramatu *Casina*), vidíme, že je tvořen šesti (zobrazenými) promluvami. První tři promluvy jsou tvořeny právě jednou výpovědí. Čtvrtá promluva je tvořena třemi výpověďmi (1. *dic idem hoc*; 2. *nam hau satis accepi*; 3. *opsecro*),¹⁷ pátá a šestá dvěma (v páté: *vir me habet despiciatam + nec mihi optio est*, obě výpovědi s touž ilokuční platností *sdělení/stížnost*; v šesté: *Mira sunt, uera si praedicas + viri haud queunt*; první výpověď má platnost *exprese údivu*, druhá *vysvětlení*). Dále vidíme, že výpověď tvořící první promluvu má strukturu věty (obsahuje VF *despicatur*), zatímco výpověď tvořící druhou promluvu, má strukturu větného ekvivalentu (žádné VF, jen citoslovce *hem*).

Z hlediska komunikace není již nutné sestupovat ještě o příčku níž a analyzovat složky výpovědi: lexémy – slova, morfémy – morfy, fonémy – hlásky. Je pravda, že tak jako výpověď může tvořit minimální promluvu, tak také slovo může tvořit minimální výpověď a morf může tvořit minimální slovo a hláska může tvořit minimální morf, takže potom se lze setkat i s proslulou latinskou promluvou „i!“ (*idi!*); při **segmentování komunikace** však stačí konstatovat, že jde o minimální promluvu, tvořenou právě jednou výpovědí.

Pro shrnutí ještě předkládáme usouvztažňující tabulku pojmů podle jazykových plánů:

	langue (abstraktní jednotky)	parole (konkrétní jednotky)	mluvní akty
fonologie:	foném	hláska	-
morfologie:	morfém	morf	-
lexikon:	lexém	slovo	-
syntax:	věta/větný ekvivalent	výpověď (s výpovědní KF)	mluvní akt
textová			
syntax:	text	promluva (s promluvovou KF)	-
	-	promluvový komplex/soubor	-

¹⁷ Výpověď *obsecro* je poněkud *cas limite*: podobně jako české *prosím* ustrnuje a stává se částicí specifikuující ilokuční platnost přilehlé výpovědi jakožto prosby. Čtvrtou promluvu lze tedy chápat i jako dvě výpovědi.

2. Vokativ a teorie mluvních¹⁸ aktů¹⁹

2.1 Vokativ a syntax: Představuje vokativ samostatnou výpověď?

Je vcelku obecně přijímáno, že jméno ve vokativu stojí mimo větu, že do ní není začleněno žádnými syntaktickými vztahy.²⁰ Ani tak však vokativ nestojí mimo sféru výpovědní syntaxe:²¹ vokativy vytvářejí syntagmata, mohou být rozvíjeny shodně (*otče náš*), neshodně (*Aenee z Troje*), mohou být zmnoženy (např. paratakticky, apozicí: *Petře a Pavle; Hektore, světlo dardanské země*) atd. **Vokativ stojí totiž mimo větu, ale nikoli jako její modifikace, nýbrž jako její ekvivalent:**

¹⁸ Jindy se také mluví o řečových aktech. M. HIRSCHOVÁ (2013: 140) oboje hodnotí jako „terminologické varianty, které nezakládají pojmovou (konceptuální) diferenci.“

¹⁹ **Teorie mluvních aktů** (dále TMA) se stala jedním ze základních témat lingvistické pragmatiky. Mezi předchůdci bývá uváděn L. Wittgenstein, ale za pravého zakladatele je považován až J. L. Austin (*How to Do Things with Words*, 1962). Na jeho myšlenky poté navázalo mnoho jazykovědců i filozofů, mezi nimi zejména J. R. Searle.

Ústřední myšlenku TMA představuje teze, že mluvení nestojí v opozici k jednání (slova vs. činy), nýbrž že i mluvením jednáme, že mluvení je určité lidské jednání s určitými dopady na mimojazykovou realitu. Teorie mluvních aktů se ptá, co mluvením děláme nebo zamýšlíme udělat (uzavřít sňatek, odkázat majetek, poděkovat, zeptat se, dát rozkaz, slibovat, tvrdit, pohrozit, pokárat atd.). Tato lidská jednání, stejně jako kterákoli jiná, mohou být úspěšná či neúspěšná. Pragmatika proto zkoumá i podmínky úspěšnosti (*felicity conditions*) jednotlivých mluvních aktů.

Austin navrhl celý mluvní akt rozdělit na akt lokuční, akt ilokuční a akt perlokuční. Lokuční akt zahrnuje všechny jazykové operace, které zkoumala tradiční systémová lingvistika (ztvárnění obsahu jazykovými prostředky, uspořádání podle gramatických pravidel, akt reference, akt fyzického vyslovení = jde tedy o akty fonetické, morfologické, syntaktické a sémantické).

V pragmatice se jako nejproduktivnější ukázalo zkoumání tzv. ilokučního aktu, jímž se rozumí záměr mluvčího, se kterým mluvčí výpověď pronáší. TMA totiž předpokládá, že každá výpověď je pronášena s určitým záměrem. Každá pronesená výpověď pak má tzv. ilokuční platnost (příp. ilokuční sílu, *illocutionary force*). Na příklad pronesení výpovědi *Můžete mi rozměnit?* provede mluvčí ilokuční akt žádosti o rozměnění (tj. jeho záměrem je žádat o rozměnění) a daná výpověď má *ilokuční platnost* žádosti o rozměnění. V české lingvistické tradici (např. M. Grepl, J. Hrbáček aj.) se pro ilokuční platnost používá víceméně synonymního termínu *komunikační funkce (výpovědi)*, zkráceně KF.

Konečně akt perlokuční se týká toho, co mluvčí svou výpovědí skutečně provádí (nejde tedy už o záměr, ale o skutečný důsledek mluvního aktu). Představme si, že mluvčí má záměr informovat adresáta, o tom, že vyhrál značnou sumu peněz v loterii. Ilokuční akt je tedy *informování*, perlokuční akty mohou být ovšem různé: kromě informování, může mluvčí adresáta rozradostnit, rozplakat, polekat, přivodit mu infarkt apod. Rozradostnění, rozplakání, polekání či přivození infarktu jsou hypotetické perlokuční akty.

Takto byla teorie formulována ve filozofii jazyka. Lokučními akty se podrobněji zabývají tradiční jazykovědné disciplíny (fonetika, morfologie, syntax, sémantika atd.), perlokuční akty jsou obtížně předpověditelné a stojí spíše na okraji lingvistického zkoumání. Pragmatika pak zkoumá zejména ilokuční mluvní akt, např. to, jakými prostředky mluvčí svůj záměr signalizuje, a na základě čeho adresát tento záměr dokáže dešifrovat. Přitom se zřejmě ukazuje, že soustředění se pouze na formální stránku výpovědi není dobrou strategií a vede v mnoha případech k mylné interpretaci (tak výpověď *Můžete mi rozměnit?* většinou nebývá otázkou, nýbrž žádostí). Jde o tzv. nepřímé mluvní akty.

Podrobněji viz AUSTIN, J. L. (česky 2000) a přehledové práce, např. HELBIG, G. (1991: 159-200), HUANG, Y. (2007: 93-131), HIRSCHOVÁ, M. (2013: 139-190), YULE, G. (1996), LEVINSON, S. C. (1983).

²⁰ Srov. např. EŠČ (2002: 532, heslo: vokativ): „Vokativ tedy není přidělován jménu žádným jiným výrazem a jméno ve tvaru vokativu stojí vně syntaktické struktury věty, není větným členem (zdánlivou výjimkou je tzv. vokativ jmenovací, tj. užití metajazykové: *Volají na ni Lenko*).“

²¹ Oponujeme tak pojetí M. DONATI (2010: 525): „It [vocative] is an extrasyntactic element (but has opportunity of being anaphorically resumed) and it does not mark, as other case values do, dependency relations.“ (Zvýraznil MC.)

(syntaktický) vokativ a výpověď s větnou strukturou jsou oboje jednotky téhož řádu, oboje jsou výpovědi. Liší se tím, že v jednom případě jde o výpověď se strukturou věty, ve druhém případě jde o výpověď se strukturou větného ekvivalentu.²²

Vokativy řadíme podobně jako MČ 3 (1987) mezi tzv. **pravé větné ekvivalenty**. Chovají se syntakticky podobně jako citoslovce.²³ Vokativy totiž mohou představovat samostatné (nevětné) výpovědi, jak ukazují příklady 1-3:

- (1) PLAVT. Amph. 1075-6 (Bromisca vidí ležící osobu):

BROM. *Ibo ut cognoscam, quisquis est. Amphitruo † hic quidem erus meus.*
Amphitruo! **AMPH.** *Perii.*

Bromiska: *Půjdu a podívám se, kdo to je. To je můj pán Amfitryón. Amfitryóne!*
Amfitryón: *Je po mně...*

- (2) PLAVT. Asin. 297-8

LEON. *Gymnasium flagri, salveto!* **LIB.** *Quid agis, custos carceris?*
LEON. *O catenarum colone!* **LIB.** *O virgarum lascivia!*

- (3) *Přivinul ji k sobě, ona se zachvěla, ale důvěrně hlavu na jeho srdce položila.*

„*Olgo!*“

„*Jaroslave!*“

*Jabloně je obsypala květy, kosové zpívali svoje hymny.*²⁴

Zároveň je (pro jejich uznání za pravé větné ekvivalenty) důležité, že tyto nevětné vokativní výpovědi nemají charakter **syntaktické elipsy**. K tomu můžeme dospět jednak na základě čistě teoretické úvahy: je totiž postulováno, že vokativ se nezapojuje do větné struktury, a proto jen stěží může být výsledkem elipsy nějaké výpovědi s větnou strukturou. V latině ani v češtině neexistuje žádné sloveso, které by ve svém valenčním rámci vyžadovalo, nebo jen tolerovalo vokativ: *VF – S₅. Jednak si to můžeme ověřit i prakticky: nemůžeme si žádnou takovou výpověď myslet (jako vždy s výjimkou metatextového užití: *Volám „Lenko“*).²⁵ Vyvozujeme tedy, že od původu neeliptický systémový vzorec všech vokativních výpovědí má podobu S₅.

Vokativ představuje výpověď (vokativní výpověď). Každá výpověď (jakožto nejmenší komunikační jednotka) má vždy nějakou (výpovědní) komunikační funkci. Ve výše citovaných příkladech jsou to funkce *volání/napomenutí, urážení a vyjádření emocí*.

²² K tomuto pojmu viz oddíl 1.6.

²³ Srov. MČ 2 (1986: 239) „Citoslovce (interjekce), nezákladní slovní druh, mají specifickou komunikační funkci; tvoří samostatné, rudimentární nevětné výpovědi (větné ekvivalenty).“

²⁴ Ukázka pochází z knihy V. Lužické *V bílém dvorci*; citováno podle MOCNÁ, Dagmar: *Červená knihovna. Studie kulturně a literárně historická*. Praha, Paseka 1996, s. 21.

²⁵ Tato metatextová vyjádření jsou ovšem ze své podstaty sekundární. Buď sloveso *volat* funguje jako pouhé sloveso dicendi uvozující samostatnou výpověď (*Volám: „Lenko!“* stejně jako *Volám: „Ať žije král!“*); nebo jde o případy tzv. vokativu jmenovacího (*Volají na ni Lenko*): takové výpovědi jsou ovšem ze své podstaty neaktuální a jsou pravdivé pouze tehdy, pokud se v minulosti odehrály nějaké výpovědi „*Lenko!*“. Výpověď *Volají na ni Lenko*. totiž existenci výpovědi *Lenko!* presupponuje.

2.2 Poměr výpovědi a mluvního aktu. Je vokativ mluvní akt?

Jak ukazuje M. HIRSCHOVÁ (2013: 148), mluvní akt je chápán dvěma způsoby: buď z hlediska produkce skutečně jako akt/jednání, nebo z hlediska segmentování komunikace jako minimální komunikační jednotka. Jinými slovy jako mluvní akt označujeme jak samotný proces, tak také výsledek tohoto procesu.

Právě v tomto druhém smyslu (jakožto jednotka) je mluvní akt podle nás roven bohemistickému syntaktickému pojmu *výpověď*. Obojí je chápáno jako minimální komunikační jednotka, obojí je výsledkem lokučního aktu (uspořádání gramatických elementů a fyzická produkce), ilokučního aktu (ten se projevuje tak, že mluvní akt i výpověď mají nějakou ilokuční platnost = (výpovědní) komunikační funkci), obojí může mít nějaké perlokuční účinky. Výpověď a mluvní akt (jako jednotka) se tak liší zejména kontextem svého původu: výpověď je pojmem z (výpovědní) syntaxe a poukazuje tak na vlastní syntaktickou členitost a složenost (z gramatických elementů nižších jazykových rovin), mluvní akt je naopak ukotven v mnohem širší sféře lidského komunikačního a sociálního jednání.²⁶

Je-li vokativ výpovědí, je proto v našem pojetí i mluvním aktem (jakožto jednotkou). Zároveň tak platí, že vokativní výpověď je výsledkem/produktem mluvního aktu (jakožto jednání).

2.3 Je mluvním aktem každý vokativ?

Podle výše řečeného by každý vokativ měl být výpovědí / mluvním aktem. Prozkoumejme tuto tezi v jednotlivých specifických případech.

První případ představují vokativy, které samy o sobě tvoří celou promluvu jako např. vokativy *Olgo!* a *Jaroslave!* výše v př. (3). Tyto vokativy nutně musí tvořit samostatnou výpověď, neboť jednotka nižšího řádu – výpověď – nemůže sahat přes hranice jednotky vyššího řádu, tj. promluvy.

Druhý případ je znázorněn v př. (1) výše. Vokativ (*Amphitruo*) sice sám netvoří celou promluvu, nicméně od ostatních výpovědí dané promluvy je zřetelně oddělen (syntakticky; při zvukové realizaci pauzou, při moderním interpungování tečkou; navíc vokativní výpověď a výpověď, jež jí předchází, mají každá jiného adresáta: v případě první výpovědi jde o samomluvu, kdežto vokativ je adresován Amfitryónovi). Ani v těchto případech není důvod vokativ za výpověď nepovažovat.

Třetí případ už je o něco složitější, jedná se o vokativ stojící v kontextu synonymních výpovědí. Srov. následující příklady:

(4) PLAVT. Aul. 269

EUCL. *heus, Staphyla, te voco.*

(5) PLAVT. Most. 373

DEL. *Callidamates, Callidamates, vigila.*

V př. (4) stojí vokativ s volacím citoslovcem *heus!* (čes. *hej!*) a explicitní performativní formulí (*te voco* – *tebe volám*), v př. (5) jde o buzení pomocí zdvojeného vokativu a příkazu (*vigila!*, čes. *vzbud' se!*). V obou případech je týž akt (*volání*, resp. *buzení*) ztrojen: vzniká tak komplexní mluvní akt,

²⁶ V bohemistické literatuře s výpovědí jakožto mluvním aktem pracují M. GREPL – P. KARLÍK (1988, 1998 a PMČ 2008). Srov. GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998: 410) „Z **procesuálního** (tedy nikoli statického) hlediska chápeme výpovědi jako realizace **řečových aktů** v konkrétních [komunikačních situacích]. **Hotové** výpovědi, vnímané a interpretované příjemci, jsou tedy **výsledkem** (produktem) těchto řečových aktů.“

makroakt.²⁷ V daných příkladech je makroakt poskládán vždy ze tří synonymních aktů, které nejsou sobě nikterak podřizeny či nadřazený: všechny akty jsou nezávislé a jsou zmnoženy kvůli zesílení.

Čtvrtý případ se týká vokativů, které stojí u nějaké nebo v nějaké výpovědi jako vokativy v příkladech (6) a (7).

(6) PLAVT. Persa 763

LEMNISELENIS Toxile mi, cur ego sine te sum, cur tu autem sine me's?

(7) Cic. Catil. 1,1

Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?

Tyto vokativy předběžně nazýváme *oslovením* (problematičnost pojmu *oslovení* bude nastíněna níže). V těchto příkladech se nezdají být obě složky (na jedné straně vokativy, na druhé větné výpovědi) rovnocenné. J. Hrbáček by takové vokativy pravděpodobně ani nepovažoval za výpovědi, jak vysvětluje z jeho modelového členění Čapkovy *Bílé nemoci* na výpovědi (Čeština – řeč a jazyk, 2011: 262-3), při kterém označuje za jednu výpověď tyto úryvky:

/1/ Galéne, vy jste se zbláznil.

/6/ Pojdte se mnou, dítěno.

Jelikož jsme však ukázali, že všechny vokativy jsou založeny na větném ekvivalentu S₅, nevidíme důvod, proč by se i v těchto příkladech nemělo jednat o dvě výpovědi a dva mluvnické akty (vokativ + větná výpověď). Nicméně nemůžeme tvrdit, že jsou tyto výpovědi rovnocenné: *oslovení* pokládáme za mluvnický akt vysoce **subsidiárního** rázu. Proto opět musíme uvažovat o *makroaktu*, tentokrát ovšem hierarchizovaném: hlavní mluvnický akt v daném makroaktu je tvořen větnou výpovědí, kdežto vokativ představuje jen mluvnický akt pomocný.

2.4 Pojem makroakt. Vokativní makroakt. Poměr vokativu k vokativnímu makroaktu

Makroakt chápeme jako „celek zastřešený jednou dominující ilokuční funkcí“.²⁸ Další ilokuční funkce, které jsou v tomto celku přítomny, ale nejsou dominantní, označujeme jako **subsidiární ilokuce**,²⁹ které mají podpůrnou, doplňkovou povahu.

Makroakt je komunikační jednotka (srov. mluvnický akt pojmáný jako jednotka), která je větší než výpověď / mluvnický akt (neboť je složena alespoň ze dvou výpovědí / mluvnických aktů). Nicméně poměr makroaktu k promluvě už tak jednoduchý není. Makroakt může tvořit promluvu, ale zároveň vůbec nemusí existovat, pokud promluvu tvoří jediná výpověď. Je to tedy jednotka potenciální, podobně jako je potenciální jednotkou např. souvětí: každou verbální komunikaci totiž můžeme segmentovat na promluvy a výpovědi / mluvnické akty; ovšem jednotky jako souvětí nebo makroakt nalézáme pouze někdy.

Hrbáčkovu pojetí textové syntaxe, z něhož tu vycházíme (srov. oddíl 1.6), jakoby nemá pro jednotku *makroakt* místo, resp. má pro něj potenciální místo ve vágním prostoru kdesi nad výpovědí (ale poměr makroaktu a promluvy je těžko postižitelný).³⁰ Nám se přesto tento pojem nesmírně hodí,

²⁷ Tento intuitivně srozumitelný termín definujeme vzápětí v oddílu 2.4.

²⁸ HIRSCHOVÁ, M. (2013: 153).

²⁹ ibid.

³⁰ Nicméně na rovině promluvy i Hrbáček rozlišuje hlavní funkci promluvovou od pomocných funkcí výpovědních. Srov. HRBÁČEK (1994: 4).

zejména proto, že vokativy často mívají onu *subsidiární* ilokuční platnost (komunikační funkci) a tvoří jistý celek s výpovědí, u které nebo ve které stojí; tento vokativní makroakt pak může sám být ještě součástí promluvy nebo promluvu tvoří sám.

Méně často vokativy stávají samostatně a mají vlastní ilokuční platnost. Předpokládáme, že bezpříznakově vokativy mají spíše *subsidiární* ilokuční platnost a teprve osamostatněním (ve chvíli, kdy k nim není těsně připojena žádná jiná výpověď) získávají nějakou konkrétnější, plnohodnotnou ilokuční platnost.

Předpokládáme, že ze synchronního pohledu je bezpříznakově vokativ *subsidiárním* mluvním aktem *oslovení/volání* v jakémsi **primárním vokativním makroaktu**. Pokud neplní tuto funkci, sémantizuje se a získává významy jiné: pak jde o **sekundární samostatné vokativní akty**, např. *varování, napomínání, exprese emocí* aj., které jsou tvořeny jedinou výpovědí (tj. vokativní výpovědí) s jedinou komunikační funkcí; příkladem jsou mluvní akty *Olgo! a Jaroslave! z př. (3)*.

Vokativní mluvní akty mohou však být ještě seskupeny do **terciárních vokativních makroaktů**, které jsou na rozdíl od těch primárních nehierarchizované, jsou pouze několikanásobné; srov. výše př. (4) a (5). Takovéto nehierarchizované makroakty se vyskytují i jinde než u vokativu, např. u citoslovcí (*Brr! To je zima.* či *Pst! Budte zticha!*).³¹ U vokativu tyto terciární vokativní makroakty vznikají buď za účelem zexplicitnění (*Pavle! Pojd' sem! vs. Pavle! Nech toho! vs. Pavle! Já tě varuju!*), nebo za účelem intenzifikace, srov. opět př. (4) a (5) výše.

2.5 Typologie latinských vokativních mluvních aktů: Oslovujeme, voláme – a co dál?

2.5.1 Obecné klasifikace mluvních aktů

Bylo navrženo vícero klasifikací mluvních aktů, které se liší jak počtem kategorií, tak zejména jejich vymezením a zaplněním. V následujících tabulkách podáváme přehled tří klasifikací: Searleovy, protože je klasická a nejznámější, Wunderlichovy, protože v ní je z našeho pohledu zajímavě samostatně vymezena kategorie vokativních mluvních aktů, a konečně klasifikaci M. Grepla, vlivnou v bohemistice. (Upozorňujeme, že pořadí typů mluvních aktů u Wunderlicha a Grepla neodpovídá původnímu seřazení u těchto autorů, nýbrž je pro přehlednost hrubě vztaženo ke klasifikaci Searleově. Tuto nedokonalou korespondenci nacházíme jen u typů 1-5; v případě Grepla a Wunderlicha si – do určité míry – odpovídá i typ 6; typy 7 a 8 spolu už nikterak nekorrespondují. Za výčty jednotlivých mluvních aktů v závorkách autoři téměř vždy doplňují zkratku „aj.“.)

	Searle; druhy mluvních aktů ³²	Wunderlich; druhy mluvních aktů
1	reprezentativní (tvrzení, popis, vyvozování)	reprezentativní (tvrzení, zjištění, zpráva)
2	direktivní (žádost, dotázání, nařízení, rozkaz, prosba)	direktivní (výzva, prosba, povel, pokyn)
3	komisivní (slib, nabídka)	komisivní (slib, oznámení, hrozba)
4	expresivní (poděkování, blahopřání, omluva, soustrast)	satisfaktivní (omluva, poděkování, zdůvodnění, odpověď)
5	deklarativní (oddání, darování, jmenování, vyhlášení války)	deklarativní (udělení jména, definice, jmenování)
6		erotické (dotaz)
7		retraktivní (zrušení slibu, korekce tvrzení, povolení)
8		vokativní (zvolání, svolání, oslovení)

³¹ Srov. MČ 3 (1987: 442): „Nezřídka je význam citoslovce opisován a vysvětlován v uvozovací větě, popř. v jiné konstrukci jí ekvivalentní: „Jé,“ podivil se Karel. – Fuj, to jsem se lekla! – Brr, to je zima! – Pst! Budte zticha.“

³² Searleovu a Wunderlichovu klasifikaci citujeme podle G. HELBIGA (1991: 173 a 179).

	PMČ, autorem sekce je M. GREPL (2008: s. 588-9); druhy komunikativních funkcí výpovědí
1	asertivní (sdělení, oznámení, tvrzení, hlášení)
2	direktivní (rozkaz, příkaz, výzva, prosba, instrukce, připomenutí, návod, návrh, rada, doporučení)
3	komisivní (slib, závazek, nabídka)
4	expresivní a satisfaktivní (výtka, výčitka, poděkování, pokárání, pochvala, blahopřání, kondolence, uznání)
5	deklarativní (křest, jmenování, odsouzení)
6	interogativní (otázka)
7	varování (varování, výstraha, výhruška)
8	permisivní a koncesivní (dovolení, souhlas, neochotný souhlas, rezignace; odmítnutí, nesouhlas, nedovolení)

Pro potřeby této práce vyjdeme z klasifikace Searlovy a převezmeme všech pět jeho kategorií (přebírané označeny zeleně); nicméně jako Wunderlich a Grepl z kategorie direktivních aktů vyčleňujeme akty interogativní/erotetické (červeně) a považujeme je za samostatnou kategorii (nebo velmi zřetelně vyhraněnou a vyčleněnou podkategorii deklarativních mluvních aktů). V Greplových stopách se nám zdá také vhodné zavést kategorii varovacích mluvních aktů, neboť se nezdají patřit do žádné ze Searlových kategorií (snad by mohly být opět výrazně vyhraněnou subkategorií aktu direktivních) a kategorii permisivních a koncesivních mluvních aktů. Od Wunderlicha si zase vypůjčíme kategorii vokativních mluvních aktů. Do této kategorie ovšem budeme řadit nikoli všechny mluvní akty vykonávané vokativem, ale pouze ty vokativní mluvní akty, které nebude možné zařadit do kategorie jiné (zejména se bude jednat o *oslovení* a *zdůraznění*). Naše kompilovaná klasifikace proto vypadá takto:

- 1) MA reprezentativní;
- 2) MA direktivní (sem patří vokativní MA *volání*, příp. *zákaz*, *napomenutí*, *pobídka*);
- 3) MA interogativní (sem patří vokativní otázky typu *Petře?*);³³
- 4) MA varovací;
- 5) MA komisivní;
- 6) MA permisivní a koncesivní;
- 7) MA expresivní (sem patří vokativní MA *exprese emocí*: *Olgo! Jaroslave! Prevíte!*);
- 8) MA deklarativní;
- 9) MA vokativní (sem patří vokativní MA *oslovení* a *zdůraznění*).³⁴

Zdá se nám, že do takto modifikované klasifikace (vlastně jde o klasifikaci Greplovu, která už sama vycházela ze Searlea a je ještě rozšířena o kategorii mluvních aktů vokativních) je možno rozřadit všechny typy latinských vokativních mluvních aktů. Většinu kategorií vokativní akty ani neobsadí.

³³ Jde o jev poměrně okrajový, dále se jím nebudeme zabývat. Vokativní otázky se používají, např. pokud se ptáme, zda je adresát vzhůru (*Petře?*), nebo pokud si nejsme jisti jeho přítomností, příp. když žádáme vysvětlení nějakého jednání, které nás zaskočilo (*Petře?! = můžeš mi vysvětlit, co tu děláš?*).

³⁴ Je těžké stanovit nějakou pozitivní definici „vokativních mluvních aktů“: nebude k tomu stačit užití vokativní konstrukce a komunikačně subsidiární ilokuční platnost (neboť to vše nalezneme i u *volání*); cílem této práce není podat tuto pozitivní definici; spíše je jejím cílem ukázat, že *oslovení* a vokativem realizované *zdůraznění* jsou mluvní akty, které nelze zařadit do jiných (stávajících) kategorií.

2.5.2 Podat či objevit definice mluvních aktů?

Typologii latinských vokativních mluvních aktů začneme představovat od prototypických mluvních aktů *volání* a *oslovování* – mluvních aktů natolik prototypických, že se odráží i ve školní poučce *pátým pádem oslovujeme, voláme* a v pojmenování *vokativ*. Zároveň jde o mluvní akty, které se většinou realizují v rámci vyšší jednotky, kterou jsme výše nazvali primární vokativní makroakt.

Někdy se existence určitých mluvních aktů odvozuje už ze samé existence pojmenování tohoto aktu, srov. PMČ (1995: s. 585-6): „Sama existence takových pojmenování [slib, souhlas, výčitka, omluva aj.] svědčí o tom, že člověk v různých situacích opravdu to, co tato pojmenování označují, svými výpověďmi (jejich seskupením) v řečové komunikaci **dělá**.“ Protože existují dějová substantiva *volání* a *oslovení*, měly by *eo ipso* existovat i mluvní akty *volání* a *oslovení*. Nicméně může být těžké tyto akty od sebe odlišit: Jsou esenciálně jiné? Překrývají se navzájem? Po prozkoumání slovníkových významů a parolových výskytů zejm. sloves *oslovit/oslovovat* a substantiva *oslovení* nabýváme dojmu, že jasné, jednoznačné vymezení toho, co přesně je *oslovení*, neexistuje: jde o přitahování pozornosti? Nebo specifikování adresáta? Týká se pouze začátku promluvy? A jaký je vztah *oslovení* a vokativu: vždyť můžeme někoho oslovit i bez použití vokativu (např. *Na ulici mě oslovil nějaký muž, zda nemám čas podepsat petici za...*)? Jindy se ale za *oslovení* považuje právě vokativ (v dopise *oslovení* vs. pozdrav, např. *Dobrý den*). A má *oslovení* nějakou funkci, nebo je čistě konvenční? Liší se *oslovení* a *volání* mírou hlasitosti? Nebo čím?

Došli jsme proto k závěru, že v tomto případě „definice je nutno podat, nikoli objevit“.³⁵ Potom sice tyto definice nelze verifikovat, ale je stále možné je odmítnout jako nedostatečné či neužitečné, a to tak, že budou podány definice lepší.

2.5.3 Co děláme, když někoho voláme? Definice mluvního aktu *volání*. Mluvní akt *buzení*.

Mnohem snazší je nejprve definovat mluvní akt *volání*; *oslovení* pak budeme vymezovat vůči němu, a bude mít proto částečně i zbytkový charakter.

U mluvního aktu *volání* spatřujeme čtyři konstitutivní rysy. 1) *Voláním* se volající **snaží získat základní pozornost** volaného ke komunikaci; 2) aby *volání* nebylo zneužitě,³⁶ volající musí mít k *volání* **určitý důvod/motivaci**, např. že chce volanému ukázat/dát/sdělit nějaké X (které může být povahy jazykové i mimojazykové); při tom 3) mezi volaným a volajícím existuje do chvíle *volání* určitá **prostorová (příp. i jiná) nesjednocenost**; zároveň 4) mezi volajícím a volaným **neprobíhal (nebo byl přerušen) do okamžiku volání rozhovor**. Srov. násl. př.:

(8) PLAVT. Mil. 610-13:

PA. *Evocabo. heus, Periplec[t]omene et Pleusicles, progredimini!*

PE. *Ecce nos tibi oboedientes. PAL. Facilest imperium in bonis.*

Sed volo scire: eodem consilio, quod intus meditati sumus,

Gerimus rem?

Palaestrio: *Zavolám je ven. Hej, Periplektomene a Pleusikle, pojdte z domu!*

³⁵ CHATMAN, S. (2008: 17).

³⁶ Pojmem „zneužití“ překládáme Austinovo „abuse“: ke zneužití dochází např. u *slibu*, pokud mluvčí slibuje, ačkoli nehodlá svůj slib plnit. Podobně u *volání* dochází ke zneužití, jestliže mluvčí k sobě láká pozornost adresáta, ale nic jí potom nenabízí či nepředvádí. Někoho zavolat a na jeho otázku „Proč mě voláš?“ odpovědět, že jen tak, považujeme za „nekooperativní“.

Periplectomenés: *Hle jak jsme ti poslušní. Pal.:* *Je snadné rozkazovat dobrým mužům.*

Nicméně, chci vědět: provedeme tu záležitost podle toho plánu, který jsme vymysleli uvnitř?

V tomto případě Palaestrio evidentně voláním ve v. 610 (ad 1) přivolává k sobě své společníky (zde dokonce fyzicky, nejen jejich pozornost); (ad 2) důvodem je, že jim chce položit otázku (*volo scire*; v. 611 tak představuje pouhou vložku mezi voláním a účelem tohoto volání: to signalizuje i spojka *sed*, která zde nemá význam odporovací, nýbrž spíše diskurzivní význam přibližně „ale pojďme k věci“); (ad 3) prostorovou nesjednocenost mezi volajícími a volanými zde představuje bariéra v podobě domovní zdi; (ad 4) Hovor mezi všemi třemi sice původně v domě probíhal, ale poté jej Palaestrio přerušil tím, že vyšel zkontrolovat, zda je venku bezpečně, a vedl venku samomluvu o potřebě ostražitosti.

Prostorová nesjednocenost nemusí být pouze vzdálenost v metrech nebo prostorová bariéra (např. zeď), stačí i neadekvátní prostorová orientace (tj. mluvčí a adresát nestojí tvář v tvář), srov.:

(9) PLAVT. Epid. 1

EP. *Heus, adulescens!* **TH.** *Quis properantem me reprehendit pallio?*

Epidikus: *Hej, mládenče!* **Thesprio:** *Kdo mě to tahá za plášť, když pospíchám?*

Vyšší hlasitost volání je jevem běžným, ale nejde o rys konstitutivní: vyšší hlasitostí nemusíme vždy volat, a naopak můžeme provést volání i šeptem. Jde nám zde o definování mluvního aktu volání; tato definice nemusí tedy plně odpovídat nelingvistickému chápání „volání“. Pokud např. spolu komunikují dva pastýři, pasouce dobytek na sousedních kopcích, budou na sebe své komunikáty křičet („volat“), aniž by přitom nutně prováděli mluvní akt volání – kvůli prostorové distanci budou říkat hlasitě všechny své promluvy. Naopak pokud stoluje větší společnost lidí a mluvčí chce zavolat jednoho určitého stolovníka, ale tak, aby si toho ostatní nevšimli, pokusí se ho zavolat co nejnenápadněji, tj. co nejtíšeji. Mimoto i jiné vokativní mluvní akty provádí mluvčí hlasitě: *napomenutí, varování* atd. Hlasitost tedy není konstitutivním rysem volání.

Podtypem volání je další mluvní akt prováděný vokativem, totiž **buzení**. Při něm jde o prostorovou nesjednocenost aktérů v přeneseném slova smyslu: mysl budícího je bdělá, kdežto mysl probouzeného je pohroužena do světa snů, srov. př.:

(10) PLAVT. Most. 322-3

Tranio: *quis istic dormit?* **Philolaches:** *Callidamates.* **Tr.:** *Suscita istum, Delphium.*

Delphium: *Callidamates, Callidamates, vigila!* **Callidamates:** *Vigilo: cedo ut bibam.*

Tranio: *Kdo to tu spí?* **Filolachés:** *Kallidamatés.* **Tr:** *Vzbud' si ho, Delfium.*

Delphium: *Kallidamate, Kallidamate, vzbud' se!* **Kallidamatés:** *Jsem vzhůru, dejte mi napít.*

Čím je situace naléhavější, tím spíše volající sám spěchá k volanému: ten se po zavolání pouze obrátí čelem k volajícímu a zeptá se na důvod volání. V případě, že ho volaný nemůže najít (např. v davu, v černém lese atp.), volaný se navíc – pokud kooperuje – pokouší indikovat svou polohu (př. A: *Petře!* B: *Tady jsem. Co se děje?*). Srov. násl. př.:

(11) PLAVT. Most. 363-4

Philolaches: *Adest opsonium: eccum Tranio a portu redit.*

Tranio: *Philolaches. Phil.: Quid est? Tr.: <Et> ego et tu — Phil.: Quid et ego et tu?*

Tr. *Peri<i>mus.*

Filolachés. *Už je tu hostina. Hele ho, Tranio se vrací z přístavu.*

Tranio (přibíhá): *Filolachu! Fil. (stojí): Co je? Tr.: Já i ty... Fil.: Co já i ty? Tr. Je po nás!*

Do definice *volání* jsme (bod 3) zahrnuli i důvodnost/motivovanost *volání*, protože – jak řečeno výše – bezdůvodné *volání* sice nezpůsobuje „nerealizaci/anulování mluvního aktu“ (Austinův pojem „misfire“), nicméně se rovná „zneužití“ („abuse“). Ke zneužití ale podle nás nedochází v případech, kdy mluvčí adresáta volá třeba i jen proto, aby se na něho následně usmál nebo aby na něho vyplázl jazyk, přestože v takovém případě může mít adresát neodbytný dojem, že kvůli tomu ho mluvčí volat nemusel.

Důvodem *volání* je často to, že chce mluvčí zavolanému adresátovi něco sdělit. Tak *volání* často „přiléhá“ k následujícímu sdělení a vytváří spolu s ním (nebo s jeho úvodní větou) **primární vokativní makroakt**. I v případě, že mluvčí se zavolaným adresátem chce sdílet „jen“ úsměv, tento makroakt je tvořen ze dvou aktů; jeden je však mluvním aktem (*volání*), druhý je aktem nemluvním (úsměv).³⁷

Speciálním případem je „testovací *volání*“ (zejm. u dětí), které nemá za cíl získat pozornost pro následnou komunikaci, ale které pouze ověřuje, že *volání* k získání pozornosti funguje.

Mluvní akt *volání* proto celkově charakterizujeme jako akt **důvodného žádání o pozornost adresáta, který je právě orientován k něčemu jinému než ke komunikaci s volajícím**.

Z pohledu klasifikace mluvních aktů *volání* spadá pod akty direktivní (podobně jako *žádost, prosba, rozkaz*); v rámci direktivních mluvních aktů *volání* od *žádosti* rozlišíme na základě toho, že ***volání* je žádost o navázání kontaktu** (má tedy vlastně komunikační funkci direktivně-fatickou). Kvůli *volání* bychom proto v klasifikaci mluvních aktů samostatnou kategorií „vokativní mluvní akty“ zavádět ještě nemuseli.

MA *volání* také nemusí být realizován pouze vokativem. Srov.:

(12) PL. Mil. 1296-7

Pleusicles: *sed fores pultabo. heus, ecquis hic est?*

Pleusiklés: *Ale zaklepu na dveře. Hej, je tam někdo?*

Zde je mluvčí od adresáta/adresátů oddělen dveřmi a účelem *volání* je, aby mu někdo otevřel dveře a zrušil tak existující prostorovou nesjednocenost. Stejnou komunikační funkci, jakou jindy plnívá vokativ, má v tomto případě jednak už zaklepání na dveře, jednak citoslovce *heus*, jednak otázka *ecquis hic est*. (K této otázce podotkněme, že opravdu nemá funkci interogativní: pouhé *ano* by jako případná odpověď bylo komunikačně neadekvátní.) Tuto otázku chápeme jako tzv. nepřímý mluvní akt, nepřímou realizaci mluvního aktu *volání*. Vokativu zde nemůže být užito ze dvou důvodů: 1) volající Pleusiklés neví, kdo v domě je, a ani to, jak se osoby v domě jmenují; 2) nevolá nikoho konkrétního, volá kohokoli z domu.

Jak je patrné z příkladů, vokativní **mluvní akt *volání* v latině často bývá provázen citoslovcem *heus!*** (č. *hej!*). Citoslovce *heus!* podobně jako ostatní citoslovce chápeme jako rudimentární

³⁷ Už výše jsme uvedli, že mluvní akt je jenom jednou ze složek komplexního lidského jednání (tvořeného akty mluvními i jinými, ne-mluvními).

výpovědi.³⁸ Může stát samostatně, bez vokativu: samo tak představuje MA *volání*. Může ale také stát s vokativem, oddělené od něho pauzou: pak samo také představuje mluvní akt *volání* a s vokativem (*Hej, Pavle!*) spoluvytváří terciární (tj. nehierarchizovaný) makroakt *volání*. A konečně podle chování českého *hej!* soudíme, že i latinské *heus!* mohlo tvořit intonačně jeden celek spolu s vokativem (*Hej Pavle!*): v takovém případě se *heus* gramatikalizuje v částici signalizující ilokuční platnost vokativu jakožto *volání* a spolu s vokativem tvoří pouze jeden mluvní akt *volání*.

2.5.4 Co děláme, když někoho oslovujeme? Mluvní akt *oslovení*.

Mluvní akt *oslovení* budeme definovat už ve vztahu k mluvnímu aktu *volání*, který chápeme jako žádost o adresátovu základní pozornost (žádost o elementární nastavení ke komunikaci) tak, aby s ním mluvčí mohl následně vést nějakou komunikaci; na hlasitosti *volání* přitom nezáleží. **Oslovení proto nebudeme chápat jako akt získávání základní pozornosti pro komunikaci.**

Pojem *oslovení* se zdá být používán (i ze strany lingvistů) poněkud vágně. Jeden ze slovníkových významů slovesa *oslovit* je „obrátit se na někoho řečí“: to můžeme provést vokativem, ale i jinak, např.: *Promiňte, nevíte, kudy se dostanu k...?* Jindy se *oslovení* chápe jako obrácení se na někoho řečí právě jen pomocí vokativu (*Dámy a pánové...*). V obou těchto případech má tedy *oslovení* (ať už vokativní či jiné) rys iniciálnosti. Zase jindy se jako *oslovení* chápe konkrétní vokativ / vokativní konstrukce (*pane, pane prezidente*). Pod anglickým pojmem „address“ (*oslovení*) se zase někdy rozumí jakákoli jazyková reference k adresátovi (tedy kromě vokativu i pomocí zájmen a slovesných koncovek pro druhou mluvnickou osobu).³⁹

V našem definování se pokusíme některé tyto významy zohlednit, ne všechny ovšem zahrneme do základní definice a budeme je považovat za významy derivované.

Vycházíme nejprve z toho, že **oslovovaný už je komunikaci nějak elementárně orientován**. Např. pronáší-li moderátor společenského večera *oslovení Dámy a pánové*, oči většiny účastníků večera jsou na něho již upřeny (a pokud ne, jde o *volání*); ten, kdo bere do ruky dopis, je už orientován ke komunikaci (tj. ke čtení dopisu) a *oslovení Milý Láďo* nemá za cíl přitáhnout jeho pozornost (např. od zkoumání dopisního papíru k samotné dopisní promluvě). Pokud psychiatr vyzve jednoho ze členů terapeutické skupiny (*Nyní nám pověz o své závislosti ty, Honzo.*) pak neužívá vokativ proto, aby získal jeho pozornost k této výzvě, ale aby v kruhu závislých osob specifikoval adresáta své výzvy.

Proto jako první krok při definování *oslovení* postulujeme, že oslovovaný na rozdíl od volaného je už orientován ke komunikaci. Případy jako „*Petře, podal bys mi tu slánku?*“, pokud se Petr věnuje svému obědu spíše než komunikaci, tak hodnotíme jako makroakt o dvou mluvních aktech (1) *volání* – tj. žádost o pozornost/kontakt; (2) *žádost/prosba*. Pokud se ale Petr zvládá věnovat obědu a průběžně přitom i komunikaci, potom budeme daný vokativní MA chápat jako *oslovení*.

Základní charakteristika *oslovení* už vysvítá z toho, co bylo řečeno výše: **oslovení specifikuje nebo stanovuje adresáta**,⁴⁰ potvrzuje adresátovi, že právě on je adresátem, a zároveň neadresátům⁴¹ potvrzuje, že oni adresáty nejsou (vedle jiných prostředků, jako je oční kontakt či kontext). Jeho

³⁸ Srov. pozn. 23.

³⁹ Srov. E. DICKEY (2002: 5).

⁴⁰ Už J. L. AUSTIN (2000 [1962]) si uvědomil, že není možné dělit výpovědi na performativní a konstativní, a toto své původní rozdělení přehodnotil. Např. *oslovení dámy a pánové* může na společenském večeru posilovat hru na *dámy a pány* právě tak, jako v dětské hře na doktory *oslovení pane doktore* posiluje iluzi hry: oslovování tak nemusí konstatovat, kdo je adresátem, ale adresáta modeluje, performuje. Ke konvenčnímu charakteru některých *oslovení* (kam patří i *dámy a pánové*) srov. níže v oddíle 2.5.4.

⁴¹ Neadresát – náhodný recipient, kterému sdělení není určeno. Pojem používá M. Grepl (1998: 382).

důležitost se objevuje zejména v situacích, kdy ostatní způsoby signalizace, kdo je adresát, selhávají: např. při adresování promluvy větší skupině není možné navázat oční kontakt; je-li promluva adresována konkrétnímu jedinci uprostřed skupiny, ve které mají všichni přibližně stejnou šanci být adresátem (otázka adresovaná žákovi ve třídě, výzva zavolat záchranku adresovaná jednomu z přihlížejících).

Při dialogu více osob je důležitá funkce *oslovení* zejména tehdy, pokud mluvčí „mění adresáta“ a začíná mluvit k někomu jinému. I takové situace se bez *oslovení* mohou obejít, ale vokativ slouží k zpřehlednění, srov. následující verš, ve kterém se Toxilus obrací bez vokativu ke třem různým adresátům:

(13) PLAVT. Persa 659

Tox.: *age siquid agis. ego ad hunc redeo. sequere. reduco hanc tibi.*

Toxilus (ke kuplíři hodlajícímu koupit dívku): *Jestli chceš jednat, jednej; já se vrátím za ním.* (K dívce): *Pojď za mnou!* (K prodávajícímu): *Vedu ti ji zpátky.*

Proti tomu příklad vokativu přepínajícího adresáta:

(14) PLAVT. Amph. 764-6

ALC. *Ego equidem ex te audivi et ex tua accepi manu pateram.* **AMPH.** *Mane, mane, obsecro te. nimis demiror, Sosia,...*

Alkména: *Já jsem to slyšela od tebe a z tvé ruky jsem přijala misku.*

Amfitryón (k ní): *Počkej, počkej, prosím tě.* (K Sosiovi): *To je mi velmi divné, Sosio...*

Pakliže přijmeme jako hlavní charakteristiku *oslovení* to, že jím specifikujeme/stanovujeme adresáta, můžeme také snadno dovodit, proč je *oslovení* často spjato s iniciální pozicí v promluvě: chceme-li specifikovat adresáta, je nejrozumnější to udělat hned na začátku, aby adresát věděl, že má hned od začátku poslouchat a že případný náhodně se nachomítnuvší neadresát hned od začátku poslouchat nemá. Slovníkový význam „oslovit“ jako „obrátit se na někoho řečí (často vokativem)“ reflektuje právě častou iniciálnost mluvního aktu *oslovení*.

Lze ovšem namítnout, že *oslovení* se někdy používá i tam, kde adresáta nspecifikuje, protože adresát je (už) zřejmý. V odpověď na takovouto námitku uvádíme násl. dva body:

(a) Někdy se musíme smířit s konvenční povahou oslovování: výše jsme řekli, že mluvní akty se vřazují do širší sféry lidského sociálního a interakčního jednání; lidské sociální jednání významně podléhá konvencionalizaci a není důvod, proč by se konvencionalizace měla vyhýbat zrovna aktům mluvním: adresáta specifikujeme konvenčně, i když neexistuje potřeba tak činit; takto se konvencionalizovala *oslovení* na začátku dopisů, na začátku rozhovoru dvou do tváře si hledících lidí apod.

Pojem *konvenční oslovení* ale nesmíme při analýze promluv zneužívat a mechanicky o všech mluvních aktech, které nejsou *volání* a nspecifikují adresáta, tvrdit, že jsou to konvencionalizovaná *oslovení*. Konvenční je pro nás to, co přestalo být funkční, ale původně funkční bylo / být mohlo. Konvenční *oslovení* je pro nás např. iniciální *oslovení* v první výpovědi soudní řeči (*oslovení* v iniciální pozici je často užitečné; konvencionalizací dochází k tomu, že se *oslovení* v iniciální pozici objeví i tam, kde už

samo o sobě užitečné není): tím se zásadně lišíme od Dickeyové, která jako konvenční označuje většinu vokativů uvnitř soudní řeči, aniž dodává, co původně smysluplného se v takovém případě konvencionalizovalo.

(b) Někdy je *oslovení* užíváno v průběhu promluvy, a to v takových mluvních aktech, které jsou výrazně orientovány na adresáta (vyžadují od něj nějakou odezvu): takovou povahu mají mluvní akty direktivní (*žádost, rozkaz* aj.) a interogativní (*otázka*). *Oslovení* u těchto aktů adresátovi připomíná jeho adresátství a více ho vtahuje do komunikace.⁴²

2.5.5 Vokativem oslovujeme, voláme, zdůrazňujeme?

Pakliže *oslovení ex definitione* specifikuje/stanovuje/přepíná adresáta a pakliže existují takové vokativy, které dělají něco jiného, než že specifikují adresáta, nejsou to *oslovení*, nýbrž jde o nějaký jiný MA.

Podle E. DICKEY (2002: 250) se vokativem může něco zdůrazňovat (něčemu dodávat *emphasis*), pokud vokativ není využit ke specifikaci adresáta. Vokativ se skutečně používá ke zdůraznění (o jeho povaze bude diskutováno níže), jak ilustruje násl. příklad:

(15) Cic. Catil. 2,3:

[...] *quod tam capitalem hostem non comprehenderim potius quam emiserim, non est ista mea culpa, Quirites, sed temporum.*

Podle Dickeyové je ale zdůrazňovací funkce vokativu jakoby sekundární funkcí oslovení, pokud je ta primární (specifikovat adresáta) potlačena. Naproti tomu D. Panhuis vidí v přitahování pozornosti oslovovaného (a tedy mj. i v zdůrazňování oslovovanému) vůbec nejzákladnější funkci vokativu; potom bychom ale těžko mohli říkat, že je tato funkce sekundární. Řešení se tedy nabízí dvojí: buď v intencích Dickeyové hovořit o jakémisi sekundárním využití vokativu-oslovení, když není místo pro jeho primární využití; anebo v intencích Panhuisse zavést **další vokativní MA (subsidiární povahy): zdůrazňování**.

My se přikloníme spíše k variantě inspirované Panhuisem, protože mezikrok (zdůrazňovací vokativ je vlastně pokus funkčně využít nefunkční oslovení) u Dickeyové se nám zdá být zbytečný. Pro náš další výklad ale není klíčové, zda *zdůraznění* vyčleníme jako samostatnou funkci či jako sekundární funkci něčeho jiného.

Zdůraznění chápeme opět jako komunikačně subsidiární MA, který se realizuje ve větším makroaktu, neboť nemůže existovat samostatně. Klíčová je povaha *zdůrazňování*: v kapitolách 3 a 4, které budou popisovat konkrétní *zdůrazňovací* funkce, se budeme snažit ukázat, že toto *zdůrazňování* zdůrazňuje především jazykové prvky promluvy a její strukturovanost (ve 3. kap) a také dominantní MA, se kterým tvoří *zdůraznění* makroakt. Nejde tedy o *zdůrazňování* mimojazykových skutečností, upozorňování na fakta.⁴³

Zdůrazňování samo není novým pojmem ani novou funkcí, kterou bychom vokativu připisovali poprvé: nové je chápání *zdůraznění* jako komunikačně subsidiárního mluvního aktu *zdůrazňujícího*

⁴² Srov. RISSELADA, R. (1993: 89): „Although vocatives do not, of course, actually express the addressee’s active involvement in the future realization of some state of affairs, they do indicate that the addressee is somehow involved.“ Srov. také názory R. Onigy (vokativ u imperativu zastupuje podmět) nebo Brownové a Levinsona (vokativ tyto potenciálně nezdvořilé akty činí společensky přijatelnějšími) zmíněné v oddíle 1.4 Sekundární literatura.

⁴³ Fakta a mimojazykové skutečnosti jsou *zdůrazňovány* jen v případě, že vokativ *zdůrazňuje* vlastní réma výpovědi, takový případ není ale příliš častý (podrobněji kap. 3).

jazykové a komunikační jevy – *zdůraznění* tak má v našem pojetí úplně **jinou kvalitu** než v pojetích předchozích a také zásadně **jinou frekvenci**: jak uvidíme v následujících kapitolách (3 a 4), takto pojaté *zdůraznění* z velké části řeší tzv. **problém promluově neinicíálního oslovení**, který jsme formulovali v oddíle 1.3.

2.5.6 Shrnutí primárních vokativních makroaktů: *volání, oslovení, zdůraznění*

Vokativní výpověď s komunikační funkcí *volání, oslovení* i *zdůraznění* se vždy těsně pojí s nějakou sousední následující výpovědí. *Volání* získává základní adresátovu pozornost pro celou následující promluvu (druží se ale k její první výpovědi); *oslovení* specifikuje adresáta výpovědi/promluvy, u které toto oslovení stojí. *Zdůraznění* se snaží získat speciální, zvýšenou pozornost adresáta, upozornit ho na něco (většinou jazykového) z výpovědi, u které stojí. Všechny tři tyto vokativní akty mají také společnou inherentní subsidiárnost.

Na rozdíl od *volání*, které chápeme jako akt direktivní (žádost o elementární nastavení ke komunikaci), *oslovení* nemůžeme zařadit do žádné kategorie mluvních aktů, které navrhli Searle nebo Grepl, proto potřebujeme Wunderlichovu kategorii vokativních MA. Je sporné, zda *zdůraznění* zařadit pod direktivní mluvné akty (žádost o zvýšenou pozornost), nebo je vedle *oslovení* považovat za *vokativní MA*; v této práci *zdůraznění* počítáme jako osobitý vokativní MA. Na rozdíl od Wunderlicha se ale domníváme, že *oslovení* a *zdůraznění* jsou jediné mluvné akty, které do kategorie vokativních MA patří: Wunderlich uvádí totiž ještě *zvolání* (které řadíme pod mluvné akty expresivní, příp. reprezentativní) a *provolání* (které může patřit buď pod akty deklarativní či také reprezentativní, podle okolností).

2.5.7 Na cestě k sekundárním samostatným vokativním mluvním aktům: Zbarvené *oslovení*, zbarvené *volání*.

Že je vokativ ve funkci *oslovení* součástí nějaké větší jednotky (makroaktu), můžeme pozorovat i na intonaci a obrazně řečeno „tónu“, jež *oslovení* přebírá od sousední výpovědi. Např. chce-li mluvčí adresátovi vynadat nebo v jiném případě vyznat pozitivní emoce, nepronese nejprve *oslovení* neutrálně, aby tak nejprve specifikoval adresáta, a teprve poté pronese rozhořčeně nebo emotivně následující výpověď (*vynadání, vyznání citů*). Totéž platí i pro *volání*: i děti podle rozhořčeného nebo vlídného tónu poznají, zda rodičovské zavolání v sobě nese příslib potrestání či odměny.

Jako zbarvená *oslovení/volání* proto hodnotíme následující příklady, v nichž *oslovení/volání* plní jednak svou základní funkci (specifikace adresáta / získávání pozornosti adresáta), ale zároveň už předjímá komunikační funkci celého makroaktu/promluvy:

(16) Cic. Catil. 1,27 (pokárání)

M.Tulli, quid agis? Tunc eum, quem esse hostem comperisti, [...] exire patiere, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur?

Marku Tullie, co to děláš?! Ty necháš odejít toho, o kom jsi zjistil, že je nepřítel, [...] takže v důsledku jako bys ho ne z Říma vysílal, ale jako bys ho posílal na Řím!

(17) TER. Andr. 129-34 (pokárání, ale navíc ještě s expresí citu)

interea haec soror,

*quam dixi, ad flammam accessit imprudentius,
satis cum periculo. ibi tum exanimatus Pamphilus
bene dissimulatum amorem et celatum indicat:
adcurrit, mediam mulierem complectitur.
"mea Glycerium," inquit "quid agis? quor te is perditum?"*

A zatím tahle sestra, o které jsem mluvil, příliš nerozumně přistoupí k ohni a ocitne se ve značném nebezpečí. V tu chvíli vystrašený Pamphilus prozradil svou dobře maskovanou a tajenou lásku – přibíhá, chytí ženu okolo pasu a říká: „Moje Glycerium, co to děláš? Proč se chceš zabít?!“

2.5.8 Sekundární samostatné vokativní mluvní akty

Nakonec se dostáváme k sekundárním samostatným vokativním mluvním aktům. Vokativ může představovat i samostatný MA, který nemá subsidiární funkci. Tento sekundární samostatný vokativní akt může tvořit promluvu úplně sám, nebo může také vstupovat do makroaktu:⁴⁴ nemá v něm však už tak komunikačně služebnou funkci; někdy v něm může mít funkci i dominantní.

Podívejme se nejprve na následující ukázkou se dvěma vokativy (srov. také př. (3) v této kap. „Olgo!“ a „Jaroslave!“):

(18) TER. Andr. 965

Davos: *Pamphilus ubinam hic est?*

Pamphilus: *o Dave!*

Dav.: *quis homost?*

Pam.: *ego sum.*

Dav.: *o Pamphile!*

Vokativní výpověď *Dave!* představuje akt *volání*: Pamphilus volá Dáva, který ho hledá, aby mu ukázal svou pozici. Druhý vokativ *o Pamphile!* Má však už jinou povahu: jde o expresi radosti ze shledání. Nemůžeme zde hovořit o *oslovení*, protože nedává smysl, aby mluvčí označoval adresáta svého komunikátu, když vokativ je celým jeho komunikátem.

Nechceme však ani tvrdit, že tento MA nemá k *oslovení* blízko: chápeme jej jako od *oslovení* derivovaný. Právě protože zde vokativní výpověď neplní pouze pomocnou výpověď jiné výpovědi, ale sama je jádrem sdělení, dochází k jejímu přehodnocení. Proto také hovoříme o **sekundárních** samostatných vokativních MA: jde vlastně o nepřímé MA, kdy jednu formu od původu oslovovací/volací (vokativ) použijeme pro *expresi citu, napomenutí, pokárání, zákaz* apod.: signálem nepřímého mluvního aktu je právě nepřítomnost něčeho, čemu by mohla vokativní výpověď sloužit. Adresát tak vyvodí, že danou výpovědí mluvčí „dělá“ něco jiného než, že ho volá či oslovuje. Zda je taková vokativní výpověď *projevem citu* nebo spíše *napomenutím* či varováním pozná adresát podle kontextu a zejména podle intonace; nápomocná je do jisté míry i lexikální stránka.⁴⁵

⁴⁴ I samostatné, plnohodnotné mluvní akty se totiž obvykle nějak hierarchizují, srov. např. (1) *Dojde do krámu.* (2) *Nemáme chleba.* Zde obě výpovědi vytvářejí makroakt s dominantní ilokuční platností *žádosti*, přičemž druhá výpověď uvádí motivaci této žádosti.

⁴⁵ K lexémům patří kromě denotací také různé stylistické a pragmatické charakteristiky, které lze zachytit ve slovníku. Nelze na ně však spoléhat úplně: např. lexém *coura* je inherentně expresivní a hanlivý: čekali bychom proto, že výpověď *Ty couru!* bude platit jako *exprese negativních citů / urážka*. Není tomu tak ale vždy: vůči

Lze najít více příkladů na *expresi citu*, podobně jako tomu bylo výše s o *Pamphile*. Příkladů na samostatný vokativní akt *napomenutí* jsme shromáždili méně: navíc jejich interpretace není vždy jednoznačná (srov. př. (1) citovaný v této kapitole, v němž Bromisca ležícího Amphitryona vokativem buď *budí*, nebo *napomíná*, aby se neválel uprostřed ulice). Uvedme proto ještě příklad český, protože si představujeme, že podobně by mohl fungovat i latinský vokativ:

(19) M. VIEWEGH: *Výchova dívek v Čechách*. Brno, Druhé město 2008, s. 26.

Z lednice vytáhla [Agáta] plastikovou láhev Coca-Coly a obrovské rajče, které si celé strčila do úst – podle očekávání jí z obou koutků začala prýštit šťáva plná žlutých zrníček.

„Agáto,“ řekla paní Králová.

Specifickou funkci má konstrukce, kterou nazýváme **reduplikovaný vokativ**: je tvořena jedním vokativem, který je zdvojen (příp. i ztrojen); v češtině ji charakterizuje pomalé pronášení a postupně klesající intonace; často je provázena nesouhlasným potřásáním hlavy, příp. i povzdechem, např.: *Václave, Václave... (takhle by ses chovat neměl)*; její komunikační funkcí je vyjádřit nesouhlas s adresátovým jednáním, případně rozpačitost nebo údiv nad ním. Podobná konstrukce existuje např. i v angličtině a jiných jazycích a zdá se nám, že bychom tak měli chápat i násl. dva případy z latinské literatury:

(20) PLAVT. Mil. 313-4

Pal. *Sceledre, Sceledre, quis homo in terra te alter est audacior? quis magis dis inimicis natus quam tu atque iratis? Scel.* *Quid est?*

Palaestrio: *Sceledre, Sceledre! Který člověk na zemi je drzejší než ty? Kdo se spíš než ty narodil k rozhořčení všech bohů? Sceledrus:* *Co je?*

(21) TER. Andr. 281-4

MY. *unum hoc scio, esse hanc meritam ut memor esses sui.*

PA. *memor essem? o Mysis Mysis, etiam nunc mihi scripta illa dicta sunt in animo Chrysidis de Glycerio.*

Mýsis: *Já vím jen tohle: ona se o tebe zasloužila natolik, abys jí byl pamětliv.*

Pamfilus: *Abych jí byl pamětliv? Ach, Mýsido, Mýsido! Ještě teď mám v mysli vyrytá ona Chrýsidina slova o Glycerium.*

2.6 Shrnutí kapitoly

V této kapitole jsme se zaměřili na vokativ ve vztahu k teorii mluvních aktů. Uchopením vokativů pomocí této teorie oddělíme vokativy s nějakou očividnou komunikační funkcí (*oslovení, volání, napomínání* atd.) od vokativů, kterým takovouto komunikační funkci nejsme s to připsat nebo ji ještě budeme muset upřesnit (sem patří hlavně *zdůraznění*, která jsme sice vyčlenili, ale o jeho dvou základních typech pojednají kap. 3 a 4).

---

kočce může platit i jako *exprese pozitivních citů*. (Moje babička ráno nalije do misky mléko, hladí přiběhnuvší kočku, usmívá se na ni a říká jí naprosto dobromyslně: *Ty couro!*)

(2.1-2.3) Nejprve jsme dokazovali, že vokativ je vždy výpovědí (se strukturou pravého větného ekvivalentu) a že výpověď můžeme chápat jako výsledek mluvního aktu, tedy jako **jednotku mluvní akt**.

(2.4) Vokativ se podle nás primárně spojuje se sousední výpovědí a vytváří **makroakt**, ve kterém má dominantní komunikační funkci právě ona druhá, nevokativní výpověď, kdežto vokativní výpověď má funkci (komunikačně) subsidiární (oslovovat, volat...). Dalším způsobem existence vokativu v komunikaci je **sekundární osamostatněný vokativ** (pomocí něhož mluvčí napomíná, kárá, varuje, vyjadřuje emoce k adresátovi). Tyto sekundární osamostatněné vokativy se mohou dále za účelem intenzifikace seskupovat do **terciárních vokativních makroaktů** (v nichž však nemají subsidiární komunikační funkci).

V této kapitole jsme také definovali mluvní akty *volání, oslovení, zdůraznění* a popisovali tzv. zbarvená *oslovení/volání* a sémantizované vokativy.

3) Kohezní vokativ: Vokativ jako kohezní a diskurzivní prostředek

3.1 První odpověď na tzv. problém neinicíálního vokativu: Vokativ jako kohezní prostředek

V této kapitole se pokusíme dát první odpověď na námi formulovaný **problém neinicíálního vokativu**: zatímco na začátku komunikace (tj. na začátku monologické promluvy nebo na začátku promluvového komplexu, např. dialogu) má vokativ většinou jasnou komunikační funkci (vokativem se *volá, oslovuje* atd.) uprostřed promluvy má vokativ částečně jiné funkce (vokativem se zdůrazňuje, v dialogu vícečlenné skupiny se jím signalizuje změna adresáta aj.) a částečně se označuje za pouze konvenční, zdvořilostní (čímž se ovšem jen eufemizuje jiný přívlastek: nefunkční).

Potom bychom ale museli konstatovat, že naprostá většina vokativů v Ciceronových řečech je nefunkčních (zdvořilostních/konvenčních): takový závěr ale vzbudil naši nedůvěru a rozhodli jsme se jej proto přezkoumat. V této kapitole představíme výsledky zkoumání „nefunkčních“ vokativů zejm. v Ciceronových řečech a ukážeme jednu z jejich funkcí:⁴⁶ zdá se nám, že slouží jako kohezní a diskurzivní prostředky.

3.2 Kohezní prostředek a funkce zdůrazňovací: Detailní rozvedení již známého, nebo nový pohled?

Schopnost vokativu fungovat jako kohezní prostředek vyplývá z jeho komunikační funkce zdůrazňovací, tj. vlastně žádání o speciální zvýšenou pozornost ze strany adresáta k nějakému X: vokativ ovšem podle nás málokdy zdůrazňuje mimojazyková fakta,⁴⁷ nýbrž zdůrazňuje v případě kohezního vokativu strukturu (strukturovanost) promluvy: používá se jako prostředek zdůraznění změny tématu, textového švu, přítomnosti implicitního vztahu, paralelní výstavby apod. Obecněji řečeno vokativ-zdůraznění, jehož je kohezní vokativ podtypem (stejně jako garanční vokativ v kap. 4), zdůrazňuje zejm. jevy jazykové povahy.

Nabízí se otázka: nepřišel na to samé již D. Panhuis (2014: 228), když říká, že vokativ především „přitahuje adresátovu pozornost k textu“;⁴⁸ nebo E. Dickeyová, když říká, že vokativ se užívá ke zdůraznění (*emphasis*; srov. oddíl 1.4)? Na první pohled se zdá, že naše konkrétní teze je v jejich obecné formulaci obsažena. Musíme si však uvědomit, že Panhuis tvrdí úhrnně o všech vokativech (snad kromě zvolacích), že přitahují adresátovu pozornost k textu, a jeho pohled je naprosto nerozlišený, nediferencovaný – nečiní rozdíl mezi *voláním, oslovením*, vokativem jakožto kohezním

⁴⁶ Ostatní funkce v kap. 4 a 5.

⁴⁷ Jako mimojazykově zdůrazňující působí ty vokativní výpovědi, které **zdůrazňují vlastní réma** výpovědi. Např. Cic. S. Rosc. 77:

ei servi ubi sunt? Chrysogonum, iudices, sectantur;

Kde jsou ti [Rosciovi] otroci? Chrýsogona, soudcové, provázejí.

I zde však můžeme pozorovat jistý textový vzorec: sobě adresovaná otázka + odpověď se zdůrazněným rématem (na něž se otázka ptala). Srov. Cic. S. Rosc. 107 (Cicero tvrdí, že podezřelí jsou dva z rodu Roscií, neboť od Chrýsogona jako jediní dostali za odměnu část pozůstalosti po zabitém):

Num quisnam praeterea? Nemo est, iudices.

Copak ještě někdo další [je v držení pozůstalosti]? Nikdo, soudcové, další není.

⁴⁸ Připomeňme, že Panhuis navíc nepoužívá slovo text jako my v této práci pro strukturu promluvy.

prostředkem, atd. Proto se odvažujeme tvrdit, že naše teze o vokativu jakožto kohezním prostředku se pod jeho zastřešující pojetí sice vejde, ale není ze zastřešujícího pojmu automaticky vyvoditelná.

Podobně se to má také s tvrzením Dickeyové, že vokativu se užívá ke zdůraznění. Dickeyová totiž neříká, které vokativy jsou zdvořilostní a které zdůrazňující; a neříká, co zdůrazňují ony zdůrazňující. Pokud její formulaci čteme, nabýváme spíše dojmu, že má na mysli zdůrazňování fakt a že vokativy, které nedělají ani toto, jsou potom ty zbylé, zdvořilostní. Z našeho zkoumání však vyplývá, že vokativy spíše než fakta zdůrazňují (tematizují) organizaci promluvy a že téměř žádné čistě zdvořilostní vokativy (alespoň v souvislých monologických promluvách typu řeč či dopis) nejsou.

Troufáme si proto tvrdit, že přínos této kapitoly (práce) nespočívá pouze v detailnější míře popisu tohoto jevu, ale v jeho objevení. To, že jej následně lze sladit s dosavadními pojetími, neznamená, že je bylo možné z dosavadních pojetí vyvodit, a skutečně náš výzkum postupoval induktivně od dat k teorii, a nikoli deduktivně od Panhuisova či Dickeyina obecného tvrzení.

V článcích o kohezi a výstavbě diskursu v latinských promluvách vokativ mezi kohezními prostředky nezmiňují ani H. ROSÉN (2001) a A. M. BOLKESTEIN (2001).

3.3 Hlubková koherence a povrchová koheze

V této práci zacházíme s pojmy koherence a koheze podobně jako Marek Nekula (EŠČ 2002, PMČ 2008). Koherenci chápeme jako vnitřní soudržnost a uspořádanost textu; text chápeme podobně jako J. HRBÁČEK (1994) jako abstraktní strukturu konkrétní promluvy: určitá soudržnost a uspořádanost jsou imanentní a konstitutivní rysy každé struktury. Pragmaticky orientovaný lingvista musí ale dodat, že koherenci vlastně pouze předpokládáme: říká-li mluvčí dvě věci (nebo X věcí) jedním dechem, předpokládáme, že tyto věci jsou k tématu a vůči sobě relevantní a že je důvod je jedním dechem říkat (že spolu souvisí = že jsou koherentní). Koherence je tedy rysem každé smysluplné, kooperativní promluvy a jejím garantem je ten, kdo promluvu produkuje; koherence tak neexistuje objektivně, ale v mysli mluvčího.⁴⁹

Takto pojatá koherence je záležitostí hlubkovou, implicitní. Může, ale nemusí (resp. v různé míře musí) být manifestována na povrchu promluvy prostřednictvím **kohezních prostředků**. Koheze je tedy míra explicitního vyjádření koherence a je proměnlivá podle konkrétního ztvárnění té které promluvy. Jelikož koherence je záležitostí struktury a koheze je záležitostí povrchu, pro vytčení používáme subsumpčních přívlastků hlubková koherence a povrchová koheze.

3.4 Fakultativnost vokativu?

Řekli jsme, že koherence existuje v mysli mluvčího: je to tedy mluvčí, kdo „tvrdí“ (ať už použitím spojky, ať už pouhým juxtaponováním dvou výpovědí) že mezi výpovědí A a výpovědí B existuje nějaký vztah: jde o mluvčího interpretaci tohoto vztahu.

Kohezní prostředky mají funkci zexplicitňovat interpretaci vztahu mezi výpověďmi, o jehož implicitní existenci je mluvčí přesvědčen, aby tato interpretace mohla být nabídnuta adresátovi. Bylo by totiž naivní se domnívat, že recipient bude (na základě nějakého obecně sdíleného *selského rozumu*) tyto vztahy interpretovat vždy stejně.

Použití kohezních prostředků je fakultativní jen do určité míry, třebaže z výše řečeného se může zdát, že koherence přece vždy existuje a koheze jen zmenšuje riziko mylného pochopení. Kohezní

⁴⁹ Srov. úryvek z Vančurova *Rozmarného léta*:

"Zajisté," odušila opět paní, "je Antonín, neboť já jsem Kateřina."

"Hurá," děl abbé, "vidím, že jste si osvojila něco logiky, jež mne odzbrojuje."

prostředky jsou nutné tam, kde mají potlačovat nežádoucí inference a navyklé vnímání vztahů. Např. díky principu *ikoničnosti* jsme zvyklí předpokládat, že děje promluvy *veni, vidi, vici*, šly chronologicky po sobě. Jedním z prostředků, jak potlačit ikoničnost je právě užití kohezních prostředků (*Nakonec jsem vyhrál, ale předtím jsem přišel a viděl*).

Pokud je vokativ považován za zdvořilostní a konvenční (tedy nefunkční), není důvodu se domnívat, že by tento nefunkční vokativ na nějakém místě být musel nebo že by na jiném místě být nemohl: takový nefunkční vokativ se zdá být úplně fakultativní. Navíc i z pohledu syntaxe vokativ nikdy není valenční, a je tudíž syntakticky fakultativní.

Skutečně nemůžeme říci, že by vokativ jakožto kohezní prostředek někde být musel (že by byl obligatorní): jeho přítomnost/nepřítomnost nemění sémantiku propozičního obsahu. Jeho funkcí je zvýrazňovat textové vztahy a přechody, které existují jakoby nezávisle na vokativu: je to tedy fakultativní zvýrazňovač textových vztahů.

Přesto však úplnou fakultativnost u vokativu nepřipouštíme: připouštíme sice, že tam, kde vokativ je v promluvách doložený, být nemusí (pouze tam cosi zvýrazňuje), zároveň ale na základě našeho zkoumání tvrdíme, že vokativ jeví velmi silnou tendenci stát na určitých místech promluvy, a naopak na jiných se nevyskytovat:⁵⁰ fakultativnost tedy spočívá v tom, že ho můžeme odkudkoli odebrat, ale naproti tomu popření úplné fakultativnosti spočívá v tom, že jej nelze svévolně přidávat kamkoli (srov. oddíl 3.6 níže).

3.5 Kohezní vokativ jako funkce (význam) abstraktní konstrukce S₅. Metoda a problémy

Než přistoupíme k popisu kohezních funkcí, je třeba nejprve říci, jakou má tato kohezní funkce povahu. Není totiž vázána na jednotlivé lexémy (vokativy *iudices* a *patres constripti* v našich případech dominují zejména kvůli volbě korpusu): jde o význam samotné konstrukce S₅ (kterou nazýváme vokativní výpověď nebo také syntaktický vokativ), pokud je použita jako MA *zdůraznění*. Tento význam nelze popsat na základě jeho komponentů (nějakých sémů): hovoříme raději o funkci a budeme ji dokazovat tak, že budeme popisovat chování dané konstrukce a ukazovat podobné výskyty této konstrukce v podobném okolí a s toutéž funkcí. Postupovali jsme tedy tak, že jsme ve zkoumaném korpusu hledali typově podobné výskyty.

Důležité upozornění: V rámci této diplomové práce jsme se stihli jen částečně vypořádat s „míšením funkcí“ (k němu jen okrajově v oddíle **4.9 Míšení funkcí garanční a kohezní**). Mnohé příklady uvedené v této kapitole mají funkci kohezní i garanční zároveň (která bude popsána v kap. 4), nad to mají kohezní funkci i několikerou, takže se stává, že v daném případě vokativ např. vyzdvihuje první člen dvojčlenného úseku (srov. **3.6 A**), zvýrazňuje kontextově nejzapojenější člen (viz **3.7**) a ještě má funkci garanční (srov. **kap. 4**), příp. slouží jako tzv. *consensus particle* (srov. **3.6 D**), nemluvě o tom, že

⁵⁰ Např. uvozuje první část dvojčlenného úseku (X + vokativ ... Y). Srov. násl. př. (Cic. Sull. 89):

Non iam de vita P. Sullae, iudices, sed de sepultura contenditur.

Vokativ zde stojí u prvního členu dvojčlenného celku. Naproti tomu ale nemáme v našem korpusu doloženo, že by vokativ stál u druhého členu (nemá-li k tomu jiný důvod):

*Non iam de vita P. Sullae, sed de sepultura, iudices, contenditur.

Pokud se někdy vyskytne ve druhé části takového úseku (X ... Y + vokativ), mívá nějakou jinou funkci než kohezní (buď jde o případ tzv. korelativních vokativů – viz níže **3.5 B** –, nebo o některou z funkcí, jež budou popsány v kap. 4).

na začátku výpovědi může takový vokativ fungovat při tom všem i jako konvenční oslovení (srov. 2.5.4). Málokdy jsou tedy příklady v této kapitole (a zejm. 3.6 A) čisté a diskrétní. Přiznáváme proto, že tato práce problematiku rozhodně nevyčerpává. Hlavním cílem práce však je polemizovat s názorem, že mnohé vokativy jsou nefunkční (viz 1.3 problém promluvově neiničiálního vokativu): naše nediskrétní příklady ukazují, že mnohdy jsou tyto vokativy naopak spíše polyfunkční.

3.6 Hlavní typy užívání vokativu jako kohezního prostředku

A. Vokativ zdůrazňující první člen dvojčlenného úseku: „X + vokativ..., Y“

Nejčastěji vokativ s kohezní funkcí uvozuje/zdůrazňuje první člen kontrastivně vystavěného dvojčlenného celku.

Mezi prvním členem (u něhož stojí vokativ) a druhým členem bývá adverzativní vztah, který je většinou vyjádřený nějakou adverzativní spojkou (nebo jiným výrazem s podobnou funkcí), takže vzniká jistý korelativní kohezní prostředek sestávající z vokativu + adverzativní spojky. Můžeme říci, že vokativ je zde fakultativní (jeho odebráním se na samotném adverzativním vztahu nic nezmění a většina adverzativních vztahů se v promluvách skutečně vyjadřuje bez vokativu), ale na druhou stranu je fakultativnost limitována tím, že vokativ (není-li motivován jinak) nestává ve druhém členu dvojčlenného úseku (srov. pozn. 50).

Hlavní podtypy (uvádíme zde všechny jednoznačné příklady, které máme k dispozici):

a) non X, vokativ – sed Y

Zde vokativ vyzdvihuje popíranou alternativu (takovou, na niž by mohl adresát myslet, nebo takovou, která se zdá na první pohled pravděpodobná) právě jakožto alternativu popíranou, neplatnou. (Můžeme také říci, že v těchto případech vokativ zdůrazňuje falešné/domnělé réma.) Téměř vždy má vokativ také funkci garanční (viz kap. 4) nebo funkci *consensus particle* (viz 3.6 D; zde příklad 4).

(1) Cic. Sull. 89

Non iam de vita P. Sullae, iudices, sed de sepultura contenditur.

(2) Cic. Catil. 2,3

[...] quod tam capitalem hostem non comprehenderim potius quam emiserim, non est ista mea culpa, Quirites, sed temporum.

(3) Cic. Sull. 88

Neque enim nunc propulsandae calamitatis suae causa supplex ad vos, iudices, confugit, sed ne qua generi ac nomini suo nota nefariae turpitudinis inuratur.

(4) Cic. Sull. 58

cuius aes alienum videmus, iudices, non libidine, sed negoti gerendi studio esse contractum, qui ita Romae debuit ut in provinciis et in regnis ei maximae pecuniae deberentur;

- (5) Cic. Sull. 13
Atque haec inter nos partitio defensionis non est fortuito, iudices, nec temere facta; sed cum videremus eorum criminum nos patronos adhiberi quorum testes esse possemus, uterque nostrum id sibi suscipiendum putavit de quo aliquid scire ipse atque existimare potuisset.
- (6) Cic. Catil. 2,15
Numquam ego ab dis immortalibus optabo, Quirites, invidiae meae levandae causa, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium atque in armis volitare audiat, sed triduo tamen audietis;
- (7) SEN. epist. 6,1⁵¹
 [1] Intellego, Lucili, non emendari me tantum, sed transfigurari;
- (8) SEN. epist. 30,15
 [15] Libenter haec, mi Lucili, audio non tamquam nova, sed tamquam in rem praesentem perductus.
- (9) PLAT. Apol. 37a
 τὸ δὲ οὐκ ἔστιν, ὡς ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοιοῦτον, ἀλλὰ τοιόνδε μᾶλλον [...]
 To však není takové, muži aténští, nýbrž spíše takovéto: [...]

b) X, vokativ – sed/autem/vero/at Y

Zde vokativ zdůrazňuje výpověď (část výpovědi), jejíž pravdivost je připouštěna, nicméně vzápětí je tato výpověď jinou, adverzativně uvozenou výpovědí popřena či relativizována. (Pro připouštění a explicitně přípustkový vztah srov. níže bod (e)); i zde vokativ mnohdy bývá zároveň garanční (opravdu sice X. Ale Y), srov. 3.5 a 4.9 pro tzv. míšení funkcí.) Někdy lze při překladu s vokativem použít slovo *sice*.

- (10) Cic. Sull. 88
Omnia, iudices, haec amissa sunt, omnia generis, nominis, honoris insignia atque ornamenta unius iudici calamitate occiderunt. Sed ne extinctor patriae, ne proditor, ne hostis appelletur, ne hanc labem tanti sceleris in familia relinquat, id laborat, id metuit, ne denique hic miser coniurati et conscelerati et proditoris filius nominetur;
- (11) Cic. Sest. 8
 [8] quaestor hic C. Antoni, conlegae mei, iudices, fuit sorte, sed societate consiliorum meus.

⁵¹ V tomto případě nejde o iniciální *oslovení*, protože to Seneca v dopisech po pozdravové formulaci nepoužívá; vokativ v první větě dopisu (např. Ep. 1.1, 16.1 či zde) je motivován jinak.

(12) Cic. p. red. in sen. 30

ego vos universos, patres conscripti, deorum numero colere debeo. sed ut in ipsis dis immortalibus non semper eosdem atque alias alios solemus et venerari et precari, sic in hominibus de me divinitus meritis omnis erit aetas mihi ad eorum erga me merita praedicanda atque recolenda.

(13) Cic. Manil. 36

Quae breviter qualia sint in Cn. Pompeio consideremus: summa enim omnia sunt, Quirites, sed ea magis ex aliorum contentione quam ipsa per sese cognosci atque intellegi possunt.

(14) Cic. Catil. 1,4

Cupio, patres conscripti, me esse clementem, cupio in tantis rei publicae periculis me non dissolutum videri, sed iam me ipse inertiae nequitiaeque condemno.

(15) Cic. S. Rosc. 128-9

Intellego me ante tempus, iudices, haec scrutari et prope modum errare qui, cum capiti Sex. Rosci mederi deheam, rediviam curem. Non enim laborat de pecunia, non ullius rationem sui commodi ducit; facile egestatem suam se laturum putat, si hac indigna suspitione et ficto crimine liberatus sit.

[129] Verum quaeso a vobis, iudices, ut haec pauca quae restant ita audiat ut partim me dicere pro me ipso putetis, partim pro Sex. Roscio.

(16) SEN. epist. 16,1

[1] Liquere hoc tibi, Lucili, scio, neminem posse beate vivere, ne tolerabiliter quidem, sine sapientiae studio, et beatam vitam perfecta sapientia effici, ceterum tolerabilem etiam inchoata. Sed hoc quod liquet firmandum et altius cotidiana meditatione figendum est: plus operis est in eo ut proposita custodias quam ut honesta proponas.

(17) ČAPEK, Karel: *Listy Anielce*, s. 27

Vím, slečno, že Vám brání Vaše hrdost (jež je mi nad míru sympatická) snížit se ke každému tomu ubohému studentíkovi, jenž by si snad přál s Vámi zavést rozmluvu.

Ale věřte (v tak vážné věci není to chlubením ani koketérií), že já nejsem obyčejný člověk, s jakýchž tucty shledáte se později v tanečních hodinách, kdy já tu již nebudu.

(18) PLAT. *Apol.* 22b

αἰσχύνομαι οὖν ὑμῖν εἰπεῖν, ὦ ἄνδρες, τάληθῆ: ὅμως δὲ ῥητέον.

Stydím se vám, muži, říci pravdu: ale stejně je nutné ji říci.

c) X, vokativ – at/vero/autem/asyndeton Y

V těchto případech na rozdíl od bodu b vokativ nestojí ve výpovědi, která je připouštěna a následně relativizována či zamítnuta. Spíše uvádí první člen kontrastu, který dál trvá (první kontrastovaný člen dále existuje a platí).

(19) LVCAN. 1,273-9⁵²

'dum uoce tuae potuere iuuari,

Caesar, ait *'partes, quamuis nolente senatu*

traximus imperium, tum cum mihi rostra tenere 275

ius erat et dubios in te transferre Quirites.

at *postquam leges bello siluere coactae*

pellimur e patriis laribus patimurque uolentes

exilium: tua nos faciet uictoria ciues.

(20) Cic. Manil. 14

Nam ceterarum provinciarum vectigalia, Quirites, tanta sunt, ut eis ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse possimus; Asia vero tam opima est ac fertilis, ut et ubertate agrorum et varietate fructuum et magnitudine pastionis et multitudine earum rerum quae exportantur, facile omnibus terris antecellat

(21) Cic. Manil. 37

Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini qui haec fecerint; ego autem nomino neminem.

(22) Cic. S. Rosc. 76

Multa sunt falsa, iudices, quae tamen argui suspiciose possunt; in his rebus si suspicio reperta erit, culpam inesse concedam.

(23) Cic. Sull. 28

Plenum forum est eorum hominum quos ego a vestris cervicibus depuli, iudices, a meis non removi.

(24) TER. Andr. 675-9

Davos: *Ego, Pamphile, hoc tibi pro servitio debeo, conari manibus pedibus noctisque et dies, capitis periculum adire, dum prosim tibi;*

⁵² Totéž zachovává překlad J. Nechutové (Farsalské pole. Praha, Svoboda 1976, s. 40-1):

*Dokud jsme směli tvé straně pomáhat řečí,
Caesare, měli jsme snahu, ač senát ovšem to nechtěl,
prodloužit plné tvé moci – to tehdy, když měli jsme právo
na fóru řečnit a takto vést váhavé Římany k tobě.
Když však zákony zmlkly, jak válka je přiměla k tomu,
opustit přibýtky rodné je nutno.*

tuomst, si quid praeter spem evenit, mi ignoscere.

(25) Cic. Sull. 88

[88] Nihil video esse in hoc P. Sulla, iudices, odio dignum, misericordia digna multa.

(26) Cic. Sull. 79

Quam vos, iudices, nolite armis suis spoliatae atque nudatae obicere invidiae, dedere suspicioni; munite communem arcem bonorum, obstruite perfugia improborum;

(27) Cic. Sull. 59

[59] A quo quidem genere, iudices, ego numquam timui, cum in illa rei publicae tempestate versarer. Illud erat hominum genus horribile et pertimescendum qui tanto amore suas possessiones amplexi tenebant ut ab eis membra citius divelli ac distrahi posse diceres.

(28) SEN. epist. 1,3

Omnia, Lucili, aliena sunt, tempus tantum nostrum est.

(29) Cic. Sull. 76

[76] Nolite, iudices, arbitrari hominum illum impetum et conatum fuisse— neque enim ulla gens tam barbara aut tam immanis umquam fuit in qua non modo tot, sed unus tam crudelis hostis patriae sit inventus—, beluae quaedam illae ex portentis immanes ac ferae forma hominum indutae exstiterunt.

d) podmínkové souvětí, vokativ – sed/sin Y

(30) Cic. Mil. 2

Quae si opposita Miloni putarem, cederem tempori, iudices, nec inter tantam vim armorum existimarem esse oratori locum. Sed me recreat et reficit Cn. Pompei, sapientissimi et iustissimi viri, consilium, qui profecto nec iustitiae suae putaret esse, quem reum sententiis iudicum tradidisset, eundem telis militum dedere, nec sapientiae, temeritatem concitatae multitudinis auctoritate publica armare.

(31) Cic. Sull. 80

Grave est hoc dictu fortasse, iudices, grave, si appetimus aliquid; si, cum ceteri de nobis silent, non etiam nosmet ipsi tacemus, grave; sed, si laedimur, si accusamur, si in invidiam vocamur, profecto conceditis, iudices, ut nobis libertatem retinere liceat, si minus liceat dignitatem.

(32) Cic. Sull. 2

Quo quidem genere non uterer orationis, iudices, hoc tempore, si mea solum interesset; multis enim locis mihi et data facultas est et saepe dabitur de mea laude dicendi; sed, ut ille vidit, quantum de mea auctoritate deripuisset, tantum se de huius praesidiis deminuturum, sic hoc ego sentio, si mei facti rationem vobis constantiamque huius officii ac defensionis probaro, causam quoque me P. Sullae probaturum.

(33) Cic. Sull. 10

Hoc totum eius modi est, iudices, ut, si ego sum inconstans ac levis, nec testimonio fidem tribui convenerit nec defensionis auctoritatem; sin est in me ratio rei publicae, religio privati officii, studium retinendae voluntatis bonorum, nihil minus accusator debet dicere quam a me defendi Sullam, testimonio laesum esse Autronium.

e) přípustka (koncesivní význam), vokativ – (verum) tamen Y

(34) Cic. Sull. 73

Accepit P. Sulla, iudices, volnus vehemens et mortiferum, verum tamen eius modi quod videretur huius vita et natura accipere potuisse.

(35) Cic. Sull. 25

[25] Ac si, iudices, ceteris patriciis me et vos peregrinos videri oporteret, a Torquato tamen hoc vitium sileretur;

(36) Cic. Sest. 31

[31] etsi me attentissimis animis summa cum benignitate auditis, iudices, tamen vereor ne quis forte vestrum miretur quid haec mea oratio tam longa aut tam alte repetita velit, aut quid ad P. Sesti causam eorum qui ante huius tribunatum rem publicam vexarunt delicta pertineant.

f) X, vokativ – nunc (vero)

(37) Cic. Mil. 34

Audistis, iudices, quantum Clodi interfuerit occidi Milonem: convertite animos nunc vicissim ad Milonem.

(38) Cic. Manil. 27

Utinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis, ut haec vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello praeficiendum putaretis! Nunc vero—cum sit unus Cn. Pompeius, qui non modo eorum hominum qui nunc sunt gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superarit—quae res est quae cuiusquam animum in hac causa dubium facere possit?

g) **cum, vokativ – tum;**

(39) Cic. Catil. 4,14

*Omnia et provisā et parata et constituta sunt, **patres conscripti**, **cum mea summa cura atque diligentia**, **tum etiam multo maiore populi Romani ad summum imperium retinendum et ad communes fortunas conservandas voluntate.***

(40) Cic. Catil. 2,13

*Ac mihi quidem, **Quirites**, **cum illa certissima visa sunt** argumenta atque indicia sceleris, tabellae, signa, manus, denique unius cuiusque confessio, **tum multo certiora illa**, color, oculi, voltus, taciturnitas.*

(41) Cic. Manil. 48⁵³

*Quod ut illi proprium ac perpetuum sit, **Quirites**, **cum communis salutis atque imperi tum ipsius hominis causa**, sicuti facitis, velle et optare debetis.*

B. Korelativní vokativy

Druhý typ kohezní funkce vokativu je s prvním typem patrně příbuzný. I zde vokativ stojí v prvním členu nějakého dvojčlenného celku, jehož členy jsou vůči sobě adverzativní či paralelní. Vokativ ale stojí také ve druhém členu a dochází tak ke korelaci: X + vokativ... Y + vokativ. Tato korelace může být i poměrně distantní (srov. příklady 43 a 44). I v tomto případě je vokativ fakultativní, nemá vlastní význam, který by ke sdělení přidával, pouze zdůrazňuje již existující paralelnost či protikladnost.

(42) Cic. Sull. 92

*[92] Sed iam **impedior egomet**, **iudices**, dolore animi ne de huius miseria plura dicam. **Vestrae sunt iam partes**, **iudices**, in vestra mansuetudine atque humanitate causam totam repono.*

(43) Cic. Verr. II 1,21-22 (první vokativ je zároveň garanční, srov. oddíl 4.4)

*[21] Quapropter ego **quod ad me attinet**, **iudices**, **vici**; non enim spolia C. Verris, sed existimationem populi Romani concupivi. Meum fuit cum causa accedere ad accusandum: quae causa fuit honestior, quam a tam inlustri provincia defensorem constitui et deligi? rei publicae consulere: quid tam e re publica quam in tanta invidia iudiciorum adducere hominem cuius damnatione totus ordo cum populo Romano et in laude et in gratia posset esse? ostendere ac persuadere hominem nocentem adductum esse: quis est in populo Romano qui hoc non ex priore actione abstulerit, omnium ante damnatorum scelera, furta, flagitia, si unum in locum conferantur, vix cum huius parva parte aequari conferrique posse?*

⁵³ Zde se objevuje také modalita *debetis* (srov. kapitola 4 – garanční vokativ).

[22] *Vos quod ad vestram famam existimationem salutemque communem pertinet, iudices, prospicite atque consulite: splendor vester facit ut peccare sine summo rei publicae detrimento ac periculo non possitis. Non enim potest [...]*

(44) Cic. S. Rosc. 6-7 (zde naopak ani jeden vokativ podle nás garanční není)

Is a vobis, iudices, hoc postulat, ut, quoniam in alienam pecuniam tam plenam atque praeclaram nullo iure invaserit, quoniamque ei pecuniae vita Sex. Rosci obstare atque officere videatur, deletis ex animo suo suspicionem omnem metumque tollatis; sese hoc incolumi non arbitratur huius innocentis patrimonium tam amplum et copiosum posse obtinere, damnato et eiecto sperat se posse, quod adeptus est per scelus, id per luxuriam effundere atque consumere. Hunc sibi ex animo scrupulum, qui se dies noctesque stimulat ac pungit, ut evellatis, postulat, ut ad hanc suam praedam tam nefariam adiutores vos profiteamini.

[7] *Si vobis aequa et honesta postulatio videtur, iudices, ego contra brevem postulationem adfero et, quo modo mihi persuadeo, aliquanto aequiorem.*

V prvním příkladu je paralela mezi mluvčím a adresátem *ego impediō – vestrae sunt partes*; navíc zde je také další kohezní prostředek, korelativní *iam – iam*.

Ve druhém příkladu je taktéž paralela mezi mluvčím a adresátem *ego – vos; quod ad me attinet – quod ad vestram famam [...] pertinet; vici – prospicite atque consulite*; tato paralela je ještě podtržena korelativními vokativy *iudices – iudices*.

Ve třetím příkladu je paralela mezi *is – ego; hoc postulat – contra postulationem adfero*. Na rozdíl od příkladů 1 a 3 není zde paralela mezi mluvčím a adresátem, nýbrž mezi mluvčím a třetí osobou. Nejen paralelnost, ale silná protikladnost je explicitně vyjádřena dalším kohezním prostředkem (*contra*).

Je otázka, zda můžeme korelativním vokativům připsat nějaký vlastní význam, např. **mírná adverzativnost**. Domníváme se, že spíše ne. Oba vokativy i zde podle nás slouží jen jako přitahovače pozornosti, jeden přitahuje adresátovu pozornost k jednomu úseku, druhý k druhému. Adverzativnost je obsažena v samotných úsecích a korelativní vokativy adresáta nutí (přitáhnutím pozornosti postupně k jednomu a poté k druhému) tuto implicitní adverzativnost obou úseků vyvodit. V tomto ohledu se tedy korelativní vokativy liší od výrazů jako *na jedné straně / na druhé straně*, které mají adverzativnost zakódovanou již ve své sémantice. Korelativní vokativy naopak mají funkci spíše deiktickou: „*Podívej se na toto a podívej se na toto. Vidíš mezi tím nějaký vztah?*“

Právě v tom, že vztah paralelních částí korelativní vokativy nespecifikují, je jejich výhoda. Kohezní prostředky jsou totiž dvojsečné: na jednu stranu usnadňují pochopení a zajišťují správnou interpretaci, na druhou stranu ale může mít recipient pocit, že jím mluvčí manipuluje (např. spojky „*protože*“, výrazu „*z toho plyne*“ apod. může mluvčí používat tam, kde se mu subjektivně jeví nějaká příčinná souvislost nebo implikace, nicméně recipient ji tam už vidět nemusí a ihned rozpoznává nespolehlivost mluvčího). Korelativní vokativy pouze mají pouze zajistit zvýšenou adresátovu pozornost ke dvěma úsekům, které jsou vystavěny tak, že mluvčí může důvodně předpokládat, že adresát si vztah mezi nimi sice vyvodí sám, leč při vyvozování prakticky nemá jinou možnost, než

vyvodit jejich paralelnost/kontrastnost. Korelativní vokativy tak chápeme jako **neurčitý kohezní prostředek**: nespecifikují povahu vztahu mezi X a Y, nicméně upozorňují na existenci tohoto vztahu.

C. Vokativ jako signál členění textu

Podívejme se nejprve na násl. příklad, ve kterém vokativy hojně stojí na začátku odstavců, tedy jistých textových úseků:

(45) Cic. Catil. 4,1-6

[1] *Video, patres conscripti, in me omnium vestrum ora atque oculos esse conversos, video vos non solum de vestro ac rei publicae, verum etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse sollicitos. [...]*

[2] *Ego sum ille consul, patres conscripti, cui non forum, in quo omnis aequitas continetur, non campus consularibus auspiciis consecratus, non curia, summum auxilium omnium gentium, non domus, commune perfugium, non lectus ad quietem datus, non denique haec sedes honoris [sella curulis] umquam vacua mortis periculo atque insidiis fuit. [...]*

[3] *Quare, patres conscripti, consulite vobis, prospicite patriae, [...]*

[4] *Quare, patres conscripti, incumbite ad salutem rei publicae, circumspicite omnes procellas, [...]*

[5] *Haec omnia indices detulerunt, rei confessi sunt, vos multis iam iudiciis iudicavistis [...]*

[6] *Sed ego institui referre ad vos, patres conscripti, tamquam integrum, et de facto quid iudicetis, et de poena quid censeatis. [...]*

Vokativ v prvním odstavci má charakter iniciálního oslovení; taková oslovení jsou na začátku řeči (i na začátku jiných promluv a promluvových komplexů) běžná. Běžná do té míry, že chceme-li nějaké vokativy označit za konvenční, potom je mnohdy **konvenční** právě toto iniciální oslovení, ve kterém se konvencionalizovala specifikace adresáta, jež na začátku promluvy jindy často bývá potřebná či výhodná.

V odstavci 3 a 4 vokativ zdůrazňuje jiný kohezní prostředek (*quare*), tento zdůrazněný prostředek je potom výrazným signálem textového předělu.

V odstavci 6 vokativ zdůrazňuje nejen kohezní prostředek (*sed*), ale celý metatextový komentář (který slibuje budoucí způsob prezentace případu).

V odstavci 2 se zdá, že je to sám vokativ, který značí textový předěl a začátek nového odstavce. Členění na odstavce ovšem není z pera samotného autora, a tak si v některých případech (jako v tomto) nemůžeme být jisti, zda se náhodou původní editoři neřídili mechanickým pravidlem, že vokativ rovná se nový odstavec. Budeme muset najít takové případy, kdy se jedná o jasný logický předěl. Zároveň máme na paměti, že odstavec není jediné možné členění textu a že vokativ (s jiným kohezním prostředkem či metatextovým komentářem) může strukturovat text i na úseky menší.

Svůj výklad v tomto oddíle rozdělíme na tři části: **C.1** vokativ zdůrazňující jiné textové prostředky; **C.2** vokativ zdůrazňující metatextové komentáře; **C.3** vokativ samostatně zdůrazňující textový předěl.

C.1 Vokativ zvýrazňující jiný kohezní prostředek

Tento případ je v Ciceronových řečech velmi běžný. Daný kohezní prostředek je už sám o sobě schopen promluvu členit. Je-li nadto ještě zvýrazněn vokativem, tvoří opravdu markantní předěl. Vokativ se takto často pojí s prostředky, které nějak uzavírají a shrnují předchozí úsek textu a něco z něj vyvozují (*itaque, quamobrem, quae cum ita sint...*) nebo dříve řečené konfrontují (tzv. *quamquam correctivum*, které stojí na začátku hlavní věty a které nemá na rozdíl od běžného *quamquam* funkci pořadivé spojky, nýbrž adverzativního konjunkturu); nebo uvozují další skutečnost, další pohled, posun (*at; nunc*); nebo vysvětlují (*nam, enim*).

I v tomto případě jde o zdůrazňovací funkci vokativu: nejde ale o zdůrazňování nějakých mimojazykových skutečností, nýbrž o tematizování strukturovanosti promluvy. Zdá se nám proto skoro lepší používat označení „zřehledňovací“ (tj. strukturu zdůrazňující) vokativ.

(46) Cic. Catil. 1,20

[20] *Quae cum ita sint, Catilina, dubitas, si emori aequo animo non potes, abire in aliquas terras et vitam istam multis suppliciis iustis debitisque ereptam fugae solitudinique mandare?*

(47) Cic. Catil. 2,26

[26] *Quae cum ita sint, Quirites, vos, quem ad modum iam antea dixi, vestra tecta vigiliis custodiisque defendite.*

(48) Cic. Catil. 4,18

[18] *Quae cum ita sint, patres conscripti,⁵⁴ vobis populi Romani praesidia non desunt; vos ne populo Romano deesse videamini, provide.*

(49) Cic. Mur. 2

[2] *Quae cum ita sint, iudices, et cum omnis deorum immortalium potestas aut translata sit ad vos aut certe communicata vobiscum, idem consulem vestrae fidei commendat qui antea dis immortalibus commendavit, ut eiusdem hominis voce et declaratus consul et defensus beneficium populi Romani cum vestra atque omnium civium salute tueatur.*

(50) Cic. dom. 142

a [142] *Quae cum ita sint, pontifices, revocate iam animos vestros ab hac subtili nostra disputatione ad universam rem publicam, quam antea cum viris fortibus multis, in hac vero causa solis vestris cervicibus sustinetis.*

Příklad s *at*:

(51) Cic. Catil. 2,12

[12] *At etiam sunt, qui dicant, Quirites,⁵⁵ a me eiectum in exilium esse Catilinam.*

⁵⁴ Poněkud spornější případ: můžeme zde uvažovat i o tom, že vokativ uvádí první člen dvojčlenného celku (vokativ + X... asyndeton, adverzativní vztah + Y): vobis non desunt; vos ne deesse videamini, provide.

⁵⁵ uvozuje nové téma (odstavec 12; + existenciální *esse*, které uvozuje *něco nového*).

Příklad s *quamquam correctivum*

(52) Cic. Catil. 4,11

[11] *Quam ob rem, sive hoc statueritis, dederitis mihi comitem ad contionem populo carum atque iucundum, sive Silani sententiam sequi malueritis, facile me atque vos a crudelitatis vituperatione populo Romano purgabo atque obtinebo eam multo leniorem fuisse. Quamquam, patres conscripti, quae potest esse in tanti sceleris inmanitate punienda crudelitas? Ego enim [...]*

Příklad s *nunc*:

(53) Cic. Catil. 4, 10

[9] *Nunc, patres conscripti, ego mea video quid intersit.*

C.2 Vokativ zvýrazňující metatextové komentáře

Metatextové komentáře jsou samostatné výpovědi, které se vyjadřují k rozvržení promluvy (*nejprve promluvím o X, poté o Y; vezměme to chronologicky*) nebo ke způsobům její realizace (*zkusím to zkrátit* atd.). Často proto stojí na klíčových pozicích promluvy (na začátku, na nějakém předělu); jindy mají charakter vsuvky. Vokativ tyto metatextové komentáře zvýrazňuje, podobně jako zvýrazňuje kohezní prostředky; pokud mají charakter vsuvky, upozorňuje na jejich nezačleněnost do hlavní promluvové linie (vzdvihuje tedy vertikální členění textu).

Vokativ a metatextové komentáře mají ještě jednu společnou vlastnost, která podporuje jejich souvýskyt: oba prostředky svou pouhou existencí tematizují komunikační situaci a komunikaci jako takovou.

(54) Cic. S. Rosc. 21 (shrnuje všechny předchozí akce pod jedno pojmenování: *uzavřeli spiklenectví*)

Ne diutius teneam, iudices, societas coitur.

(55) Cic. S. Rosc. 29 (zahajuje nový úsek promluvy, předstírá bezradnost, odkud má začít)

Quid primum querar aut unde potissimum, iudices, ordiar...

(56) Cic. Sest. 36 (prozrazuje následující téma)

exponam enim hodierno die, iudices, omnem rationem facti et consili mei

(57) Cic. S. Rosc. 88 (uvádí poslední bod)

Restat, iudices, ut hoc dubitemus...

(58) Cic. S. Rosc. 123 (odvolává se na předchozí a připomíná, proč nebude zabíhat do podrobností)

Dixi initio, iudices, nolle me plura de istorum scelere dicere.

(59) LVCR. 2,142-3

Nunc quae mobilitas sit reddita materiai

corporibus, paucis licet hinc cognoscere, Memmi.

(60) LVCR. 2,182

quae tibi posterius, Memmi, faciemus aperta;

C.3 Vokativ samostatně zvýrazňující textový předěl

Vokativ většinou funguje jako členící prostředek (má kohezní funkci) i tam, kde slouží k „přepínání adresáta“. Pokud se Cicero v jedné promluvě obrací nejprve k adresátovi A a následně k adresátovi B, vokativem signalizuje změnu adresáta, ale tato změna adresáta zhusta bývá provázena i změnou tématu, dalším krokem v daném diskursu, jistým posunem ohniska apod. Podívejme se na následující ukázkou: Cicero zde nejprve mluví k senátorům a slibuje jim určité výsledky; poté se obrací ke Catilinovi, vyzývá ho k odchodu a přeje mu neštěstí; na konci své řeči se obrací s modlitbou na Jova.

(61) Cic. Catil. 1,32-33

[31] *Etenim iam diu, patres conscripti, in his periculis coniurationis insidiisque versamur*

[...]

Polliceor hoc vobis, patres conscripti,⁵⁶ tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinae profectio omnia patefacta, inlustrata, oppressa, vindicata esse videatis.

[33] *Hisce ominibus, Catilina, cum summa rei publicae salute, cum tua peste ac pernicie cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque iunxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tu, Jupiter, qui isdem quibus haec urbs auspiciis a Romulo es constitutus, quem Statorem huius urbis atque imperii vere nominamus, hunc et huius socios a tuis [aris] ceterisque templis, a tectis urbis ac moenibus, a vita fortunisque civium [omnium] arcebis et homines bonorum inimicos, hostis patriae, latrones Italiae scelerum foedere inter se ac nefaria societate coniunctos aeternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.*

Vidíme, že přepínání adresáta s sebou zde nese i jisté změny tématu. V tomto případě se editor podle nás správně rozhodl oddělit odstavec 33, protože se tam nachází výrazný textový šev. Možná by bylo logické oddělit i závěrečnou modlitbu k Jupiterovi a učinit z ní samostatný odstavec, nicméně – jak jsme řekli výše – dělení na odstavce není jediné strukturování textu. Proto i v rámci odstavce může existovat textový předěl, který nejsme zvyklí vyznačovat žádným grafickým prostředkem.

V tomto oddíle nás ale mnohem spíše zajímají případy, ve kterých vokativ k přepínání adresáta neslouží, protože jsou „čistší“ a protože právě v nich je vokativ mnohdy považován za nefunkční.

Uvedeme zde dva nejnápadnější příklady, kdy je textový předěl zřetelný na první pohled. V následujícím příkladu přechází Cicero od metakomentáře o selekci fakt a způsobu prezentace k věci samé, začíná delší souvislé vyprávění o Verrových zvěrstvech v Lampsaku. Upozorníme také na

⁵⁶ Pro tento vokativ viz kapitola 4, garanční vokativ u performativních sloves (*polliceor*).

existenční význam slovesa *esse/být*, které uvádí novou situaci, srov.: *Byl jednou jeden král; Urbs antiqua fuit* (Verg. *Aen.* 1. 12) apod.

(62) Cic. Verr. II 1,62-63

ego omnia quae negari poterunt praetermittam; etiam haec quae certissima sunt et clarissima relinquam; unum aliquod de nefariis istius factis eligam, quo facilius ad Siciliam possim aliquando, quae mihi hoc oneris negotique imposuit, pervenire.

[63] *Oppidum est in Hellesponto Lampsacum, iudices, in primis Asiae provinciae clarum et nobile; ipsi Lampsaceni cum summe in omnis civis Romanos officiosi, tum praeterea maxime sedati et quieti, prope praeter ceteros ad summum Graecorum otium potius quam ad ullam vim aut tumultum adcommodati. Accidit [...]*

Všechno, co se bude dát popřít, to vynechám; ba nechám stranou i to, co je naprosto jasné a proslulé; z bezbožných skutků tohoto individua si vyberu pouze nějaký jeden, abych se tak snáze konečně mohl dostat k Sicílii, od níž jsem dostal naloženo břímě a úkol [obžaloby].

[63] *V Hellespontu leží, soudcové, město Lampsakum, jedno z nejslavnějších a nejproslulejších v provincii Asia; samotní obyvatelé Lampsaka jsou jak svrchovaně úslužní vůči všem římským občanům, tak mimoto klidní a pacifikovaní, tíhnoucí k naprostému klidu spíše než k násilí a nepokojům skoro ještě více než ostatní Řekové. Stalo se, že...*

I v následujícím příkladu přechází Cicero od metakomentáře k věci samé: vše, co v řeči předcházelo, byl doposud jen úvod řeči; nyní přichází jako první část obhajoby vylíčení spořádaného Sestiova života; jde svým způsobem o Sestiův životopis, tedy také určitý vložený narativ.

(63) Cic. Sest. 5-6

[5] *sed quoniam singulis criminibus ceteri responderunt, dicam ego de omni statu P. Sesti, de genere vitae, de natura, de moribus, de incredibili amore in bonos [...]; et quoniam in gravissimis temporibus civitatis atque in ruinis eversae atque adflictae rei publicae P. Sesti tribunatus est a Fortuna ipsa conlocatus, non adgrediar ad illa maxima atque amplissima prius quam docuero quibus initiis ac fundamentis haec tantae summis in rebus laudes excitatae sint.*

[III] [6] *parente P. Sestius natus est, iudices, homine, ut plerique meministis, et sapiente et sancto et severo [...]*

[5] *Ale protože ostatní vyvraceli jednotlivá nařčení, já povím o celkovém ustrojení Publia Sestia, o jeho způsobu života, o jeho povaze, o mravech, o neuvěřitelné lásce k dobrým lidem [...]. A protože tribunát P. Sestia seslala samotná Fortuna v nejtěžších chvílích obce a při hroucení se vyvráceného a bitého státu, nepřistoupím k těm nejzásadnějším a nejskvělejšími bodům*

dříve, než povím, z jakých začátků a na jakých základech se zrodilo tak chvalitebné chování v nejdůležitějších záležitostech.

[III] [6] *P. Sestius se narodil, soudcové, z otce, který – jak si mnozí z vás vzpomenu – byl moudrý, čestný a přísný [...]*

Srov. také další výrazné tematické předěly Cic. prov. 3, Cic. Sest. 15, Cic. Sest. 50 a Cic. Sest. 71 a mnoho jiných, které zde nebudeme citovat.

D. Vokativ jako „souhlasu se dovolávající částice“ (consensus particle):⁵⁷

V dialogu vokativ někdy doprovází námitku důrazně se dovolávající uznání/souhlasu komunikačního partnera. Vokativ zde zdůrazňuje nějakou skutečnost, na kterou komunikační partner zapomněl, a apeluje na její přijetí. Takový vokativ má tak v sobě dva klíčové momenty: adverzativní a „konsensus budující“. Nejsme si jisti, na kolik je tento druhý význam schopen v překladu sugerovat český vokativ; domníváme se proto, že je lépe doplnit konsensu se dovolávající částici *přece/vždyť*. Latinský vokativ ale podle nás tento význam má, je to jeho pragmatický aspekt.

(64) PLAVT. Merc. 373-6

DEM. *ergo edepol palles. si sapias, eas ac decumbas domi.*

CHAR. *Otium non est: mandatis rebus praevorti volo.*

DEM. *Cras agito, perendie agito. CHAR.* *Saepe ex te audivi, pater:*

rei mandatae omnis sapientis primum praevorti decet.

Démifó: *Tak proto jsi bledý! Máš-li rozum, půjdeš a zalezeš doma do postele.*

Charínus: *Na to nemám čas: nejdřív chci obstarat svěřené záležitosti.*

Démifó: *To udělej zítra, to udělej pozítří. Charínus:* *Vždyť jsem ale přece od tebe často slýchal, otče: všem moudrým se sluší ze všeho nejdřív obstarat svěřenou věc.*

(65) TER. Andr. 379-81

DA: *si id suscenseat nunc quia non det tibi uxorem Chremes, ipsu' sibi esse iniuriu' videatur, neque id iniuria,*

[...]

sed si tu negaris ducere, ibi culpam in te transferet:

tum illae turbae fient. PA. quidvis patiar. DA. pater est, Pamphile: difficilest.

Dávus: *Kdyby se na tebe otec hněval kvůli tomu, že ti nedá Chremés svou dceru za ženu, sám sobě by se zdál jednat nespravedlivě, a to právem.*

⁵⁷ Pojem *consensus particle* používá K. Kroon (1995) pro popis latinského *enim*, které podle ní není vysvětlovací (*totiž*), nýbrž konsensu se dožadující, tj. apelující na uznání adresáta (*přece, vždyť*).

[...]

Ale jestliže ty sám řekneš, že si ji nevezmeš, potom hodí vinu na tebe.

*Pak nastane ta pravá bouře. **Pamfilus:** Snesu cokoli. **Dávus:** Ale*

je to přece otec, Pamfile – to je obtížné.

Bez odporovacího významu, ale zato s odstínem vysvětlovacím se objevuje v rámci jedné promluvy, nikoli tedy reaktivně jako v předchozích případech. Mluví výpovědí s vokativem vysvětluje/ospravedlňuje svůj předchozí MA a žádá, aby dané vysvětlení bylo partnerem přijato a odsouhlaseno:

(66) PL. Mer. 290-3

***DEM.** quid tibi ego aetatis videor? **LYS.** Acherunticus, senex vetus, decrepitus. **DEM.** Pervorse vides. puer sum, **Lysimache**, septuennis. **LYS.** Sanun es, qui puerum te esse dicas?*

***Démifo:** Jak se ti zdám být starý?*

***Lýsimachos:** Z podsvětí vylezlý, vetchý opotřebovaný stařec.*

***Démifo:** Špatně vidíš. Já jsem, Lýsimachu, (= přece) sedmiletý hoch.*

***Lýsimachos:** Máš to v hlavě v pořádku, že se prohlašuješ za chlapce?*

(67) Cic. Sest. 77

*[77] meministis tum, **iudices**, corporibus civium Tiberim compleri, cloacas refarciri, e foro spongiis effingi sanguinem, ut omnes tantam illam copiam et tam magnificum apparatus non privatum aut plebeium, sed patricium et praetorium esse arbitrarentur.*

(Poté, co Cicero barvitě vylíčil krvavé vraždění na foru, zosnované přívrženci P. Clodia Pulchra): *Přeci si pamatujete, soudci, jak se tehdy Tibera plnila mrtvolami občanů, kanály se ucpávaly, z fora byla krev drhnuta houbami, takže...*

3.7 K postavení vokativu ve výpovědi: Vokativ a aktuální členění výpovědi.

Už na základě příkladů uvedených v této kapitole lze pozorovat určité tendence v postavení vokativu v jiné výpovědi.⁵⁸

Vyskytuje-li se ve výpovědi reference ke druhé mluvnické osobě (slovesná koncovka, zájmeno osobní či přivlastňovací), stává vokativ často v těsné blízkosti takto referujícího výrazu. Na první pohled se nám nabízí vcelku jednoduché vysvětlení, proč tomu tak je: tato reference k adresátovi má pouze deiktickou povahu, a vokativ proto explicitně specifikuje adresáta.

(68) Cic. Catil. 1,1

*Quo usque tandem abutere, **Catilina**, patientia nostra?*

⁵⁸ Připomínáme, že v druhé kapitole jsme se snažili dokázat, že vokativ je sám také výpovědí. Pokud vokativ stojí „ve výpovědi“, jedná se o výpověď ve výpovědi, tedy vsuvku (parentezi).

Nicméně je tu více problematizujících okolností: zaprvé v některých větách s vokativem žádná druhá osoba není; zadruhé je mnohdy v předchozím textu explicitně řečeno (pomocí předcházejících vokativů), ke komu referuje druhá osoba, a proto je tato specifikace adresáta redundantní; zatřetí vokativ stává často i u první osoby, někdy i v takové výpovědi, kde se objevuje reference k 1. i 2. osobě zároveň. Srov. následující př.:

(69) Cic. Catil. 4,1

[1] *Videō, patres conscripti, in me omnium vestrum ora atque oculos esse conversos.*

A nikoli takto:

* *Video in me omnium vestrum, patres conscripti, ora atque oculos esse conversos.*

Musíme proto uvažovat o obecnějším řešení. Na základě našeho materiálu se nám zdá, že postavení vokativu ve výpovědi má (alespoň v Ciceronových řečech) mnohdy co do činění s tzv. aktuálním členěním výpovědi (AČV).

Pod pojmem AČV jsou v bohemistice zahrnovány dvě věci:⁵⁹ 1) odstupňování jednotlivých složek výpovědi na škále **téma – réma** (z hlediska informační přínosnosti); 2) odstupňování jednotlivých složek výpovědi na škále **kontextově zapojené – kontextově nezapojené**. Obojí je spolu provázáno: velmi často je téma kontextově zapojené, réma kontextově nezapojené. Rozdíl nastává např. u výpovědi *Někdo by na to řekl, že...*, ve kterých *někdo* je téma, ale není kontextově zapojené; navíc téma a réma lze rozlišovat i u samostatných výpovědí, kdežto kontextovou zapojenost/nezapojenost, pouze při existenci kontextu. Na druhou stranu kontextově zapojené členy bývají tematické, ale ne vždy nutně představují vlastní téma (jsou spíše tematické než rematické).

Vokativy skutečně jsou často umístěny tak, že vytýkají kontextově nejvíce zapojený člen (a tedy často i téma nebo člen spíše tematický). Tato tendence se projevuje i tak, že vokativ většinou stává u výrazů zájmených: u zájmen ukazovacích (odkazují-li anaforicky), osobních pro 1./2. osobu nebo po tzv. vztažném připojení (*coniunctio relativa*).

(70) Cic. S. Rosc. 21 (garanční vokativ)⁶⁰

Haec omnia, iudices, imprudente L. Sulla facta esse certo scio.

(71) Cic. S. Rosc. 134 (vokativ uvozující první člen: přípustka + vokativ... tamen Y)

In quo scelere, iudices, etiam cum multae causae convenisse unum in locum atque inter se congruere videntur, tamen non temere creditur, neque levi coniectura res penditur, neque testis incertus auditur, neque accusatoris ingenio res iudicatur.

(72) Cic. S. Rosc. 134 (vokativ v sugestivní otázce)

animi et aurium causa tot homines habet ut cotidiano cantu vocum et nervorum et tibiaram nocturnisque conviviis tota vicinitas personet. In hac vita, iudices, quos sumptus cotidianos, quas effusiones fieri putatis, quae vero convivia?

⁵⁹ Pro toto pojetí srov. PMČ (2008: 633nn), nejnověji PANEVOVÁ, J. a kol. (2014: kapitola 6, zvl. 200-206).

⁶⁰ Viz kapitola 4

- (73) Cic. S. Rosc. 140 (vokativ uvozující první člen: X + vokativ... nunc vero Y)
[140] *Quapropter desinant aliquando dicere male aliquem locutum esse, si qui vere ac libere locutus sit, desinant suam causam cum Chrysogono communicare, desinant, si ille laesus sit, de se aliquid detractum arbitrari, videant ne turpe miserumque sit eos qui equestrem splendorem pati non potuerunt servi nequissimi dominationem ferre posse. Quae quidem dominatio, iudices, in aliis rebus antea versabatur, nunc vero quam viam munitet et quod iter adfectet videtis, ad fidem, ad ius iurandum, ad iudicia vestra, ad id quod solum prope in civitate sincerum sanctumque restat.*
- (74) Cic. S. Rosc. 124 (vokativ v metatextovém komentáři + garanční vokativ)
[124] *Venio nunc ad illud nomen aureum Chrysogoni sub quo nomine tota societas latuit; de quo, iudices, neque quo modo dicam neque quo modo taceam reperire possum.*
- (75) Pl. Apol. 22e-23a (vokativ jako signál nového úseku)
ἐκ ταυτησὶ δὴ τῆς ἐξετάσεως, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πολλὰ μὲν ἀπέχθεται μοι γεγόνασαι καὶ [...]
- Z tohoto zkoumání, muži aténští, mi vzešlo mnoho nepřátelství a [...]*

Domníváme se, že zde jde o další prvek posilující přehlednost textu, vokativ zde zvýrazňuje propojenost textu a jeho tematicko-rematickou posloupnost. Tato funkce se nevylučuje s mnohými funkcemi vokativu, o nichž jsme pojednali v této kapitole: vokativ může stát u kontextově nejzapojenějšího členu a přitom uvádět první člen dvojčlenného celku. Naopak případy, kdy neumíme vokativu připsat jinou funkci než zdůrazňování tématu nebo kontextově nejzapojenějšího členu jsou poměrně řídké. Srov. násl.:

- (76) Cic. Catil. 3,13
Indiciis expositis atque editis, Quirites, senatum consului, de summa re publica quid fieri placeret.
- (77) Cic. S. Rosc. 27
in qua muliere, iudices, etiam nunc, id quod omnes semper existimaverunt, quasi exempli causa vestigia antiqui officii remanent.
- (78) Cic. Catil. 2,4
Quem quidem ego hostem, Quirites, quam vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intellegatis, quod etiam illud moleste fero, quod ex urbe parum comitatus exierit.

To, že vokativ stává často u výrazů referujících deikticky k adresátovi a mluvčímu v důsledku toho vysvětlujeme následovně: mluvčí a adresát jsou konstitutivními složkami komunikační situace a jsou vždy součástí situačního kontextu. Výrazy referující k adresátovi či mluvčímu jsou proto velmi

kontextově zapojené, na rozdíl od anaforických výrazů však nejsou zapojené do kontextu předchozího textu, nýbrž do kontextu komunikační situace.

Z metodologického hlediska by minimálně tomuto oddílu (3.7) slušelo nějaké statistické vyhodnocení materiálu: v kolika procentech případů opravdu vokativ v Ciceronových řečech koresponduje s AČV? To je bohužel ještě úkolem do budoucna, neboť vyžaduje další důkladné zpracování materiálu: badatel musí důkladně vyhodnotit, zda v daných výpovědích je člen, u kterého stojí vokativ, opravdu ten nejtematičtější či nejzapojenější, jinak by šlo o přesné vyčíslení nepřesných dat. Nicméně jednotlivých příkladů existuje mnoho a rozhodně nejde o fenomén vzácný.

3.8 Shrnutí a závěrečné poznámky

V této kapitole jsme se snažili představit specifické kohezní a diskurzivní (textové) funkce vokativu a na příkladech ukázat, že se nejedná o náhodné doklady, nýbrž o poměrně systematické využívání vokativu ve specifických, jasně vymezených funkcích. Všechny tyto funkce souvisejí se zdůrazňováním X a upozorňováním na X: jde však vždy o zdůrazňování struktury či členitosti textu: a tedy o **zprehledňování**.

- Vokativ často **uvádí první člen dvojčlenného textového celku**; připravuje adresáta na to, že k tomuto A bude ještě řečeno B, které dané A popře či zpochybní. Často zde dochází k tzv. míšení funkcí, tento kohezní vokativ je zároveň vokativem garančním (kap. 4).
- Příbuzným jevem jsou **korelativní vokativy**, které uvádějí oba členy dvojčlenného textového celku; tento typ užívání vokativu je nepoměrně vzácnější.
- Vokativ také **přispívá k obsahovému členění textu**, jednak když tzv. „přepíná adresáta“, jednak když zvýrazňuje jiný kohezní prostředek (*quae cum ita sint, itaque* atd.), jednak sám stává na začátku odstavců, kde uvádí úplně nové téma, změnu pohledu apod.
- Vokativ také funguje jako částice dožadující se souhlasu, **consensus particle**.
- Konečně v rámci výpovědi vokativ přispívá k zvýraznění tematicko-rematického členění a zvýrazňování kontextově zapojených členů.

Zdá se, že takovéto využívání vokativu je charakteristické pro delší, monologické texty (nikoli dialog) a má spíše rys mluvenosti (třebaže několik dokladů najdeme i v Senekových dopisech; v odborné próze a historiografii však prakticky žádné); důležitým faktorem je také jasně vymezený a přítomný adresát (zejm. skupinový: soudci, senátoři; v dopisech i jednotlivci: Lucilius u Seneky).

Na začátku kapitoly jsme uvažovali o fakultativnosti vokativu a dospěli jsme k tomu, že jde o nepovinný kohezní prostředek: je zřejmé, že v žánru řeči, tj. v performovaných promluvách, které mají adresáta přesvědčit (nepřesvědčení může mít pro řečníka či jeho klienta fatální následky) a které lineárně plynou (adresát se v nich nemůže vrátet jako u promluv psaných), mluvčí cítí zvýšenou potřebu zajistit, aby se adresát v řeči vyznal, zdůrazňovat členění, strukturu, zvýraznit, o čem se vlastně mluví apod.

4) Garanční vokativ

4.1 Garanční vokativ – zdůraznění mluvního aktu

V předchozí kapitole jsme se věnovali podrobně jedné funkci vokativu (totiž jeho schopnosti sloužit jako prostředek koheze). V této kapitole se budeme věnovat druhému velmi frekventovanému užívání vokativu, které jsme nazvali **garanční vokativ**. Jako garanční vokativ označujeme ty případy, kdy vokativ má význam ubezpečovací, přibližně jako české lexémy *opravdu/skutečně, upřímně, závazně* nebo ubezpečovací *přísahám*.⁶¹ Tento garanční vokativ je silně vázán na mluvčího, resp. na první osobu: používá se tam, kde mluvčí garantuje pravdivost, opravdovost nebo upřímnost svého řečového jednání a vyjadřovaných postojů. Jde tedy o garanci mluvních aktů, případně o speciálně vyčleněný případ garantování modality.

Vokativní výpověď je v tomto případě součástí nějakého makroaktu (viz kap. 2), ve kterém má subsidiární komunikační funkci (ilokuční platnost) ubezpečovat a garantovat. Tuto subsidiární komunikační funkci považujeme za derivát funkce zdůrazňovací (srov. 2.5.5 Vokativem oslovujeme, voláme, zdůrazňujeme?). Domníváme se totiž, že vokativ zde primárně zdůrazňuje samotný MA (např. *tvrzení, slib, prosba*). Srov. frekventovaný výskyt vokativu u explicitních performativních formulí, např.:

- (1) TER. Andr. 823
te postulo atque oro, Chremes,
- (2) SEN. epist. 20,1
Illud autem te, mi Lucili, rogo atque hortor, ut philosophiam in praecordia ima demittas et experimentum profectus tui capias non oratione nec scripto, sed animi firmitate, cupiditatum deminutione: verba rebus proba.
- (3) CIC. Sest. 3
atque ego sic statuo, iudices, a me in hac causa atque hoc extremo dicendi loco pietatis potius quam defensionis, querelae quam eloquentiae, doloris quam ingeni partis esse susceptas.
- (4) CIC. off. 1,3
[3] Quam ob rem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui iam illis fere se aequarunt, studiose legas.
- (5) CIC. Catil. 1,32
Polliceor hoc vobis, patres conscripti, tantam in nobis consulibus fore diligentiam [...]

⁶¹ Neříkáme tím, že je nutné tyto lexémy a mluvní akty při překladu vždy doplňovat, český vokativ se chová podobně jako latinský, jak dokazují příklady z Karla Čapka.

- (6) Cic. Catil. 2,11
Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites;
- (7) Cic. Sull. 93
*In quo ego vos, iudices, quantum meus in vos amor postulat, tantum hortor
ut communi studio, quoniam in re publica coniuncti sumus, mansuetudine et
misericordia nostra falsam a nobis crudelitatis famam repellamus.*
- (8) ČAPEK, Karel: Listy Anielce, s. 25
*Slečno Ando, hle, já opětuji svůj návrh z onoho nešťastného prvního dopisu:
korespondujme spolu.*
- (9) Cic. Sull. 89 (Nepřímá: on vás – mými ústy – prosí)
*quod fortuna in malis reliqui fecit, ut cum parente, cum liberis, cum fratre,
cum his necessariis lugere suam calamitatem liceat, id sibi ne eripiat vos,
iudices, obtestatur.*

Zdůraznění mluvního aktu např. (*slibuji > slibuji, soudcové*) se podle nás rovná garantování aktu: *Já provádím mluvní akt X a zdůrazňuji, že ho provádím > já opravdu provádím mluvní akt X*. Vokativem zdůrazněný mluvní akt *prosbá* = „*opravdu prosím, aby X*“, *slib* = „*opravdu slibuji, že X*“, *tvrzení* = „*opravdu tvrdím, že X*“.

Opět postupujeme tak, že uvádíme typologicky podobné případy a předpokládáme, že jde o funkci nikoli jednotlivých lexémů ve vokativu, nýbrž o funkci abstraktní systémové jednotky S₅. Garanční vokativ umožňuje jednotně vysvětlit stovky případů, které do této chvíle byly považovány za nefunkční (pouze konvenční a zdvořilostní).

V sekundární literatuře – pokud je nám známo – se o tom, co nazýváme garančním vokativem, zmiňují jen P. BROWN & S. LEVINSON (1987: 183). Podle nich na nahrávkách z aféry Watergate Peterson oslovuje prezidenta Nixona buď tam, kde chce zmírnit nějaký potenciálně nezdvořilý MA, nebo tam, kde chce vyjádřit upřímné ujištění („where Peterson wishes to convey to Nixon a sincere assurance.“). Jejich jediný příklad (*Mr. President, if I thought you were trying to protect someone I would have walked out.*) také považujeme za upřímné (tj. garantované ujištění), důraz přitom klademe právě na „upřímné“, nikoli na „ujištění“: v této kapitole uvidíme, že lze garantovat i jiné mluvní akty než ujištění. O tom, že však podle našeho mínění význam garančního vokativu ani oni nedocenili úplně, svědčí to, že i jejich příklad na vokativ zmírňující FTA (*I don't think you ought to do that, Mr. President*) bychom chápali jako garanční (opět signalizuje upřímně míněnou radu).

4.2 GV spolu s explicitním vyjádřením garance

Vyjděme od případů, v nichž vokativ neplní garanční funkci samostatně, nýbrž doprovází explicitní dožadování se víry, nějaké zaklínání se, přísahu apod. Zdá se, že vokativ zde garantuje výraz už sám o sobě garanční („opravdu, věř mi“), jedná se tak o jistou garanci na druhou, která dohromady tvoří garanci velmi silnou.

(10) SEN. epist. 24,11

Mihi crede, Lucili, adeo mors timenda non est ut beneficio eius nihil timendum sit.

(11) SEN. epist. 18. 7

tunc, mihi crede, Lucili, exultabis dipondio satur et intelleges ad securitatem non opus esse fortuna;

(12) Cic. Att. 12,3

ne vivam, mi Attice, si mihi non modo Tusculanum, ubi ceteroqui sum libenter, sed μακαρόν nésoi tanti sunt ut sine te sim tot dies.

(13) Cic. Sull. 35

Sed iam redeo ad causam atque hoc vos, iudices, testor: mihi de memet ipso tam multa dicendi necessitas quaedam imposita est ab illo.

(14) Cic. S. Rosc. 95

quae ita aperta et manifesta sunt ut medius fidius, iudices, invitus ea dicam.

(15) Čapek, Karel: *Listy Anielce*, s. 17

Věřte mi, slečno Ando, že jsem člověk, který by dovedl pochopit Vás, a který by také u Vás hledal pochopení.

(16) PLAT. Apol. 22a

καὶ νῆ τὸν κύνα, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι— δεῖ γὰρ πρὸς ὑμᾶς τάληθῆ λέγειν— ἢ μὴν ἐγὼ ἔπαθόν τι τοιοῦτον: [...]

A při psu, mužové aténští, (je třeba vám totiž říkat pravdu) věru jsem zakusil něco takového: [...]

4.3 GV + MA asertivní (tvrzení, interpretace...) o přítomnosti

Asertivní MA je sám o sobě ručením za pravdivost obsahu: „Já ručím za to, že je to tak.“ Vokativ tento rozměr posiluje a garance se vztahuje i na samotný obsah: „Já opravdu ručím za to, že je to tak.“ >> „Já (opravdu) ručím za to, že je to opravdu tak.“ Srov. následující příklady:

(17) SEN. epist. 20,12

Ceterum magnae indolis est ad ista non properare tamquam meliora, sed praeparari tamquam ad facilia. Et sunt, Lucili, facilia; cum vero multum ante meditatus accesseris, iucunda quoque;

[...] a skutečně, Lucilie, snadné jsou [...]

(18) SEN. epist. 13,4

*Plura sunt, **Lucili**, quae nos terrent quam quae premunt, et saepius opinione quam re laboramus.*

Opravdu, Lucilie, je více věcí, které nás děsí, než těch, které nás drtí [...]

(19) SEN. epist. 5,7

*Ita est, **mi Lucili**: cum videantur dissidere, coniuncta sunt.*

Skutečně je to tak, můj Lucilie: [...]

(20) SEN. epist. 13,8

*Ita est, **mi Lucili**: cito accedimus opinioni;*

(21) SEN. epist. 1815

*Ita est, **mi Lucili**: ingentis irae exitus furor est [...]*

(22) SEN. epist. 22,11:

*Ita est, **Lucili**: paucos servitus, plures servitute tenent.*

(23) Cic. prov. 25

*Vos sequor, **patres conscripti**, vobis obtempero, vobis adsentior*

*Vás následuji, **senátoři**, vás poslouchám, s vámi souhlasím (opravdu/přísahám).*

(24) ČAPEK, Karel: *Listy Anielce*, s. 29

***Slečno Ando**, já nejsem obyčejný člověk. Chcete-li vy, mohu vykonat mnoho.*

= já opravdu nejsem obyčejný člověk

Řadíme sem i případy jako je ten následující, ve kterém mluvčí prezentuje nesamozřejmé, metaforické tvrzení (o Catilinovi, který fyzicky není povalen na zem, nýbrž prchá z města):

(25) Cic. Catil. 2,2

*lacet ille nunc prostratus, **Quirites**, et se perculsum atque abiectum esse sentit et retorquet oculos profecto saepe ad hanc urbem, quam e suis faucibus ereptam esse luget;*

*Teď je opravdu na lopatkách, **Quiríté**, a cítí, že byl poražen a vyděděn...*

4.4 GV + MA asertivní o minulosti („tvrdím, že to bylo opravdu tak“)

V těchto případech někdy sice není možné při překladu do češtiny použít slovo *opravdu*, můžeme však použít *skutečně*, *na mou duši*, *přisáhám* a podobné výrazy, jimiž se mluvčí zaručuje za pravdivost/upřímnost daného mluvního aktu (tj. garantuje ho). Často se jedná o věty, v nichž jde o interpretaci chování/jednání mluvčího v minulosti.

(26) Cic. Verr. II 5,163

Nolui tam vehementer agere hoc prima actione, iudices, nolui;

Nechtěl jsem při prvním stání o tom jednat tak prudce, opravdu jsem nechtěl, soudci.

(27) Cic. Catil. 3,22

Dis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque suscepi atque ad haec tanta indicia perveni.

Quiríté, přisáhám, že veden samými bohy jsem pojal tuto myšlenku a přání...

(28) Cic. Catil. 3,25

In hoc autem uno post hominum memoriam maximo crudelissimoque bello, quale bellum nulla umquam barbaria cum sua gente gessit, quo in bello lex haec fuit a Lentulo, Catilina, Cethego, Cassio constituta, ut omnes, qui salva urbe salvi esse possent, in hostium numero ducerentur, ita me gessi, Quirites, ut salvi omnes conservaremini, et, cum hostes vestri tantum civium superfuturum putassent, quantum infinitae caedi restitisset, tantum autem urbis, quantum flamma obire non potuisset, et urbem et civis integros incolumesque servavi.

[...] jednal jsem, Quiríté, na mou duši tak, aby [...]

(29) Cic. Catil. 3,3

Principio ut Catilina paucis ante diebus erupit ex urbe, cum sceleris sui socios huiusce nefarii belli acerrimos duces Romae reliquisset, semper vigilavi et providi, Quirites, quem ad modum in tantis et tam absconditis insidiis salvi esse possemus.

[...] neustále jsem bděl a dával pozor, Quiríté [...] (zde v překladu žádným českým garančním slovem zvýraznit nelze, opět je zde však snaha ujistit adresáta o vlastním chování v minulosti);

Speciálním podtypem je garantování ireálného následku ireálné podmínky v minulosti. Překládat zde musíme jako *určitě* = *to vám garantuji*:

(30) Cic. Sest. 51

quam omnem, iudices, perdidisset, si meo interitu senatui populoque Romano doloris sui de me declarandi potestas esset erepta.

A tu celou byste, soudcové, určitě ztratili, kdyby...

Někdy stojí garanční vokativ v protazi:

(31) Cic. Sest. 83

[83] ac si tum P. Sestius, iudices, in templo Castoris animam quam vix retinuit edidisset, non dubito quin, [...] aliquando statua huic ob rem publicam interfecto in foro statueretur.

A kdyby tehdy opravdu, soudcové, býval vypustil duši [...], nepochybuji, že [...] by mu jednou byla na foru posmrtně postavena socha.

4.5 GV + sliby a obecně komisivní MA

Tak jako u asertivních MA i u komisivních MA vokativ garantuje celý MA. V češtině v tomto případě nezáleží, kam umístíme slovo *opravdu*: „opravdu slibuji, že to udělám“ i „slibuji, že to opravdu udělám“ pokládáme za synonymní. Při překladu můžeme použít např. obrat *na mou duši* nebo také nemusíme doplňovat nic.

(32) Cic. Catil. 2,29

Quod ego sic administrabo, Quirites, ut, si ullo modo fieri poterit, ne inprobis quidem quisquam in hac urbe poenam sui sceleris sufferat.

Což já provedu tak, aby – pokud to nějakým způsobem půjde – ani nikdo neřádny v tomto městě nenesl trest za svůj zločin.

(33) Cic. S. Rosc. 31

Nulla res tanta existet, iudices, ut possit vim mihi maiorem adhibere metus quam fides.

Nenajde se nic tak mocného, soudcové, aby na mě strach působil silnější pákou než má spolehlivost.

(34) Cic. Catil. 2. 28

Atque haec omnia sic agentur, Quirites, ut maxumae res minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum intestinum ac domesticum post hominum memoriam crudelissimum et maximum me uno togato duce et imperatore sedetur.

A všechny tyto věci budou provedeny tak, Quirité, že pod vedením a velením mě jediného, navíc v togu oděného budou největší nepokoje utišeny

s nejmenším vzruchem, největší nebezpečí odvrácena bez jakéhokoli společenského zmatku...

(35) Cic. S. Rosc. 49

*Quod tametsi miserum et indignum est, feret tamen aequo animo, **iudices**, si per vos vitam et famam potest obtinere;*

A ačkoli je to politováníhodné a nedůstojné, přece to bude snášet s vyrovnanou myslí, soudci, jestliže si díky vám bude moci podržet (alespoň) svůj život a pověst.

4.6 GV + mluvní akty *prosa* a *rada*

U direktivních mluvních aktů *prosa* a *rada* má garanční vokativ (*opravdu prosím* nebo *opravdu radím*) spíše rys upřímnosti a naléhavosti nikoli obsahu, nýbrž pouze mluvního aktu *prosy* či *rady*. Prosebnou výpověď *Kup mi to, tatíí* interpretujeme zhruba jako „*kup mi to, opravdu prosím*.“ nikoli „*opravdu mi to kup*“. V tom se *prosa* liší od garančního vokativu u asertivního mluvního aktu („*Tvrdím, že je to opravdu tak*“ << „*Opravdu tvrdím, že je to tak.*“) i od garančního vokativu u komisivního MA, u něž je garantován celek (akt zavázání se k nějakému obsahu).

(36) SEN. epist. 1,1

*Ita fac, **mi Lucili**: vindica te tibi, et tempus quod adhuc aut auferebatur aut subripiebatur aut excidebat collige et serva.*

Udělej takto, můj Lucilie: přisud' se sám sobě...

(37) SEN. epist. 1,3

*Fac ergo, **mi Lucili**, quod facere te scribis, omnes horas complectere.*

Čiň tedy, můj Lucilie, to, co píšeš, že činiš, pevně obejmí všechny své hodiny.

(38) SEN. epist. 18,12

*Incipe ergo, **mi Lucili**, sequi horum consuetudinem et aliquos dies destina quibus secedas a tuis rebus minimoque te facias familiarem; incipe cum paupertate habere commercium;*

Začni tedy, můj Lucilie, následovat jejich obyčej a [...]

4.7 GV + expresivní MA⁶²

Mnohdy mluvčí cítí potřebu zaručit se i za expresivní MA. Ty jsou ze své povahy špatně verifikovatelné, a tak se mluvčí zaručuje za jejich opravdovost.

⁶² Expresivní MA jsou takové, v nichž mluvčí vyjadřuje své preference, hodnotí a zaujímá nějaké pozice (*mám rád, nenávidím, [podle mě] je dobré, nesluší se*).

(39) Cic. Catil. 2,15

[15] *Est mihi tanti, Quirites, huius invidiae falsae atque iniquae tempestatem subire, dum modo a vobis huius horribilis belli ac nefarii periculum depellatur.*

Stojí mi za to, Quiríté, podstoupit...

(40) Cic. Catil. 4,16

Operae pretium est, patres conscripti, libertinorum hominum studia cognoscere, qui sua virtute fortunam huius civitatis consecuti vere hanc suam esse patriam iudicant, quam quidam hic nati, et summo nati loco, non patriam suam, sed urbem hostium esse iudicaverunt.

Stojí za to, senátoři, poznat...

(41) Cic. S. Rosc. 71

[71] *O singularem sapientiam, iudices!*

(Ironicky na adresu žalobců:) (Skutečně) *Výjimečná moudrost, soudcové!*

(42) Cic. Catil. 4,20

Quodsi aliquando alicuius furore et scelere concitata manus ista plus valuerit quam vestra ac rei publicae dignitas, me tamen meorum factorum atque consiliorum numquam, patres conscripti, paenitebit.

[...] svých rozhodnutí litovat nikdy, soudcové, nebudu, (opravdu).

(43) LVCAN. 1,33-7

*quod si non aliam uenturo fata Neroni
inuenere uiam magnoque aeterna parantur
regna deis caelumque suo seruire Tonanti 35
non nisi saeuorum potuit post bella gigantum,
iam nihil, o superi, querimur.*

[...] potom si na nic, bohové, nestěžujeme, (opravdu).

4.8 Garance modalit

S garančním vokativem v mluvních aktech asertivních, expresivních a direktivních (*prosba, rada*) velmi úzce souvisí také vokativ garantující modalitu (*podle mě je třeba / musíte / nesmí* atd.). Jednotlivé příklady bychom mohli zařadit právě pod garanci mluvních aktů asertivních, nicméně garantování modalit jako frekvenčně významné vydělujeme samostatně. V některých případech je subjekt garantující modalitu nevyjádřený, jindy se mluvčí ke svému garantování hlásí (např. pomocí *verba sentiendi: existimo, intellego* aj.). Vokativ v následujícím příkladu interpretujeme jako „opravdu je třeba“, „je skutečně třeba“.

(44) SEN. epist. 7,12

*Ista, **mi Lucili**, condenda in animum sunt, ut contemnas voluptatem ex plurium assensione venientem.*

(45) Cic. Catil. 2,29

*Quos vos, **Quirites**, precari, venerari, implorare debetis, ut, quam urbem pulcherrimam florentissimamque esse voluerunt, hanc omnibus hostium copiis terra marique superatis a perditissimorum civium nefario scelere defendant.*

(46) SEN. epist. 24,3

*Hoc, **mi Lucili**, non existimo magno viro faciendum;*

(47) Cic. prov. 30

*Ego vero sic intellego, **Patres conscripti**, nos hoc tempore in provinciis decernendis perpetuae pacis habere oportere rationem.*

4.9 Míšení funkcí garanční a kohezní

V této práci se jen letmo dotkneme také případů, v nichž se mísí jednotlivé funkce vokativu: komunikační, textové, garanční.

V následujících dvou případech jsou sloučeny funkce garanční (garance expresivního MA) a funkce kohezní (schéma: **vokativ + non [modo] X... sed [etiam] Y**). Navíc je ještě možné uvažovat o tom, že místo garančního vokativu se zde jedná o vokativ zdůrazňující jiný textový prostředek (*enim*, resp. *vero*).

(48) Cic. Catil. 3,28

*[28] Est enim in nobis is animus, **Quirites**, ut non modo nullius audaciae cedamus, sed etiam omnis inprobos ultro semper lacessamus.*

(49) Cic. Sull. 84

*Ego vero, **iudices**, non modo mihi nihil adsumo in quo quispiam repugnet, **sed etiam**, si quid ab omnibus conceditur, id reddo ac remitto.*

I v následujícím příkladu jde o garanční vokativ (garance expresivního MA) + textové schéma (**non X + vokativ... sed Y**):

(50) CIC. S. Rosc. 131

*[131] Placet igitur in his rebus aliquid imprudentia praeteriri? Non placet, **iudices**, sed necesse est.*

I v řeckém materiálu najdeme doklady vokativu zároveň garančního (spolu s explicitní přísahou garantuje MA komisivní) a zároveň textového (**οὐ X + vokativ... ἄλλα Y**).

(51) PLAT. Apol. 17b-c

οὔτοι μὲν οὖν, ὥσπερ ἐγὼ λέγω, ἢ τι ἢ οὐδὲν ἀληθὲς εἰρήκασιν, ὑμεῖς δὲ μου ἀκούσεσθε πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν—οὐ μέντοι μὰ Δία, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κεκαλλιεπημένους γε λόγους, ὥσπερ οἱ τούτων, ῥήμασί τε καὶ ὀνόμασιν οὐδὲ κεκοσμημένους, ἀλλ' ἀκούσεσθε εἰκῆ λεγόμενα τοῖς ἐπιτυχοῦσιν ὀνόμασιν [...]

Tito tedy, jak pravím, řekli pravdivě buď jen něco, nebo nic. Ale ode mě uslyšíte celou pravdu – ne věru při Diovi, muži aténští, slova vyzdobená formulemi a výrazy, jako byla ta jejich, ale uslyšíte prostou řeč s náhodně se naskytnuvšími výrazy.

Zajímavé jsou z tohoto pohledu začátky promluv, kde má vokativ 1) konvenční funkci oslovení, 2) možná garanční funkci (οὐκ οἶδα – to já opravdu nevím); a také 3) může mít i funkci textovou (**X + vokativ... ἄλλα Y**):

(52) PLAT. Apol. 17a (úvod)

ὅτι μὲν ὑμεῖς, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πεπόνθατε ὑπὸ τῶν ἐμῶν κατηγορῶν, οὐκ οἶδα: ἐγὼ δ' οὖν καὶ αὐτὸς ὑπ' αὐτῶν ὀλίγου ἑμαυτοῦ ἐπελαθόμην, οὕτω πιθανῶς ἔλεγον.

Jak na vás, muži aténští, zapůsobili moji žalobci, nevím: i já však kvůli nim málem sám zapomněl, kdo jsem; tak přesvědčivě mluvili.

Můžeme tedy konstatovat, že jde o vcelku běžné textové schéma: **garanční vokativ + X... sed Y** (i některé příklady v kap. 3 jsou takové). Garanční vokativ i kohezní však existují i samostatně, jak ukazují jiné příklady v kap. 3 a 4.

4.10 Závěry kapitoly

V této kapitole je představena druhá odpověď na námi formulovaný **problém neiniciálního vokativu**, tzv. garanční vokativ (rovnající se např. větnému příslovci *opravdu/skutečně*). Některé případy GV by byly v dosavadní popisné tradici chápány jako vágně definované **zdůraznění**, jiné by byly chápány jako konvenční, příp. provázející zájmeno druhé osoby: podle nás ovšem lze ve všech případech vokativ hodnotit jako garanci něčeho, co si adresát nemůže dobře ověřit nebo co je nesamozřejmé. Nejprve uvádíme GV spojený s jinými garančními prostředky, poté jsme se zabývali GV v mluvních aktech asertivních, komisivních, expresivních, v prosbách, explicitních performativních a GV provázejícím (garantujícím) modalitu. U každého typu uvádíme několik příkladů: **je těžké garanční funkci vokativu dokázat jinak než: 1) ukázáním pravidelného výskytu** v určitých typech mluvních aktů (příp. ve spojení s modalitou); **2) nabídnutím garančního vokativu jako společného řešení desítek vokativů dosud chápaných jako víceméně nefunkčních** či zdůrazňujících (při velmi vágním vymezení toho, co zdůraznění vlastně je nebo co a proč se obvykle zdůrazňuje).

Konstatovali jsme také časté míšení funkcí garanční a kohezní: garanční vokativ často stojí ve schématu **X + vokativ... sed Y** (*Já jsem si opravdu, soudcové, vědom, že X... nicméně Y*).

5) Nástin dalších funkcí vokativu – prostor pro další bádání

5.1 Vokativ a útok: triumfální a zostuzující vokativ

Jako **triumfální vokativ** označujeme situace, kdy mluvčí provádí MA *oslovení* (explicitně specifikující adresáta), nikoli ovšem z komunikační potřeby specifikovat adresáta, nýbrž aby zdůraznil, že právě tento adresát je terčem. Triumfální vokativ se pojí vždy s nějakým gestem převahy, příp. triumfálním gestem vítězství: mluvčí je v pozici vítěze a chce to dát patřičně najevo adresátovi (poraženému), příp. i potenciálnímu přihlížejícímu publiku. Oslovení je tak jistým závěrečným zhanobením a pokošením protivníka, tancem nad mrtvolou.

Triumfální vokativy mohou představovat **žertovné popichování**, ale v krajním případě také **surový útok** (v němž je nezřídka užito pro oslovení vulgarismu):

- (1) bez doložení (po rvačce, skláněje se nad zkrvaveným protivníkem)

Máš dost, ty sráči?

Cicero takový vokativ používá proti svým nepřátelům ve chvíli, kdy je dostal na lopatky. Srov. následující ukázkou, ve které se Cicero triumfálně obrací na Catilinu, kterému právě názorně předvedl, že se senátoři za Catilinu nepostaví a nikdo z nich neprotestuje proti jeho vyhnání z Říma:

- (2) Cic. Catil. 1,20

Quid est, Catilina? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium?

Copak je, Catilino? Vidiš to? Pozoruješ to jejich mlčení?

Jiný doklad pochází z řeči pro Q. Ligaria, který je před Caesarovým tribunálem žalován, že během občanské války v Africe podporoval Pompeia a stál právě proti Caesarovi. Cicero se dovolává Caesarovy milosrdnosti a útočí na žalobce Tuberona, který sám bojoval proti Caesarovi, dostal milost a nyní se dožadoval přísného trestu pro Ligaria. Cicero používá triumfální vokativ právě ve chvíli, kdy na Tuberona vytahuje jeho vlastní minulost:

- (3) Cic. Lig. 9

Sed hoc quaero: quis putat esse crimen fuisse in Africa? Nempe is qui et ipse in eadem provincia esse uoluit et prohibitum se a Ligario queritur, et certe contra ipsum Caesarem est congressus armatus. Quid enim tuus ille, Tubero, dstrictus in acie Pharsalica gladius agebat? Cuius latus ille mucro petebat?

Ale ptám se na toto: Kdo se to domnívá, že je zločinem být tehdy v Africe? Samozřejmě ten, který sám chtěl být v téže provincii a stěžuje si, že mu v tom Ligarius zabránil; a také ten, který nepochybně se zbranil v ruce šel do bitvy proti samému Caesarovi. Co totiž, Tubero, dělal tvůj tasený meč v bitvě u Farsálu? Do koho se chtělo toto ostří zabořit?

Jako **zostuzující vokativ** označujeme případy, kdy je adresát pojmenován v kontextu, v němž by patrně jmenován být nechtěl, neboť v očích publika je pouhé objevení se v daném kontextu zostuzující. S tím pracuje i útočná, satirická poezie: většina vokativů v Martialových epigramech má právě tuto zahanbující povahu.

(4) MART. 2,3⁶³

Sexte, nihil debes, nil debes, **Sexte**, fatemur:
debet enim, si quis solvere, **Sexte**, potest.

*Sexte, nic nedlužíš, nic nedlužíš, Sexte, vyznávám:
dluží totiž, Sexte, jen ten, kdo je schopen splácet.*

Hranice mezi triumfálním a zostuzujícím vokativem je dosti tenká, zejména v „nepříjemných otázkách“. V řeči proti Verrovi se Cicero na Verra od začátku obrací, aniž používá vokativu; dehonestuje ho tím, že ho neoslovuje. První oslovení přichází právě až v takové dotěrné, nepříjemné otázce, kam se poděly Verrem ukradené sochy.

(5) Cic. Verr. II 1,51

Quae signa nunc, **Verres**, ubi sunt?

Tyhle sochy, Verre, kde teď jsou?

5.2 Vokativ a parodie

Vokativní mluvní akty jsou v komunikaci docela nápadné a stávají se mnohdy také terčem parodie. Srov. násl. tři případy, v prvních dvou je parodováno horlivé volání, ve třetím potom MA napomenutí/pokárání.

(6) PLAVT. Mil. 415

Scl. Palaestrio, o Palaestrio. **Pal.** **O Sceledre, Sceledre**, quid vis?

Sceledrus (přibíhá): Palaestrio, ó Palaestrio!

Palaestrio: Ó Sceledre, Sceledre, co chceš?

(7) PLAVT. Most. 940

TH. Heus vos, pueri, quid istic agitis? quid istas aedis frangitis?

PH. **Heus senex**, quid tu percontare ad te quod nihil attinet?

Theopropidés: Hej vy, chlapci, co tam děláte? Co tam bušíte do dveří?

Phaniscus: Hej dědku, co se ptáš po tom, co se tě nijak netýká?

(8) ŠKVORECKÝ, Josef: *Zbabělci*. Praha, ČS spisovatel 1966 (3. vyd.), s. 19 a s. 25.

(Členové kapely se vyptávají Benna na jeho pobyt v koncentračním táboře.)
„Ale nějak tam ztloust, Beníku.“

⁶³ První dva vokativy jsou zároveň garanční (*opravdu, Sexte: nic nedlužíš*).

„Von měl protekci u lágrfýry, vid'?“ řekl Lexa.
„Jo,“ řekl Benno. „Musel sem mu dycky ráno pucovat boty a večer mu je zouvat.“
„Fakt?“
„Fakt. Páni, to bylo jak za Švejka.“
„Jak?“
„No já mu dycky musel nastavit prdel –“
„**Beníku!**“ řekla Helena.
„Co?“
„Víš, že nemáš bejt sprostěj.“
„Ale, Helenko, dyť –“
„Ne, nemáš bejt sprostěj. Jestli řekneš ještě jedno sprostý slovo, tak odejdu.“
„Ale prdel přece není tak sprostý slovo.“
„Já jdu,“ řekla Helena a vstala. [...]
„Ale, brouku,“ řekl.
„Ne. Řekla jsem ti, že nemáš říkat sprostý slova, a tys je zase řek.“
[...]
„Už si váš fotr vyčistil uniformu?“ zeptal se Lexa.
„Se ví,“ řekl Fonda. „A má ji prožranou od molů.“
„Kde?“
„Na prdeli,“ řekl Lexa.
„**Lexo!**“ zamečel Harýk tak, jak mluvila Helena.

5.3 Vokativ a odstup

V oddílech 5.3 – 5.5 již jen letmo nastíníme další potenciální směry bádání.

Vokativ je také využíván v zobrazených (reprodukovaných) promluvách. Funguje zde někdy (spolu s verbem dicendi) jako **interpunkční znaménko** („“), ale mimoto použití vokativu **v zobrazené promluvě** pomáhá lépe si představit celou zobrazenou komunikační situaci (jednak vokativ podtrhuje její zobrazenost, jednak **pomáhá recipientovi lépe si představit**, kdo právě mluví, ke komu a jaký je mezi nimi vztah, příp. i poukazuje na okolnosti komunikace: žádné oslovení totiž není společensky neutrální, tzv. inherentní sociální deixe oslovení).⁶⁴

(9) TER. Andr. 137nn

Simo - otec (vysvětluje otrokovi, proč stále nemá záminku vyčinit svému synovi): *nec satis ad obiurgandum causae. diceret "quid feci? quid commerui aut peccavi, **pater?**"*

[...]

Simo - otec: *ne haec quidem sati' vehemens causa ad obiurgandum.*

Sosia - otrok: *qui? cedo.*

Simo - otec: *"tute ipse his rebu' finem praescripsti, **pater.**"*

⁶⁴ Srov. HUANG, Y. (2007: 143): „[...] vocatives are in general socially marked.“

(10) SVĚRÁK, Z. – SMOLJAK, L.: Záškok

Vavroch: *Už ji slyším, jak říká: „No tedy Vavrochu, tohle jsme si nedomluvili. Tvrdil jsi, že máš statek, rybník, les, cihelnu, a zatím jsi holá řiť.“ To ona takhle mluví.*

(11) Nadpis internetového článku (Novinky, 1. 11. 2014);

Uzdrav se, Gordie! Fanoušci Detroitu vyjádřili podporu legendě
(tj. fanoušci drželi transparent „Uzdrav se, Gordie!“)

Někdy také vokativ v zobrazené promluvě může skutečnému adresátovi připomínat, že daná promluva je zobrazená a mluvčí se distancuje od názorů zobrazeného mluvčího; vokativ potom tedy signalizuje/zdůrazňuje, že jde o tzv. **cizí mínění**.

(12) ČAPEK, Karel: Válka s mloky. Praha, Fr. Borový 1947, s. 9;

Kdybyste hledali ostrůvek Tana Masa na mapě, našli byste jej právě na rovníku kousek na západ od Sumatry; ale kdybyste se zeptali na palubě lodi Kandong Bandoeng kapitána J. van Tocha, co to je tahle Tana Masa, před kterou právě zakotvil, nadával by chvíli a pak by vám řekl, že to je ta nejšpinavější díra v celých Sundských ostrovech [...]; a že je-li na světě něco zatraceného, pak je to zatracený život na téhle zatracené Tana Masa, pane.

5.4 Vokativ v sugestivních otázkách

Dalším bodem, který by bylo záhodno zkoumat dále, je umístování vokativu do návodných, sugestivních pasáží. Ilustrujme to na následujících sugestivních otázkách:

(13) Cic. S. Rosc. 98

Nonne vobis haec quae audistis cernere oculis videmini, iudices?

(14) Cic. S. Rosc. 108

Nonne perspicuum est, iudices, has manubias Rosciis Chrysogonum re cognita concessisse?

(15) Cic. S. Rosc. 131

[...] quid miramur, iudices, L. Sullam, cum solus rem publicam regeret orbemque terrarum gubernaret imperique maiestatem quam armis receperat iam legibus confirmaret, aliqua animadvertere non potuisse?

5.5 Vokativ a divadelnost

Vokativ je jedním z prostředků zobrazování adresáta, nicméně zobrazený adresát se od implikovaného/ideálního adresáta může mnohdy lišit. Jako příklad uveďme zejména vokativy v promluvách s didaktickou funkcí, např. Lucretiův epos *De rerum natura* či Senekovy dopisy. V obou případech je zobrazený adresát (Memmius, Lucilius) užší než skupina adresátů implikovaných. Autoři didaktických promluv mají pro to určité důvody: čtenáři nejsou totiž potom v pozici poučovaných (což

by mohlo působit urážlivě), nýbrž jsou pouze přihlížejícími svědky poučování. Tento jev má co do činění s tzv. *negativní zdvořilostí* (neurazit).⁶⁵

Jiného typu je tzv. básnický vokativ (typu *Obloho modrojasná!*), který se ale vyskytuje i v dialogu u Plauta:

(16) PLAUT. Merc. 195-8

CH. *Nequiquam, mare, subterfugi a tuis tempestatibus:
equidem me iam censebam esse in terra atque in tuto loco,
verum video med ad saxa ferri saevis fluctibus.*

Charínus (po šťastně dokončené námořní plavbě se v přístavu dovídá o neštěstí): *Marně jsem, moře, prchal tvým bouřím: myslel jsem, že jsem již na souši a na bezpečném místě, ale vidím, že mě divoký příboj žene na skály.*

Pro divadelní představu komunikace srov. i citát z V. Havla uvedený jako motto této práce (s. 9).

Divadelnost komunikace je určitým projevem hravosti, jindy ale projevem patosu a někdy jsou ve hře i velmi komplikované komunikační strategie. Plautovy postavy např. často volají do domu a předstírají, že svou promluvu adresují někomu uvnitř, ve skutečnosti chtějí nepřímo informovat někoho, kdo naslouchá venku. V Terentiově *Andrii* je tato konvence parodována, když se stařec postávající před domem rodící nevěstky domnívá, že výkřiky rodičky jsou vlastně jen hrané pro jeho uši (aby zrušil sňatek svého syna) a že celou situaci zinscenoval listivý otrok Davus. Takto pojatá divadelnost komunikace je jevem mnohem širší než vokativ – ten pouze může být jedním z jejích prostředků.

5.6 Shrnutí kapitoly

V této kapitole výčtového rázu je představeno několik dalších funkcí vokativu (vokativ triumfální, zostuzující a vokativ parodický); zároveň oddíly 5.3 – 5.5 ukazují, které otázky zůstávají nedořešené a nabízejí směr dalšího možného zkoumání.

---

⁶⁵ Srov. BROWN, P. – LEVINSON, S. (1987).

6) Shrnutí diplomové práce a závěry

V této práci jsme se pokusili analyzovat vokativní syntagma z pohledu funkčního, komunikačního, pragmatického a textového (diskurzivního).

V první kapitole jsme dokazovali, že je nutné oddělit chápání vokativu na morfologické rovině od chápání vokativu na rovině syntaktické a komunikační: morfologický vokativ je pád (tvar a kategorie) a jako takový nemá pragmatické (komunikační, textové...) vlastnosti. Tento pád je ale úzce spjat se syntaktickou jednotkou S_5 , kterou jsme nazvali vokativní výpověď (příp. syntaktický vokativem), která vstupuje jakožto samostatná jednotka do komunikace, kde plní určité funkce a vyjadřuje určité pragmatické aspekty.

Také jsme v první kapitole formulovali tzv. **problém neiniciálního vokativu**, který jsme se snažili vyřešit ve zbytku práce. Tento problém lze shrnout takto: na začátku promluv (v iniciální promluvě pozici) obvykle vokativ plní jasnou komunikační funkci (*oslovení, volání...*), naproti tomu uvnitř promluv buď plní jiné funkce (přepínání adresáta; jakési intuitivně chápané zdůraznění), nebo je považován za konvenční a zdvořilostní (bez vysvětlení, co původně funkčního a smysluplného se zde konvencionalizovalo nebo v čem spočívá zdvořilost dvacaterého oslovení soudců v jedné řeči). Problém tkví v tom, že některé promluvy, zejm. řeči a dopisy, obsahují velké množství oněch údajně konvenčních a zdvořilostních vokativů: tak je vlastně většina vokativů považována za nefunkční. Tato skutečnost je podle nás apriorně podezřelá a problematická a žádá si vysvětlení, resp. přezkoumání, zda jsou tyto vokativy opravdu nefunkční. Naším výchozím předpokladem bylo popření nefunkčnosti, snažili jsme se proto všem vokativům určité funkce připsat.

Ve druhé kapitole jsme ještě zkoumali všechny vokativy dohromady, funkční i údajně nefunkční, a to z pohledu teorie mluvních aktů. Naším cílem bylo popsat chování vokativu v promluvách a oddělit ony vokativy zřetelně funkční (*oslovení, volání...*).

Nejprve jsme dokazovali, že vokativ je nutno chápat jako výpověď. Výpověď spolu s M. Greplem chápeme jako výsledek mluvního aktu (= jednotkově chápaný MA; proti samotnému procesuálnímu mluvnímí aktu). Dále jsme popsali běžné chování vokativní výpovědi: ta se podle nás spojuje s nejbližší výpovědí, vytváří s ní tzv. **makroakt** (*Pavle, podej mi prosím slánku.*),⁶⁶ ve kterém má vokativ komunikačně **subsidiární ilokuční platnost** (přitahování pozornosti, specifikování adresáta, „zdůrazňování“). Sekundárně vokativy mohou stát také samostatně, říkáme, že se sémantizují a jsou jimi prováděny jiné mluvní akty (např. *kárání, napomenutí, varování: Pavle!*). Podobně jako citoslovce se vokativy mohou seskupovat ještě do makroaktů jiného typu: do makroaktů, které nemají hierarchizované funkce, nýbrž pro intenzifikaci obsahují více výpovědí s touž funkcí (citoslovce: *Au, to bolí!*; vokativ: *Pavle! Pavle, vstávej!* nebo *Pavle! Pozor!*), v takovém případě hovoříme o terciárním makroaktu.

V odborné literatuře se nenachází prakticky žádné definice mluvních aktů *oslovení* a *volání*: tyto definice jsme proto museli podat. **Volání** chápeme jako komunikačně subsidiární akt „důvodného žádání o pozornost adresáta, který je právě orientován k něčemu jinému než ke komunikaci s volajícím“, na hlasitosti u *volání* nezáleží, třebaže je typicky spjato s hlasitostí vyšší. Naproti tomu **oslovení** chápeme jako komunikačně subsidiární akt specifikování, stanovování či potvrzení adresáta. Takovéto *oslovení* je relevantní v komunikačně iniciální pozici (na začátku promluvy či promluvého komplexu, např. dialogu) a zejména v případě, kdy je přítomno více potenciálních adresátů. MA *oslovení* se nicméně často konvencionalizuje i tam, kde specifikování/stanovování adresáta není

⁶⁶ Z pohledu vokativu jde o „primární makroakt“, protože je to základní, primární způsob existence vokativu.

nutné (na začátku dopisu, který je adresován na obálce; na začátku hovoru dvou na sebe hledících osob).⁶⁷ Vedle *oslovení* a *volání* zavádíme ještě třetí základní vokativní MA, opět komunikačně subsidiární, totiž **zdůraznění**. *Zdůraznění* získává „speciální/zvýšenou adresátovu pozornost pro určitou složku komunikace“. Všechny tři pojmy chápeme jako takto definované termíny: zejm. pojem *oslovení* je v dosavadní praxi používán velmi vágně a nelze s ním bez vlastní definice vůbec pracovat.

Ve třetí kapitole se zaměřujeme na textové funkce vokativu, které plní právě vokativní výpověď jakožto *zdůraznění*. Oproti předchozím pojetím, která *zdůraznění* pojímala intuitivně, my tvrdíme, že *zdůrazněním* se nezdůrazňují mimojazyková fakta, nýbrž jazykové jevy a složky komunikace. To, co chápeme jako *zdůraznění* my, je tedy *zdůraznění* jiné kvalitativně (nezdůrazňují se fakta, ale jazykové jevy) i frekvenčně (protože zahrne drtivou většinu vokativů dříve považovaných za konvenční či zdvořilostní).

Ve třetí kapitole také na konkrétních případech ukazujeme, jak *zdůrazňující vokativ* plní textové (kohezní) funkce. Naše závěry se opírají o hledání určitých pravidelně se vyskytujících textových schémat: pokud nacházíme vokativ neustále v tomtéž textovém vzorci, postulujeme existenci tohoto vzorce. Tvrdíme-li, že vokativ má nějaký textový význam, je to **význam nikoli lexému ve vokativu** (*Pavle! Catilina!*), nýbrž **význam jazykové konstrukce S₅**.

Textové významy této konstrukce chápeme jako *zdůrazňování* určitých textových švů a přechodů, *zvýrazňování* jiných kohezních prostředků včetně metatextových komentářů apod. Velmi často vokativ *zdůrazňuje* první člen dvojčlenného adverbativního celku: **X + vokativ, ale + Y** (*Je to, soudci, složité, ale zkusím to vysvětlit*). Občas se vokativ používá také jako „consensus particle“ („souhlasu se dovolávající částice“, česky mu potom odpovídá *přece/vždyť*). Velmi důležitá je také funkce *zdůrazňující* kontextově zapojené členy: vokativ tak funguje jako prostředek AČV a přispívá k soudržnosti promluvy.

Tyto textové významy se objevují zejm. v promluvách delších, monologických, s jasně vymezeným adresátem, v nichž je důležité, aby adresát jasně chápal, o čem je řeč a co se říká: takové jsou zvl. Ciceronovy řeči, didaktické dopisy Senekovy, ale i delší vysvětlující repliky postav Plautových.

Ve čtvrté kapitole jsme se touž metodou (shromažďováním totožných významů konstrukce S₅ v různých textech) snažili dokázat tzv. **garanční funkci vokativu** (garanční vokativ). I tato funkce je derivována od funkce *zdůrazňovací*, *zdůrazňován* tu však je sám MA nikoli primárně jeho obsah. Např. v mluvním aktu *tvrzení X* se *zdůrazňuje* samo *tvrzení X*, u *slibování X* samo *slibování X* atd. Odtud je už jen drobný krůček ke *garanování* daného mluvního aktu: např. u *prosby* je *zdůrazňováno samo prošení*, vokativ tedy má význam „opravdu prosím“ (*Kup mi to, tatiíí*), u *slibu* „opravdu slibuji“ (*Já budu, tati, hodný*); u *tvrzení* se *garance* přesouvá na obsah případně na modalitu: „*já opravdu tvrdím, že X*“ se mění na „*já tvrdím, že opravdu X*“ příp. „*já tvrdím, že opravdu je třeba X*“.

V páté kapitole naznačíme další funkce vokativu. **Vokativ triumfální** je jakoby redundantní *oslovení*, jímž však mluvčí završuje své komunikační (či jiné) vítězství nad adresátem. I **vokativ zostuzující** patří mezi *oslovení*, je jím explicitně jmenován adresát v takovém kontextu, v němž by jistě raději zmiňován nebyl. Dále si všimáme toho, že výrazná vokativní výpověď je často pro ostatní účastníky radostnou pobídkou k **parodování**.

Práci uzavírají nedořešené otázky, kterým by bylo dobré věnovat se v budoucnosti. Jde zejm. o další možné funkce (**vokativ v sugestivních otázkách, vokativ a divadelnost**). Totéž platí i pro jen částečně řešenou otázku **míšení funkcí (4.9)**. Přesto však můžeme tvrdit, že díky funkcím vokativu

⁶⁷ Pro nás je tedy naopak v iniciální promluvě vokativ mnohdy konvenční, kdežto uprostřed promluvy apriorně předpokládáme nějakou funkčnost.

popsaným v této práci se počet tzv. konvenčních a zdvořilostních vokativů snižuje na naprosté minimum.

7) Bibliografie

Pozn.: Šedě podbarvené tituly v této práci nejsou citovány, ale autor je prohlédl a zohlednil.

AUSTIN, John Langshaw: *Jak udělat něco slovy*. Praha, Filosofia 2000.

BOLKESTEIN, Machtelt A.: *Linguistic reflection of discourse structure in Latin*. In: Theory and description in Latin Linguistics. Selected papers from The XIth International Colloquium on Latin Linguistics (Bolkestein, A. M. et al. eds.). Amsterdam, J. C. Gieben 2002, s. 13-26.

BROWN, Penelope. – LEVINSON, Stephen: *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge UP, 1987.

CHATMAN, Seymour: *Příběh a diskurs*. Narativní struktura v literatuře a filmu. Brno, Host 2008.

ČECHOVÁ, Marie a kol.: *Čeština – řeč a jazyk*. Praha, SPN 2011.

ČMEJRKOVÁ, Světa: Adresát reklamy a pragmatika řečových aktů aneb Splňte si sen. In: Čmejrková, S.: *Reklama v češtině, čeština v reklamě*. Praha, Leda 2000.

ČMEJRKOVÁ, Světa - KADERKA, Petr: *Pragmatické aspekty češtiny*. Olomouc, Univerzita Palackého 2013.

DANEŠ, František – GREPL, Miroslav – HLAVSA, Zdeněk (eds.): *Mluvnice češtiny 3: Skladba*. Praha, Academia 1987.

DICKEY, Eleanor: *Latin Forms of Address*. From Plautus to Apuleius. Oxford, Oxford UP 2002.

DONATI, Margherita: *Vocative and person in Priscian's metalinguistic reflections*. In: *Latin Linguistics Today. Akten des 15. Internationalen Kolloquiums zur Lateinischen Linguistik. Innsbruck, 4.-9. April 2009*. (Peter Anreiter, Manfred Kienpointner, eds.). Innsbruck, Universität Innsbruck, Institut für Sprachen und Literaturen 2010.

GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: *Skladba spisovné češtiny*, SPN 1986.

GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: *Skladba češtiny*. Olomouc, Votobia 1998.

HELBIG Gerhard: *Vývoj jazykovědy po roce 1970* (přel. J. Nekvapil a J. Holšánová). Praha, Academia 1991.

HIRSCHOVÁ, Milada: *Pragmatika v češtině*. Praha, Karolinum 2013.

HOFFMANOVÁ, Jana: *Stylistika a...* Praha, Trizonia 1997.

HOFFMAN, J. B. - SZANTYR, Anton: *Lateinische Syntax und Stilistik* (neubearbeitet von. A. SZANTYR). München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung 1965.

HRBÁČEK, Josef: *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha, Trizonia 1994.

HUANG, Yan.: *Pragmatics*. Oxford, Oxford UP 2007.

KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (eds.) *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha, NLN 2002.

KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – RUSÍNOVÁ, Zdenka (eds.): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha, NLN 2008.

KOMÁREK, Miroslav – KOŘENSKÝ, Jan – PETR, Jan – VESELKOVÁ, Jarmila (eds.): *Mluvnice češtiny 2: Tvarosloví*. Praha, Academia 1986.

KÜHNER, Raphael – STEGMANN Carl: *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*. Dritte Auflage durchgesehen von Andreas THIERFELDER. Hannover, Hahnsche Buchhandlung 1955.

KROON, Caroline: *Discourse particles in Latin*. A Study of *nam, enim, autem, vero* and *at*. Amsterdam, J. C. Gieben 1995.

LEVINSON, Stephen C.: *Pragmatics*. Cambridge, Cambridge UP, 1983.

MENGE, Hermann: *Lehrbuch der lateinischen Syntax und Semantik*. Völlig neu bearbeitet von Thorsten Burkhard und Markus Schauer. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2000.

NIEDERLE, Jindřich – Niederle, Václav – Varcl, Ladislav: *Mluvnice řeckého jazyka*. Praha, SPN 1974.

NOVOTNÝ, František: *Základní latinská mluvnice*. Jinočany, H&H 1992.

ONIGA, Renato: *Latin. A Linguistic Introduction*. Oxford, OUP 2014.

PANEVOVÁ, Jarmila a kol.: *Mluvnice současné češtiny 2. Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*. Praha, Karolinum 2014.

PANHUIS, Dirk: *Gramatika latiny* (přel. L. Pultrová). Academia, Praha 2014.

RISSELADA, Rodie: *Imperatives and Other Directive Expressions in Latin. A Study in Pragmatics of a Dead Language*. Amsterdam, J. C. Gieben 1993.

RISSELADA, R.: *And Now for Something Completely Different? Temporal Discourse Markers: Latin nunc and English now*. In: *On Latin. Linguistic and literary studies in honour of Harm Pinkster* (Risselada, R.; de Jong, J. R. & Machtelt Bolkestein, A. eds.). Amsterdam, J. C. Gieben 1996; s. 105-126.

ROSÉN, Hannah: *Complementarity within the pool of cohesion devices?* In: *Theory and description in Latin Linguistics. Selected papers from The XIth International Colloquium on Latin Linguistics* (Bolkestein, A. M. et al. eds.). Amsterdam, J. C. Gieben 2002; s. 333-346.

SERBAT, Guy: *Grammaire fondamentale du latin. Tome VI: L'emploi des cas en latin. Volume 1: Nominatif, vocatif, accusatif, génitif, datif*. Louvain - Paris, Éditions Peeters 1996. S. 87-111.

ŠTÍCHA, F. a kol.: *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha, Academia 2014.

TOURATIER, Christian: *Lateinische Grammatik. Linguistische Einführung in die lateinische Sprache*. Darmstadt, WBG 2013.

TROST, Pavel: *Tabu vokativu*. In: *Trost, Pavel: Studie o jazycích a literatuře*. Praha, Torst 1995. S. 46-51.

YULE, George: *Pragmatics*. Oxford, Oxford UP 1996.